

PROBLEMI

REVIIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

MARIJA CIGALE: ČAKANJE, NAZIM HIKMET: PISMA ZA TARANTA-BABŪ, JANEZ JUVAN: PESMI, ANDREJ KALAN: ČLOVEK JE ZMERAJ SAM, MIŠKO KRANJEC: ENA MATI, ŠTIRJE FANTJE, ŠTIRJE CADILLACI, DVANAJST POMARANČ, SVETLANA MAKAROVIC: PESMI, MILOŠ MIKELN: ADMINISTRATIVNA BALADA — ERNST BLOCH: IZ II. IN III. DELA PRINCIPA UPANJE, BOŽIDAR DEBENJAK: ERNST BLOCH, JOŽE DRGANC: GIBANJE HUMAN RELATIONS IN PROBLEM HUMANIZACIJE DELA PRI NAS, JOYCE LUSSU: SREČANJE Z NAZIMOM HIKMETOM, JANEZ PIRNAT: OB MONOGRAFIJI GOJMIRA ANTONA KOSA, BREDA POGORELEC: SLOVENSKI PRAVOPIS 1962, FRANC ZADRAVEC: ALI MARKSIZEM ALI IDEALIZEM — OCENE IN POROČILA — OGLEDALO SLOVENSKE KULTURNE USTVARJALNOSTI — BRUŠENO OGLEDALO — LIKOVNA PRILOGA ANTONA GOJMIRA KOSA — 1962

Vsebina

Miško Kranjec: Ena mati, štirje fantje, štirje cadillaci, dvanajst pomaranč	97
Breda Pogorelec: Slovenski pravopis 1962	102
Janez Pirnat: Ob monografiji Gojmira Antona Kosa	107
Miloš Mikeln: Administrativna balada	113
Joyce Lussu: Srečanje z Nazimom Hikmetom	127
Nazim Hikmet: Pisma za Taranta-Babu	130
Andrej Kalan: Človek je zmeraj sam	138
Janez Juvan: Pesmi	148
Marija Cigale: Čakanje	150
Svetlana Makarovič: Pesmi	156
Franc Zadravec: Ali marksizem ali idealizem	158
Božidar Debenjak: Ernst Bloch	161
Ernst Bloch: Iz II. dela »Principa upanje«	166
Iz III. dela »Principa upanje«	169
Jože Drganc: Problem human relations in problem humanizacije dela pri nas	172

OCENE IN POROČILA

Gola filmska akcija (Branko Šömen)	184
Znanstveno proučevanje religije na Poljskem (A. B.)	187

OGLEDALO SLOVENSKE KULTURNE USTVARJALNOSTI

Nove knjige	189
Razstave	191

LIKOVNA PRILOGA

Gojmir Anton Kos: Vrtnarjeva hčerka 1937, Malo tihožitje 1958, Počitek na prostem 1944, Vaški hiši 1934

problemi

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak (odgovorni urednik), Janez Dokler, Jože Drganc, Vladimir Kavčič (glavni urednik), Matjaž Kmecl, Viktor Konjar, Miroslav Košuta, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat, Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, France Zupan. — Tehnični urednik: Ivan Planinšec. — Lektor in korektor: Janez Juvan.

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Cena posameznega izvoda za naročnike 50 din, v kioskih in knjigarnah 100 din. Naročila pošiljajte na CK LMS Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 32-633, tekoči račun: 600-14/3-193 z oznako: za Probleme.

Izdaja CK LMS v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat.

Ena mati štirje fantje štirje cadillaci dvanajst pomaranč

Miško Kranjec

Sonce pada ploskovno, ostro pošev skoz podolgovata okna na včeraj opran, danes še vedno nedeljsko čist pod velike sobe, po skrbno postlanih posteljah, mednje, razvrščene kasarniško, zavodno, bolnišnično z zglavji ob stenah, z nočnimi omaricami ob teh zglavjih.

Ampak te omarice ob posteljah se sleherno jutro, dan za dnem, prečarajo v drobán, utesnjen svet človekovega odmiranja, poslednje zatočišče njegove udane in ponižane osebnosti: odkrivajo in zakrivajo ga — ploščice na vrhu so prekrite s čipkastimi, z našitimi prtički, z vazami in lončki in rožami v njih, s kakšno zaponko, rutico in še s čim »pozabljenim«. S poličko na dvoje razdeljena notranjost skriva boleče ljubezni, napakice in napake, vrline in lepoto našega življenja.

Ampak tisti svet je nedotakljiv, srce se redko do kraja razkrije, razkrije se redko komu.

Ženski oddelek Doma onemoglih. Pač nekje na tem našem ozkem slovenskem svetu. Povsod je podobno.

Tudi na moškem oddelku se osebnost omejuje na svet drobnarij, velike postajajo neuporabljive, odvečna šara v pozabnost toneče preteklosti.

Tudi pripovedovanje nekoč velikih, mučnih, zdaj že tako drobnih zgodb srca, pripovedovanje v dvoje spada k temu svetu odmirajoče osebnosti.

Kraj dogajanja je skoraj v vseh primerih star, nekoliko renoviran grad v svoji odmaknjenosti od vrveža sveta z zgodovini predano burno preteklostjo. Oboji odmirajo — ljudje in grad.

Čas se je spremenil v nedejavnost zdajnosti, razpoloženje pa je nedeljsko popoldansko v cvetoči pomladi in petju ptic po drevju in grmovju po skrbno urejnem parku.

Kraj, čas, razpoloženje — vse se odmika bolniškemu, celotedenskem prelaganju, tudi razdražljivosti, spreminja se v skoraj usodno križanje nečesa nedoumnega. Tu ni nihče na smrt bolan, ta trenutek nihče ne umira, in

vendar so potisnjeni na kraj neizogibnega odmiranja in umiranja. Svobodni so, in vendar ujetniki neke življenjske neizbežnosti. Lahko bi šli kamorkoli v sanje prostosti, in vendar so obsojeni na pot vračanja svojega ujetništva. Imajo svojce, celo sinove in hčere, celo vnukce in vnučke, katerim bi tako radi darovali neusahljive vrelce svoje ljubezni, in vendar so celo ti, ki imajo vse to, obsojeni na razjedajočo osamelost. Ljubezen usiha, nihče je ne potrebuje, novi svet v svoji razgibanosti in vihravosti živi drugim stvarjem. Sami pa še vendar vedno hrepenijo po drobcenih žarkih vsakršne nekdanjosti, polni tople daritvenosti, tvoje osebne navzočnosti. Takó revno malo potrebuje, hoče, želi človek, v tako presilno, prelepo, preveličastno bi znal darovanec vse to spremeniti. Grdi smo, niti tega ne darujemo, kar nam je že v napotje, na omarici tvoje osebnosti v Domu onemoglih pa bi se znalo spremeniti v poveličevavca tvoje darotljivosti.

Ganljivost starih časov? Zoprna navlaka zdanjosti?

Skoz odprta okna škropijo vonj grede v rožah spred hiše, in vonj le teh se spreletava z vonjem cvetoče pomladi iz lončkov in vaz. Vonj odmirajočih ljudi se je razpuhtel, tedenska trohneča utrujenost se umika nedeljski veri prazničnega nemirnega pričakovanja — morda, in se boji večernega razočaranja nesmiselnega upanja in vračanja v ponedeljek.

Ni pravega vzroka, da ne bi kdo prišel ravno v to prelepo pomladno nedeljsko pričakovanje, hkrati pa jih je celo preveč, teh mučnih vzrokov in opravičil, da ne boš utegnil, ne boš mogel. Treba se je prilagoditi večnemu čakanju, večnemu prelaganju, nikdar se z brezupom okleniti brezciljne prihodnosti. Kadar človek vse zavrže, se odloči za bližnjico do smrti, od vseh jo noga najlaže, najprej otiplje.

Ampak neizbežno bo v to pričakovanje, v rahlo napetost in nemir zabrenčala osa; tudi čebela se bo pripodila skoz odprto okno, nejevoljni bosta z vso naglico preleteli sobo po dolgem in počez, nad vsemi, nad njihovim pričakovanjem in njihovo osamelostjo, ko da jim pretita z neusmiljenjem. In potem čakanje nadaljuje z razjedanjem duše, spleta se v neločljivost ko rja z železom, razjeda tudi njim, ki nimajo več koga pričakovati, ki morda vse življenje niso imeli koga pričakovati. Duša pa se vendar venomer oblači v najčistejšo, najbolj nedeljsko obleko upanja in nemira. In duša sama poroma v širni svet, do same Amerike za bogatim, nepoznanim stricem, ki ga, tvojega nikdar ni bilo, nenehno pa si ga ustvarjajo sanje za blagoslov zapuščenosti, strica z dolarji in z zlatim avtomobilom sreče.

Materi ni treba sanjati o bogatih stricih. »Štiri sine si rodila, Malči. Ugledne, pomembne ljudi v našem javnem in kulturnem življenju, Malči.« Silvo Oblak je tako rekel, in rekel je »sine« in ne sinove. In še kar pred vsemi ji je rekel Malči, čeprav sicer vse ljudi vika, gosposki, aristokratski »preužitkar«, ki še na vrt ne gre brez kravate, z zlato iglo v tej kravati, z nadišavljenimi čipkami v žepku na prsih in z rožo v gumbnici, če le moč, rdečo rožo. Vsi vedo za njegovo tiho, globoko skrito simpatijo do Malči, blagohotno jo dopuščajo, posebej zaradi Malči — vobče pa so vsakomur voljni dopustiti tisto malo sreče, ki je je še moč utrgati v tem domu odmiranja. »Vsakdo nas,« je nekoč rekel ravno on, ko se je globoko zamislil, in ko da jih hoče obsoditi, »ima za sabo kakšno tragedijo. Ampak to smo lepo zložili ko svojo nekoč najboljšo obleko, v katero se ne bomo nikdar več oblekli, pa jo bodi zaklenili vsak v svoj kovček bodi spravili na poličko v omari.« O svoji — tragediji — ni nikdar

spregovoril. Vedeli so le vsi, da mrzi ženske, vendar pa ni nikdar rekel o njih niti ene grde besede. Pa tudi z ženskami zlepa ni spregovoril besedice razen »službeno«, znal se je neopazno umakniti. Kako, po čem se je mogla proletarska Malči, prav gotovo najbolj pohlevno, predano bitje na svetu, ki bi se lahko kadarkoli in komurkoli spremenila v deklo, če bi že želel, zahteval — kako se je mogla prikupiti njemu gosposkemu največjemu samotarju, ni nihče ne dognal ne doumel. Ker tudi Malči ni izkazovala njemu nikakršne posebne naklonjenosti, vsekakor ne večje ko drugim. Ampak ljudje v Domu onemoglih, že daleč od presilnih viharjev življenja vedo, da so poglavitne stvari v človeku nepojasnjive, neumljive, včasih naravnost smešno »neumne«, — a kaj, tu so in ta človek je — nekoč, se razume — trpel tam in tedaj, kjer in kadar bi si lahko s treznim umom dopovedal, da se opleta z neumnostmi. Drobne, tihe »simpatije« dopustijo vsakomur, »šopek zapoznelih jesenskih rož«, kot je ravno ta Silvo Oblak nekoč dejal o nekom. Vsi vedo, da lahko vsakomur pride, in da je ta »šopek zapoznelih jesenskih rož« lahko le še prijeten, umirjen v barvah in vonju.

»Sine,« je rekel s tihim poudarkom, vedno je izbiral besede, »ki imajo svojo barvo in svoj vonj« — do vsakogar, do nje posebej: spomin in odmev dijaških let, ko je zasanjal, da bi postal velik pesnik. Od vsega pa je ostal le čut za lepoto besede, vse drugo zakrije z grenkim nasmeškom.

Rekel ji je naglas, ko ji je včeraj med vsemi tudi on čestital k rojstnemu dnevu, nakar jih je ona pogostila — »s pričaranim, Malči,« je govoril, pravzaprav v imenu vseh govoril, kar so mu včasih dopustili, ki je za vsako stvar našel ne le pravo, temveč tudi prav zgledno, prav osupljivo besedo. In podaril ji je poleg rdeče vrtnice še zlato broško, v presenečenje vseh, ker niso vedeli, da jo ima. K čemur je kasneje z bolečim nasmeškom dodal: »Košček tiste tragedije, ki smo jo vsi doživeli... morda zgolj pika k vsej tragediji.« Hranil jo je — morda cela desetletja, celo življenje, do tega dne, ko je Malči imela svoj petinšestdeseti rojstni dan. Drugi so ji podarili le rož, neka ženska rutico s čipkami, neka prtiček, nekdo vazico — od svoje revščine pravzaprav skoraj vse. Ampak podarili so ji — »Jutri pa te bodo obiskali tvoji sinovi,« je rekel Silvo Oblak. »V novih avtomobilih... zagotovo že vsi imajo nove avtomobile.«

»Zagotovo pridejo — — ko zanalašč je jutri nedelja, majhen izletek,« govoriči neka ženska. »Morala boš biti z njimi... kar cel dan.«

Malči se nasmiha, venomer se nasmiha tem svojim ljudem, ki so jo obdarovali, in že premišlja, s čim, kako bo ona spet nje obdarila, ko pride karkoli — god, rojstni dan. Ampak v srcu se poraja rahla skrb — — jutri bo lepa, sončna pomladna nedelja, ko zanalašč prezapeljiva za kak daljši izlet med gore, na morje. Lahko si žena, otroci vseh teh njenih »sinov« zaželiyo na morje, med gore. »Mati ima rojstni dan,« se bodo mogoče spomnili sinovi; vsaj spomnili se bodo. »Nismo govorili o materinem rojstnem dnevu?« bo poškušal vsakteri njenih sinov. »In petinšestdeseti bo...« Mogoče bodo hoteli kupiti kakšno darilce — —

Malči čaka v to nedeljsko popoldne. Boji se razočaranja. Ne tistega, ki bi prizadelo njo samo — da bi namreč od vseh njenih štirih sinov nobenega ne bilo. Našla bi zanje opravičilo — — snahe, vnukci in vnučke, lahko si ta, lahko oni zaželi česa drugega. »K materi pojdemo prihodnjo nedeljo — mogoče bo takrat

deževalo.« Seve, če bi otroci — — ti njeni »zlati sini« lahko sami odločali, zagotovo bi prišli — — sploh bi bilo marsikaj drugače v življenju.

Malči se boji, ker že cel zavod govori o njeni petinšestdesetletnici, o njenih »sinih«, ki so na visokem položaju, ki imajo vsak svoj avto. — »Malči pa bo danes srečna. Štirje sinovi — —« — »Sini, je rekel Silvo Oblak,« nekdo popravlja, vendar ne s hudobijo. — Zvečer ne bi hotel z njo nihče spregovoriti besedo, premučno bi bilo zanje, za vse bi bilo premučno. »In vsakteri ima svoj avto,« bi kdo rekel komu. Oni pa: »Mogoče že kar avto najnovejšega tipa — — še ne pol ure, tu bi bili, če se jim že mudi kam drugam — —«

Vsi bi jih obsodili, in zanjo bi to bilo tako strašno mučno. Hotela je, da bi bili ti njeni »sini« dobri, vsaj za te ljudi. Vedno se ji spovračajo oni spred dvajsetih let, grenki časi prvih vojnih let. Živeli so v jami, sama s štirimi »sini« v baraki, v razbitinah. Očeta niso imeli, že skoraj celih deset let, s podporo občine in z garanjem je vlekla življenje dalje. Najstarejši se niti oženiti ni maral, čeprav je že imel dekle in bil v službi. »Dokler ne bomo vsi pri svojem kruhu, se ne bom,« ji je rekel. »Nočem, da se sami izgarate.« — Pomagali so ji po svojih močeh, gnali se s študijem; kjer in kakor so mogli, so prislužili kak dinar. — Potem je najstarejši bil mobiliziran, vojna je bila pred durmi. Ko pa se je vrnil, so v Ljubljani že bili Lahi. Klel je: »Prekletó — še pušk nam niso dali. Kako naj bi branili domovino! Mar z golimi rokami?« — Ampak nekaj mesecev kasneje se je mati vrnila iz mesta in dejala: »Neko fronto so ustanovili — pravijo, da se bomo bili proti Lahom.« — Fantje so se zamislili. Še bolj pa so se zamislili, ko je nekaj mesecev kasneje, že na jesen, prinesla še vznemirljivejših novic: »V gore odhajajo fantje... borit se. Bog ve, kaj to pomeni?« Premišljali so fantje, dokler ni odvrnil najstarejši: »Kaj hočemo — pojdem še sam, če se je že treba bojevati. Doma ni nič. Zapirali bodo, ubijali.« — »Če greš ti, grem tudi jaz,« je zamomljal mlajši. In odšla sta osvobajati domovino kar z »golimi rokami«. Čez zimo je mati v predpasniku prinašala mlajšima neke tiskane stvari, da sta brała. Tudi novic je prinašala, samih vznemirljivih. V mestu je postajalo zagatno. Mlajša sta študirala, ko da se ju vojna prav nič ne tiče. Nekega dne pa je mati rekla: »Pa vidva? Kako kanita?« — Fanta sta se spogledala, rekla pa nič. Dva dni kasneje pa sta ji na vsem lepem rekla: »Zbogom. Pa greva še midva. Le kaj bi se bila samo starejša! Bo laže za nju, če nas bo več.« — Njo so preganjali, bila je zaprta. Kakor pa je prišla iz ječe, je že spet delala pridno ko mravlja. Svetle vere v srcu ni mogla zatreti nobena stvar. Upanje in vera pa sta ji narekovali, da morajo njeni otroci zmagati in se zmagovavci vrniti.

Vrnili so se, jo obiskali, še vedno živečo v baraki v jami. Sami pa so ostali še naprej oblečeni vojaško.

Bila je vsa blažena, kopala se je v sreči svojega materinstva, v zdravju in napredovanju svojih štirih otrok.

Potem pa se je vse tako čudno spletalo — —. Otroci so se ženili, napredovali, imeli so avtomobile, dobili so stanovanja, velika stanovanja — po štiri sobe.

»Zakaj pa te Jože ne vzame k sebi?« je rekel Stane.

»Zakaj pa te Mile ne vzame k sebi? Stanovanje ima veliko, otrok pa tudi ne. Jaz — — saj veš, ona je nekoliko sitna, otroci — — ne bi se dobro počutila — —«

»Z babami je križ,« je vzdihnil Polde. »Z mojo bi se ti samo kregala. Kakšno življenje pa bi imela?«

In potem je mati zbolela, noge so ji odpovedovale. Pa tudi tisto barako v jami so kanili porušiti, že zato, ker je delala sramoto občini. In tam so hoteli zidati nekaj drugega.

In srečali so se štirje fantje, štirje »sini zlati« — — dogovorili so se, sklenili — — »Jaz se s svojo že ne bom prepiral dan na dan zaradi nje — — In kakšno življenje bi imela pri meni?«

In spomnili so se štirje fantje, štirje »sini zlati« na Dom onemoglih: »Nikomur ne bo napoti, in nihče njej. Mi pa jo lahko obiskujemo, kadar se človeku zahoče. Avto imaš — do tja ni takšna daljava, da ne bi utegnil, če treba, vsak dan.« Ker pa so bili štirje, bi na vsakterega prišlo le enkrat na teden...

Ampak zdaj jih že ni bilo več ko dober mesec. »Za moj dan, za moj rojstni dan se bodo zagotovo spomnili. Že zaradi drugih ljudi,« jo navdaja skrb.

»Take sine imaš... na tako pomembnih položajih — —« ji dopovedujejo in blagrujejo ti njeni ljudje v Domu.

»Z avtomobili se bodo pripeljali, z najnovejšimi.«

»Štirje fantje, štiri snahe, vnukci in vnučke — —«

Štirje blesteči cadillaci se sončijo pred Domom onemoglih, v občudovanje moških, tudi Silva Oblaka. Deset vnukcev in vnučk je zbranih okrog cadillacov, ker so opravili svojo »dolžnost«: pozdravili so staro mater, želeli so ji zdravja, še mnogo let, in podarili po tri pomaranče. Pri materi so ostali njeni štirje fantje, štirje »sini zlati« z ženami, njenimi snahami, in na njeni mizici je obležalo dvanajst pomaranč. Ker ko so se odločali, kaj bi materi za rojstni dan, za njenih petinšestdeset let, in ko so žene posegle v povest, in še otroci, so se pri vsaki hiši spomnili, da bi... navsezadnje — »tri pomaranče ji ponese, ker kaj bi ji samo rož?« In tako so se povsod spomnili pomaranč. »Kar tri pomaranče in rože. Saj drugega tako ne potrebuje.« Hrano vendar imajo dobro, za svojo osebno porabo ne potrebuje ničesar. Vazo ima. Za božjo voljo vendar — — Človek v Domu onemoglih vendar tako malo vsega potrebuje! Nekoč — — ko so se odločali, kdo naj bi jo vzel k sebi — — pri štirih sobah. Zanjjo ni bilo nikjer prostora. »Cele sobe ji vendar ne moreš dati, a ne?« — »Kaj pa bo s celo sobo?« — »Zakaj bi se pa morali ravno mi stiskati?«

Ampak saj je poglavitno — — za mater, da so prišli njeni štirje fantje, štirje »sini zlati«. Že zaradi drugih ljudi v Domu. Vse bi prizadelo, vsi bi bili užaljeni, vsi bi jim zamerili, zgubili bi na ugledu, na časti. Ljudje na položajih vendar ne smejo zgubljati svoje časti.

Ker vse drugo pa je — — No, kaj bi — — »Pa so prišli tvoji sini,« bo rekel Silvo Oblak na večer. »Malči — poglavitno je, da so prišli. Veš — bil sem v skrbeh, vznemirjen. Vse v Domu bi nas prizadelo. Borili so se za našo prostost, junaki so bili, zdaj so na položaju, kot se reče. Glej, na svojo mater, ki jih je vzgojila v revolucionarje pa bi pozabili.« In še je dodal Silvo Oblak, ki je hotel nekoč postati velik pesnik: »Moški so kar zijali v avtomobile — — same cadillace imajo. Veš, to je dobra znamka. Lani so prišli s chevroleti, letos s cadillaci, bogve — prihodnje leto bodo morda že imeli še kakšne boljše znamke, ko razvoj gre tako hitro naprej — —«

»In pomaranče so ti prinesli, zlatkani otročki — — vnukci, vnučke,« je dejala sosedka.

»Dvanajst pomaranč, Malči — —«

Štirje sini zlati, štirje fantje, štirje cadillaci, dvanajst pomaranč za njen petinšestdeseti rojstni dan, za vse trpljenje v baraki v jami.

»Na, pa smo opravili svojo dolžnost,« bodo rekli ta dan povsod, pri vseh štirih sinih. »Dobro, da se nismo odpeljali kam drugam — —«

Ena mati, štirje fantje, štirje cadillaci, dvanajst pomaranč — —

Poglavitno je, da so prišli, ker sicer bi bilo nekaj narobe v tem življenju. Tako pa pojde vse v najlepšem redu naprej, naprej — —

Slovenski pravopis 1962

Breda Pogorelec

... pour bien écrire, soit en prose, soit en vers, il faut consulter son oreille; — mais il faut pour cela qu'elle soit bonne.

Menagiana I (1713), 29

Te besede je zapisal pred več kot četrto stoletje pokojni slavist dr. Joža Glonar na rob svoje kritike pravopisa 1935, tretjega pravopisa v zgodovini slovenskega knjižnega jezika in prve tovrstne publikacije, ki jo je pripravila skupina. Skupina strokovnjakov je pripravila tudi obe naslednji izdaji, SP 1950 in SP 1962.

Vse tri izdaje se med seboj razlikujejo po obsegu in po sestavljavcih, manj pa po načelnih izhodiščih za vrednotenje jezikovnih pojavov. SP 1935 veže s prejšnjim, drugim slovenskim pravopisom (SP 1920), ime Antona Breznika, SP 1950 je v veliki meri delo Frana Ramovša, SP 1962 pa povezuje s prejšnjo izdajo avtoriteta Antona Bajca, pa tudi R. Kolariča, M. Rupla, M. Šmalca in J. Šolarja. Ostali sodelavci zadnje izdaje (Anton Sovre, France Tomšič, Lino Legiša, Janko Moder) so znani po raznovrstni dejavnosti v slovenskem kulturnem življenju.

SP 1962 je po obsegu in deloma tudi po zastavljeni nalogi največje in najboljše delo svoje vrste pri nas. Vendar pri tem ne smemo podcenjevati tradicije: po obeh individualnih pravopisih (Levčevem 1899 in Breznikovem 1920) je pomenil revolucijo v slovenskem pisanju, namreč revolucijo v smeri ustalitve pisanja, že tretji pravopis, prav tako pa predstavlja pomemben skok tudi SP 1950. Glede na to je SP 1962 le izdatno dopolnilo SP 1950, kar je razvidno že iz opozorila, da je nova izdaja pripravljena po SP 1950 (SP 1962, druga stran naslova). SP 1950 je prvi prinesel razmeroma bogato skico slovarja, vseboval je nedodelana pravopisna in zlasti pravorečna pravila (izogovr v itd.) — ob tem

so mu v slovarskem delu očitali tudi nerealne akcente — predvsem pa povprečnemu Slovencu in celo strokovnjaku jezikoslovcu malone nerazumljivi balast nikoli rabljenih besed (za ilustracijo navajamo nekaj slučajno poiskanih izrazov v SP 1950 od str. 502—510: *paščiti se, paščljiv, paščljivost, pečināt,-āta, -āto; pehariti,-im; peliha, peliskati, perač, peračica, peralnica, peračast, peračiti, peračenje, pesmoljub, pesmotvor, pesmoslovec, peški, pešice, pešavt, peščenāt* itd.) in podobno. Kljub temu je bil SP 1950 podrobnejši od prejšnjih priročnikov in tudi bolj jasen od slovníc. Novi SP 62 daje o pravilnem pisanju več izčrpnih informacij kot SP 50, prav tako o pravorečju in celo o nekaterih problemih gramatike (poglavje o besedotvorju, sklanjatev imen, rekcija pri nekaterih besednih vrstah itd.), neprimerno obsežnejši je tudi slovarski del z bogato frazeologijo. Toda novi pravopis bi lahko pomenil revolucijo, če bi delo zanj zasnovali drugače: s sodobnimi jezikoslovnimi metodami bi bilo treba nerešena ali slabo rešena vprašanja *znanstveno* obdelati. Ne s stališča iskati za vsako ceno lahko in enostavno pisavo (to naj bi bila posledica reševanja pravopisne problematike), ampak z željo ugotoviti *dejansko sodobno stanje knjižnega jezika v vseh njegovih plasteh in pri tem v razumni meri upoštevati tradicijo*. Znanstvena analiza naj bi bila torej dvojna: analiza sodobnega stanja in analiza v zgodovini, ta naj bi obsegla stališča jezikoslovcov strokovnjakov v posameznih dobah in dejansko jezikovno gradivo). Pri tem bi bilo treba posebej razpravljati o načelnem vprašanju, kateri kriterij je pri današnjem stanju jezikoslovja za posamezne probleme prvenstveno odločilen: ali kriterij zgodovinske pravilnosti (upravičenosti) ali kriterij stvarnega stanja v jeziku, ki se je izoblikovalo ne glede na izvor ali iz različnih, med seboj nasprotnih jezikovnih pojavov. Nato bi bilo potrebno ob vsakem problemu točno ugotoviti, kje je nujno uvesti pravopisne in kje pravorečne korekture in kje to ni potrebno. Zaradi specifične slovenske situacije, ker imamo premalo osnovnih priročnikov za knjižni jezik, obsegajo vsi naši pravopisi tudi nekatere probleme, ki spadajo sicer v normativno gramatiko (pisava in uporaba nekaterih pripon, sklanjatev osebnih in zemljepisnih imen, rekcija vodilnih besed v gramatiki: glagolov, samostalnikov itd.). Tudi ta vprašanja bi bilo potrebno pred uvedbo večjih novosti znanstveno pretresti. Ev. pisne reforme bi bilo mogoče sprejeti šele po temeljiti diskusiji. Podobne zahteve so postavljali že prej, zlasti Glonar ob SP 1935: (navajamo iz uvoda v »Slovar slovenskega jezika«)

»Slovar slovenskega jezika«, ki je v zvezčičih začel izhajati v februarju 1935, je eden onih mnogih in v vsakem jeziku potrebnih poskusov na poti do splošne ustaljenosti knjižnega jezika, brez katerih se taka ustaljenost ne da doseči. Ne da se doseči zgolj po historični poti, ki jezikovna dejstva samo konstatira in inventarizira, ne po psihologični, ki jih tudi razlaga ali vsaj skuša razložiti. Pri tem je namreč treba na eni strani razlikovati med raznolikostjo jezikovnih pojavov, ki se kažejo v celoti kakega živega jezika, in med zahtevami knjižnega jezika, ki je samo za določeno dobo veljaven kompromis, na drugi strani pa se zavedati, da je knjižni jezik ne samo sredstvo in gibalno kulture, ampak v veliki meri tudi njen objekt, skratka, da je med vsemi pojavi življenja kakega naroda tudi njegov knjižni jezik ona njegova plat, ki jo je treba zavedno kultivirati. To pa je nemogoče brez zavedne ocene njegovih pojavov glede na to, v koliki meri so porabni tudi za književnost; torej nam tukaj prav nič ne pomaga ne »tradicija«, ki nam samo pove, kaj in kako je kedaj bilo, niti ne »uzus«,

ki nam stavi pred ušesa in oči, kako kaj danes je. Zato so za vsak književni jezik potrebne nekake norme, ki so osnovane na tem, kaj je v kateri tradiciji dobrega, skladnega z ostalim celotnim sistemom knjižnega jezika. *Za tako oceno pa je seveda potrebno čim obsežnejše znanje nele tradicije kakega jezika, ampak tudi njegovih današnjih pojavov* (podčrtala B. P.). Ker je to, kar je danes »uzus«, jutri že tradicija, ker torej tradicija raste od dne do dne, je samo po sebi umljivo, da tudi te po njej posnete norme niso končno veljavne in večne, ampak da se s časom razvijajo in spreminjajo. Ta njihov razvoj sledi razvoju knjižnega jezika in oceni njegovih nositeljev, književnikov; vedno bo sprejemal samo to, kar je v njih dobrega, vedno bo sledil samo onim pisateljem, ki kaki dobi veljajo za dobre.«

Čeprav uporablja Glonar pojem knjižnega jezika v ožjem smislu, kakor ga uporabljamo danes, in čeprav smo njegovo zahtevo po oceni izrazili z zahtevo po vsestranski znanstveni analizi pojavov, so njegove trditve še vedno žive. Dejstvo, da ponavljamo te zahteve ob izidu pravopisa 1962, torej malone trideset let pozneje, v določenem smislu opozarja na krizo v slovenskem jezikoslovju, ki v tridesetih letih ni izoblikovalo metod za uspešno znanstveno raziskavo niti kadra, ki bi lahko avtoritativno odgovoril na zastavljene probleme. Ker ni bil SP 1962 sestavljen po taki poti in ker nam zaradi tega še vedno premalo zanesljivo odgovarja na probleme, je kljub svojim nedvomnim odlikam in zajetnosti vendarle samo najpopolnejši v seriji treh pravopisov (1935, 50, 62), ne pomeni pa, da je to tudi že pravopis, kakršnega bi resnično potrebovali in ki bi lahko odgovoril na vse, kar potrebuje pišoči in v knjižnem jeziku govoreči Slovenec.

Sedanji SP 62 so sestavljali nad 4 leta. To je dolga doba, posebej, če upoštevamo, da je delo skupinsko. Toda vse kaže, da bi bilo bolje, če bi prej izdali začasni poskusni zvezčič dopolnil k prvemu pravopisu ter s tem začasno svetovali tudi pravopisne novosti. (Seveda bi morali biti predlogi za izpremembe v takšni obliki, kakor bi jih pozneje objavili v pravopisu.), sam pravopis pa bi izdelovali dlje in bolj skrbno, le da bi potem res veljal ob sedanjem stanju knjižnega jezika trideset do petdeset let — torej vsaj eno obdobje tako imenovane jezikovne sodobnosti (sinhronije). Diskusija v javnosti in tudi ev. drugačni zaključki, kot so jih predlagali sestavljavci pravopisa, ne bi niti najmanj narušili avtoritete sestavljavcev, ampak bi pokazali, da rešuje pravopisna komisija vprašanja demokratično in z vseh strani. Ob razpravljanju o novem slovenskem pravopisu omenjamo to zaradi tega, ker je morda najbolj drastično izmed predlaganih reform zadelo po izidu SP 62 neodobravanje s strani precejšnjega števila strokovnjakov in pišočih, obenem pa sprožilo vprašanje »zaupnice« ali »nezaupnice« celotni pravopisni komisiji in s tem sestavljavcem pravopisa sploh. V dosedanji polemiki v tisku in na konferencah se je pravopisna komisija branila, da je bilo za diskusijo pred izidom pravopisa dovolj možnosti. Kljub temu moramo poudariti, da je bilo vprašanje premalo jasno postavljeno, resničnih strokovnih sestankov, kjer bi se te stvari z vseh strani strokovno pretresale, pa pri nas ni. Razen tega so bile obljubljeni dublete in možnost, da se ustali (vsaj v primeru *-alec*, *-ilec*, akcentuacije nekaterih glagolov itd.) ta ali ona forma. Pri tem predvsem preseneča sklicevanje na avtoritete: »... Nimajo pa prav tisti, ki kar vprek zabavljajo samo zato, ker pravopis ne streže njih osebnemu okusu ali ker jim nekateri od sestavljavcev ni pri srcu. Taki očitarji naj bi vendarle pomislili, da je pri novem SP sedem

jezikovno izobraženih ljudi skozi tri leta trdo delalo...» (A. Bajec, Rast slovenskega knjižnega jezika, 1951) — in — »Toda novi SP so pripravili najbolj poklicani slovenisti in izdala ga je naša najvišja, najpomembnejša in najavtoritativnejša znanstvena in kulturna institucija, kar je na naslovni strani novega SP 1962 natisnjeno z velikimi črkami. Ali je moč ob vseh teh dejstvih zdaj postavljati trditve, da gre pri takem resnem delu in pri takšni izdaji SP šele za nekakšen »pravopisni predlog« in da je zdaj treba pravopisna vprašanja vnovič pretresati ter sporno problematiko urediti ex offio?« (Rado Bordon, avec, ivec, — alec, ilec; Naši razgledi št. 258, str. 373). Zaradi zamujene priložnosti za strokovno diskusijo, ki bi zanjo morala komisija zares poskrbeti, ni mogoče sedaj slepo sprejemati reform, ki so po izidu pravopisa sprožile vihar, ampak je treba poskrbeti za strokovno analizo problema. Pravopisna komisija pri tem ne bo utrpela škode, če je ravnala v tem primeru neutemeljeno, bo morala sprejeti kritiko. Zdi se pa, da so nekatera področja našega javnega življenja za kritiko še vedno precej občutljiva in da se strokovni presoji veliko rajši postavlja nasproti nezmotljivost avtoritete. To načelo je sicer lahko konstruktivno, utegne pa imeti — in jih pri vrednotenjih pojavov slovenskega knjižnega jezika tudi že ima — škodljive posledice. Če bi pa upoštevali zgoraj predlagani način dela, bi prišli pred izidom priročnika načela pravopisa in strokovni ugovori zoper nje v javnost pravočasno, to pa bi z ene strani približalo problematiko knjižnega jezika nelingvistom, ljudem, ki ta jezik uporabljajo kot svoje izrazno sredstvo, obenem pa bi bila to najbolj konkretna javna manifestacija občutka odgovornosti sestavljavcev pravopisa do javnosti, ki pravopis uporablja in ga potrebuje bolj od strokovnjakov. Da vzamemo samo primer' -alec, -ilec: pravopisna novost brez poskusnega snopiča ni mogla biti ocenjena, kajti načelo samo brez gradiva nikoli ne more jezikovnega problema v celoti prikazati. Za potrdilo te trditve navajamo argumentacijo o tem problemu v referatu prof. A. Bajca (JiS VI, 91 d.):

»Kolikšna je moč črke in tradicije, kažejo tudi odgovori na anketo pravopisne komisije glede pisave imen za delujoče osebe, ki naj bi se poslej pisala -avec, -ivec. Zgodovina jezika upravičuje samo pripono -vec. Tako so pisali Slovenci od Trubarja do vključno Prešerna (ah, malo postojva, preljubi plesavec — in vseh gozda prebivavec!). L. 1862 so Svetec, Levstik in Cigale prevzeli hrvaško pripono -lac, ki se je tam po analogiji zelo razmahnila, čeprav tudi sh. pozna pripono -vac, n. pr. skakavac. Toda vtem ko je hrvaščina ohranila velarnost l-a in ima v roditeljski vladaoca, so pri nas pod vplivom pisave in po obrnjenem pravilu: govori, kakor pišeš, jeli izgovarjati vladalca. Pleteršnik piše dosledno -vec, Škrabec, Levec in Breznik do l. 1935 predpisujejo isto. Lahko rečemo, da Svetčeve reforme ni sprejel noben slovničar. Šele 1935 se je Breznik vdal pod nekim pritiskom, vendar le nerad. Sedaj je nedosledna pisava na -lec v rabi nekako 25 let. Vtem ko je bila prejšnja pisava enotna, dosledna in preprosta in je podpirala pravilno izreko, ima pisava na -lec vse polno izjem: pivec, delavec, brivec, volivec, ponavljavec, kujavec, bahavec, lučavec, razdiravec, spavec, ščipavec, tajivec, tarnavec, vejavec itd. — po SP 1950.«

Zelo težko je samo na osnovi enega sufiksa in preden se spozna vsa dalekosežnost reforme, uspešno ugovarjati. Seveda bi tudi kritiku primerjava teh izvajanj z Breznikovimi, pa tudi Škrabčevimi, pokazala, da je treba vprašanje sodobneje analizirati, Breznik namreč pravi v Slovenski slovnici, 1916, s. 31 d.:

»Ker se od 17. stoletja sem l v izreki ne loči od v, sta se v pisavi oba glava začela zamenjavati. Vsled tega pisava pogostoma med l in v omahuje ali pa se rabi l namesto v ali v namesto l. Pisava omahuje med prvotnim v in poznejšim l zlasti pri imenih delavnih in delujočih oseb, kjer je prvotna končnica -ivec, -avec, -ivka, -avka. Sedaj se piše: bravec, bravka (prvotna oblika) in bralec, bralka; igravec, igravka in igralka itd. Vendar se piše prvotni v še v sledečih primerih: brivec, pivec itd. Dalje v primerih, kjer je l v deblu: volivec poleg volilec itd. Posebej pa pomni, da imajo 1. imena oseb, ki so kaj storile ali trpele in 2. izvedenke iz samostalnikov na -lo (prvotno iz -dlo) končnico -lec, -lka, -lnik, -lnica itd. Piše se samo l: 1. umrlec, prišlec, pogorelec; osamelec, volilec (kdor je v posameznem primeru volil), prelec, prebivalec; 2. črnilec, motovilec itd. Pomni še: palec (l spada k deblu!), umivalnik, klečalnik, pokalnica, kokalnica, velnica (iz vejalnica), selnica (iz sejalnica), kuhalnica. Dalje omahuje pisava med v in l n. pr. skladalnica in skladavnica, skladovnica; muhalnik in muhovnik itd. . . . namesto prvotnega v se piše l večinoma pri vseh končnicah -alen, -ilen, -alnik, -ilnica itd.: dajalen, dajalna, dajalno, hladilen, kazilen, vodilen itd. Vendar se piše prvotni v še v sledečih primerih: pitaven, pitavna živina itd. Dalje, kjer je l v deblu: voliven, deliven, ponavljaven poleg volilen, delilen, ponavljalen. Pravilen je l pri izvedenkah iz dovršnih glagolov, n. pr.: dopolnilen, dopolnilna, zadostilen, zmagalen, odločilen. Opomnja. Pisavo bralec, bralka, vodilen, dajalen, dajalnik itd. so uvedli naši pisatelji po l. 1862 iz hrvaščine, kjer pa ta pisava tudi ni prvotna, marveč po analogiji tistih primerov, kjer je l upravičen. Prvotna končnica -lac je v hrvaščini kakor tudi v slovenščini le v takih besedah, ki pomenijo človeka, ki je kaj storil, dovršil ali pretrpel; navadna je ta končnica tudi v spovkah in priimkih; naposled pri imenih, izpeljanih iz samostalnikov srednjega spola na -lo (iz -dlo); ubilac: kdor je koga ubil itd. Starejši spomeniki hrvaški poznajo pri imenih delavnih oseb le -vac (n. pr. vladavac). Iz primerov, kjer je končnica -lac pravilna, se je v hrvaščini tako razmnožila, da je staro obrazilo -vac pri imenih delavnih oseb skoraj popolnoma izpodrinila. — Glede izreke v primerih, kjer se piše l za prvotni v, je posebej pomniti, da je organska izreka v; l more opravičevati le splošna raba. § 43. Splošno pravilo, da se l na koncu zlogov, pred soglasniki (razen j) in pred polglasnikom izreka kakor trdi l, oziroma kakor u (w), je veljalo nekdanj brezizjemno; tekom časa pa je za nekatere primere prišla v navado izreka srednjega l. Taki primeri so (navaja izjeme: daril, z drhalmi, deželni itd.) . . .«

Ob slovnici 1916 bi predvsem vprašali, kako to, da se že glede na Breznikovo trditve, da je hrvaško -lac izpodrinilo prvotno -vac, niso sestavljavci SP 62 pozanimali za resnično stanje v srbohrvaščini in da jih v primeru, da bi ugotovili pravilnost Breznikove trditve, to ni napotilo na novo analizo slovenskega stanja. Še jasneje pa se kaže, da sufiksa -vec in -lec in izpeljanke iz tega sufiksa v Breznikovi zgodovinski osvetlitvi tega problema v kritiki Levčevega pravopisa (DS 1913, 14, 15), kljub zelo tehtnim ugotovitvam niso prikazani tako, da bi to lahko zadovoljilo sodobnega jezikoslovca ali sestavljavca pravopisa. Vsa polemika — zlasti pa stališča sestavljavcev pravopisa — namreč premalo upošteva dejstvo, da v jeziku eksistirata dve možnosti iz nekdanje pozicije -l: možnost -*g* in možnost -l (srednjega l). To velja tako za pisavo kakor za izgovor. Jezikovno realnost predstavlja zato v novejših izrazih ali izpeljankah -l kot glas in črka; med obema tipoma pa je razumljivo omaho-

vanje, ker meja med obema tipoma ni jasno zastavljena. To ne velja samo za knjižni jezik, ampak prodira takšno stanje — čeprav še ni ugotovljeno, v kakšnem obsegu — tudi že v dialekte. Dosedanji uzus v pisavi, ki se je kljub raznim dokazovanjem vztrajno oprijemal pisave z -l-, ne more biti zato zgolj rezultat napačnega pojmovanja funkcije pisane besede v jeziku, ampak je v takem obsegu lahko samo nov jezikovni pojav, ki ga je treba vsestransko osvetliti. Pravopisna komisija tega problema ni skušala na novo pretresti. Ta dejstva opozarjajo, da ni mogoče sprejemati pravopisa nekritično in samo zaradi avtoritete sestavljavcev. Vrednost pravopisa 1962 in njegove pomanjkljivosti pa bo zato lahko pokazal šele temeljitejši pretres.

(konec prihodnjič)

Ob monografiji Gojmira Antona Kosa

Janez Pirnat

Izid najnovejše slikarske monografije Antona Gojmira Kosa (DSZ 1962) in uvod, ki ga je monografiji napisal Zoran Kržišnik, odpirata vrsto vprašanj, ki bi jih v nadaljnjem skušali osvetliti. Ker se moramo omejiti v obsegu, smo prisiljeni odreči se podrobni analizi slik in besedila. Zato za oboje računamo, da je bralcu poznano.

Ker se je besedilo monografije izčrpalo v formalnih razčlenitvah posameznih slik in v določitvah razvojnih faz slikarjeve poti (kar je zaenkrat razumeti kot nepodprto trditev), nam je treba izpolniti zanemarjeni del. Ta zadeva potrebe tako imenovane *duhovne atmosfere*, ki se je porajala v naših družbenih razmerah od dvajsetih let dalje.

Razumljivo, da je pogajala množica socioloških dejstev tega časa različne materialne in duhovne potrebe in da še tako vsestranski posameznik ni mogel biti udeležen pri vseh hkrati. Zanimivo pa je, da je G. A. Kosa vznemirjalo prav dejstvo, ki je bilo dovolj značilen odraz raznolikih ekonomskih in socialnih nasprotij na duhovnem območju. Tu se je pojavila zmešnjava nazorov, relativizem posameznih načel in pojmovanj, skratka vse tisto, kar so takrat označevali z *razklano dobo*, s *prelomom dveh svetov* itn., vse, kar je najbolj neposredno doživljal v tej obliki — predvsem izobraženec. Spopad z duhovno neenotnostjo je bil za izobraženca neizbežen, ni bil omejen na socialni izvor posameznika, kot splošen pojav v *duhovni atmosferi* je nujno vplival na odločitve, ne glede na to, v kateri smeri so se kasneje razvijale. Na samem začetku slikarske poti G. A. Kosa (1919) najdemo izjavo, ki nam nekoliko približa in delno tudi pojasnjuje kasnejši razvoj njegovega slikarskega ideala:

»Kaka enotnost duha preveva umetnost prejšnjih dob, a te enotnosti iščemo zastonj v naših dneh, kajti preveč mnogolično je življenje našega časa in preveč različnih svetovnih naziranj obstaja, da bi mogla nastati umetnost, prepojena z enim duhom.« (Umetniški zbornik). V slikarjevi, še danes dovolj razumljivi, potrebi po duhovni enotnosti, ki je nekoč prežemala umetnost, je zaobjet dovršen del problematike tistega časa, ki je na likovnem področju pogajala

sorodne težnje in protitežnje, kot na ostalih področjih človekove ustvarjalnosti. Kakor na teh, je tudi v umetnosti nastajala vrsta različnih odgovorov, med katerimi ima slikarstvo G. A. Kosa posebno vidno mesto morda prav zato, ker je zasledovalo — spričo objektivne situacije — docela nenavaden, nemogoč in celo paradoksen ideal slikarstva, ki bo prežeto z »enotnim duhom«.

Temu namenu je bilo neogibno potrebno žrtvovati mnogostransko povezanost z zunanjim svetom takratnega doživljanja, z njegovimi občutki zmede, nestalnosti, relativnosti in obrobnosti. Potrebno je bilo na vseh straneh postaviti meje in znotraj teh poiskati *trdno, nespremenljivo postavko*. Na to, naj svoj občutek oprt, je G. A. Kos sprejel v svoj (slikarski) svet le tiste predmete, ki jih je močno in neposredno doživljal kot *svoje*. V tem smislu je izjavil: »Tudi najpreprostejša stvar more biti lepote glasitelj, kajti lepota je vse, kar ima značaj.« (Umetniški zbornik). Trdnost slikarjevega občutka se je na ta način ohranjala tem bolj, ker se je opirala na obliko umetnosti »prejšnjih dob« in ne na mnogolične oblike, ki jih je ponujala trenutno aktualna smer. Leta 1929 pravi slikar: »Bal sem se novotarij, boril sem se vselej zoper modo enodnevnico.« (Prav tam). A. G. Kos je začel tako v svojem delu na svojski način združevati živo, neposredno, sodobno doživljanje strogo omejene realnosti s klasično obliko, kateri bi našli, po mnenju Izidorja Cankarja, stilnih sorodnikov »... šele pri velikih slikarjih minulih časov, s katerimi ga ne družijo zunanji videz, pač pa isti pogled na svet, isti duh in volja.« (Glej uvod v monografijo 1951). Na klasični način podprta sigurnost slikarjevega občutka se je kasneje le razvijala in bogatila ob različnih umetnostnih smereh, ki so spremljale njegov razvoj (ekspresionizem, fauvizem, kubizem in abstraktna smer).

Čeprav se dodobra zavedamo pomanjkljivosti vsake opredelitve, bi ob tem slikarstvu le uporabili znano prisposodbo, da je umetnost posebne vrste *zmaga nad stvarnostjo*, razrešitev nezdržljivih nasprotij, ki jih slikarju ne postavlja le čas in okolje, pač pa tudi le njemu lastne posebnosti, med katere je vklejen, ali če hočemo razpet, z dovolj neusmiljeno *logiko* življenja. Tu nam je le opozoriti na že ugotovljeno (primerjaj besedilo monografije 1962) izrazitost slikarjevega čutnega dojetanja, hkrati z naravnost asketično stvarnostjo omejevanja v načinu podajanja. Značilnosti omejevanja, ki jih točno določa avtor besedila (od *Velikega piknika do Tulipanov II*), se nam kažejo kot nujnosti, ki jih je moral slikar sprejeti, če je hotel slediti svoji slikarski viziji.

Interpretacija Zorana Kržišnika prikazuje ugotovljeno omejevanje kot protitež impresionistični »radosti videnja«, kot težno »poezijo obstajanja« — »nekak pars pro toto veselja«, ki razen tega, da je tak, izžareva vrsto posledic v moralnem svetu in je »umetniški pendant zahteve po sožitju v življenju — osnovne morale naših dni.« Zdi se, da se dejanska vrednost obravnavanega slikarstva do precejšnje mere izmika takim navezavam na posamezne izvzete predpogoje, ki bi igrali polno soustvarjalčevo vlogo vendar le v sklopu celotnega osebnega in družbenega dogajanja. Slikarstvo G. A. Kosa je reševalo osebno *paradoks* hkrati s *paradoksom* sedaj že poznane duhovne klime. Združevanje nezdržljivih, nasprotujočih si vsebinskih in oblikovnih polov, je moralo biti pogojeno vsekakor v bolj *organskih*, bolj *aktualnih* potrebah — če hočemo priznati temu naporu polno vrednost umetnosti — more imeti oznaka tega »hkrati filozofskega in pesniškega koncepta« le drugotno ceno. Ker predstavlja v besedilu edini poskus družbene *aktualizacije* umetnosti G. A. Kosa, ima nehote osrednjo vlogo. Slikarjevo mnenje, izraženo leta 1929, nas v tem potrjuje:

»Vedno sem mislil, da je mogoče zgolj s sredstvi likovne umetnosti, to je zgolj z obliko samo, doseči umetnostni ideal. Zame so filozofske ideje stvar drugega reda pri slikanju. Vselej sem bil zoper vnašanje razumskih elementov v likovno umetnost.« (Umetniški zbornik).

Vse ugotovitve, ki jih prinaša formalna analiza slikarskega dela G. A. Kosa v besedilo monografije, potrjujejo izraženo domnevo, ki nam osvetljuje slikarjevo potrebo po zgraditvi trdnega, z *enotnim duhom* prežetega sveta, v katerem ima vsak predmet svoje određeno mesto, v katerem — navkljub zunanjim mnogoličnim naziranjem in »modam enodnevnica« — ni slučajnosti, ne dvo- reznih čustvenih razpoloženj, ampak red, zakonitost in trajnost povezanih odnosov. »Toda to ni« — kot pravi slikar sam — »neka pusta, brezdušna matematika, to je tista notranja zakonitost, ki daje umetniški pomen tudi arhitekturi.« (Primerjaj citat v besedilu).

Če nam pomeni arhitektura — mimo lepih razčlenjenosti sten — predvsem ograjevanje brezmejnega prostora, ustvarjanje notranjega, v katerem je pravzaprav smisel in vsebina naših človeških meril, omejuje *slikarska arhitektura* G. A. Kosa sicer neoprejemljiv, toda občutkom dovolj dostopen prostor za vsakogar, ki mu je *mnogoličnost* sodobnega življenja izostrila potrebo po enotnosti in urejenosti. V tem smislu ostaja to slikarstvo *aktualno* še danes, njegova *angažiranost* v potrebah naše sredine ni prenehala, ampak se je spričo svoje komunikativnosti celo povečala.

Nov paradoks tega slikarstva nikakor ni samo zasluga umetnika, ki se je v poslednjih tihožitjih v vseh ozirih še ostreje ogradil. (Posledica teh omejitev je barvno kompozicijsko bogastvo izrednih vrednosti.) Je tudi zasluga splošne situacije v likovni umetnosti, ki je širokemu krogu zaprla možnost komuniciranja, hkrati pa pozitivno poudarila estetske vrednote *samih oblik*.

Ugotovljene omejitve obravnavanega slikarstva gredo že spočetka v treh smereh: v smeri omejevanja v izbiri predmetov pri posameznih zvrsteh — portret, figuralna kompozicija, pokrajina, tihožitje — kjer se znova in znova pojavljajo inačice istih tem. (Primerjaj slikovno gradivo obeh monografij).

V smeri prostorskega, ploskovnega oziroma kompozicionalnega obravnavanja posameznih tem, kjer precej brezobzirno sugerira slikarjevo hoteno omejitve hkrati z voljo, ki se ne spogleduje z gledalcem, ampak ga stvarno sooča z dejstvi. Na slednje pristaja gledalec, kolikor bolj je občutil vdore *mnogoličnosti* zunanjega sveta v svoj osebni svet, kolikor bolj je ogrožena sigurnost njegovih občutkov, skratka, kolikor bolj čuti potrebo po varni trdnosti, zgrajeni povezanosti in barvni ubranosti.

Na slikarsko vizijo G. A. Kosa, gledalec ne pristaja *samo* zaradi njene komunikativnosti, pristaja na njeno *objektivnost*, ki je dosežena z načinom podajanja: predmetov prav nič sramežljivo ne skriva, pač pa jih potiska kolikor mogoče v prvi plan in še naprej čez rob slike. Ne skriva sredstev, s katerimi podaja, ampak jih grobo kaže — tako je vidno platno, tako je vidna risba, tako pastozen barvni namaz z lopatico, tako sledovi barvnega razredčila, njegovi madeži in razlivanje. Tako mora zagledati gledalec pred seboj to, kar Kosova slika je, ne iluzija neke resničnosti, ampak *resnica iluzije*. To je način podajanja, ki z vsemi razpoložljivimi sredstvi ruši iluzije resničnosti, da bi na novo zgradil in ohranil resnico slikarstva. Od tod hkrati izhaja prepričljivost in objektivnost slikarstva G. A. Kosa.

Tretja smer omejitve je barvna: na začetkih razvoja pretežno podrejena plastični zamisli tektonske zgradbe, kasneje, ob pokrajini, razvita v odprto, kontrastno doživetje svetlobe in sence, v zadnjem času pa izrazno tako osredotočena in bogata, da zlahka prezremo izredno racionalizacijo njene uporabe.

Opisane smeri slikarjevega omejevanja, ki so izstopale v razvoju enkrat na prvi, drugič na ostalih straneh, nam osvetljujejo pot, po kateri se je slikar bližal svojemu idealu *enotnega duha, ki bi preveval umetnost*. Voljo, ki jo je hoja za ciljem zahtevala, je dovolj jasno izrazil sam: »Hočem biti čisto sam svoj, tak, kakršen sem.« (Umetniški zbornik). Iz načina podajanja, ki smo ga skicirali zgoraj, pa je razvidna slikarjeva vera v *resnico iluzije*, v umetnost, ki je bila potrebna kot trdna opora za njegovo delovanje.

Ugotovitve oblikovnih posebnosti smo povzeli po obstoječih analizah (primerjaj bibliografijo v monografiji 1962), zavedajoč se dejstva, da smo se omejili le na osnovne poteze in da smo morali zanemariti oris posameznih razvojnih obdobj.

Na podlagi formalnih analiz posameznih slik podaja Zoran Kržišnik v besedilu sledeče zaključke: slikarstvo G. A. Kosa »ima zagotovljeno trdno mesto med tistimi umetniki jugoslovanskega kroga, ki so tradicionalne vrednote uspeli združiti z novimi in najnovejšimi dognanji, ki jim podrobno poznanje metiera omogoča tvegati drzne eksperimente in vendarle ustvarjati umetnine s pridihom dokončnosti, klasičnosti. Mimo Kosa ni šel neopažen noben sodobni poskus; poglobiti intelektualno ali emotivno vrednost slike s študijem obrisa, s kompozicijsko novim izpopolnjevanjem dvodimenzionalne ploskve, s podrobnejšim interesom za materijo, strukturo predmetov organskega in neorganskega sveta. Predvsem pa ni izpustil nobene priložnosti eksperimentirati z barvo: zrahljal jo je in jo napel, jo intenzificiral in omilil, jo proučeval samo in v odnosu z drugimi barvami in dognal do take popolnosti, da sodi trenutno med velike jugoslovanske mojstre barve.«

V navedenem odlomku obravnava avtor slikarstvo G. A. Kosa kot nekakšno panogo znanstveno tehničnega ustvarjanja, v katerem igrajo pglavitno vlogo »najnovejša dognanja, eksperimenti, sodobni poskusi, podrobni interesi za materijo in strukturo predmetov organskega in neorganskega sveta ter proučevanje barve.« Podobni, enostranski, v svetu sodobne inteligence zelo razširjeni odnos do umetnosti, ki si prizadeva iz umetnosti narediti predmet eksaktnega, znanstveno tehničnega raziskovanja, je zavrgla kritika najrazličnejših nazorskih smeri.

Kar zadeva »klasičnost in dokončnost« slikarstva G. A. Kosa, se skupno z avtorjem navezujemo na opredelitev dr. Izidorja Cankarja (primerjaj besedilo monografije 1951). Težko pa je sprejeti brez predhodne poučitve kot oznako — »nova in najnovejša dognanja« ter »drzne eksperimente«.

Za umetnost vsekakor ni preveč značilno to, da bi bila uporabna v splošnem, tehnično produktivnem smislu. V tem pogledu jo bolj označuje njena *neuporabnost*. Ustvarjanje, ki se usmerja k take vrste *neuporabnim smotrom*, bi po logiki moralo biti zelo stopnjevano in osredotočeno ustvarjanje, v vseh smereh bolj koncentrirano in bolj usmerjeno k *zastavljenemu smotru*, kot splošno, tehnično produktivno ustvarjanje. Znana prispodoba o umetniku, ki *vse življenje ustvarja eno samo delo*, ilustrira prav stopnjevano usmerjenost k *zastavljenemu cilju*, ki zanj ni nikoli zadovoljivo uresničen v posamezni stvaritvi. Umetnikova potreba po nepretrganem ustvarjanju nedvomno izhaja tudi iz njegove *večne nezadovoljenosti* z že doseženimi uspehi in v tem smislu je

vsako pravkar začeto delo (za umetnika) hkrati *nov poskus, tvegan eksperiment* in po uspešno zaključenem delu tudi *novo dognanje*. To je zelo splošna oznaka, veljavna za umetnike najrazličnejših stilnih smeri in velikih medsebojnih časovnih razponov.

Lahko bi sklepali, da avtor navedene oznake ni razumel v tem pomenu, ampak z njo meri na naš čas, na moderno umetnost in njeno eksperimentalno poreklo v sklopu sodobnega načina doživljanja. Vendar eksperimentalnega vidika umetnosti ni podrobneje razvil, niti ni pokazal temeljev, ki ga pogajajo. Zato zaenkrat nismo dolžni verjeti, da »novo in najnovejše dognanje« ter »drzen eksperiment« nosita že sama po sebi umetniško kvaliteto.

Kar zadeva slikarstvo G. A. Kosa v celoti, menimo, da ga na splošno označuje stopnjevana usmerjenost k *zastavljenemu cilju* v enaki meri kot dejstvo, da je na prehojeni poti napravil marsikateri poskus ter dosegel prenekatero dognanje. V svojem osnovnem razmerju do sveta ohranja slikarsko delo G. A. Kosa tudi v zadnjem obdobju (tihožitja) vse posebnosti prejšnjih. Poslednje obdobje kaže še doslednejšo omejitvev, ki omogoča slikarju še močnejše bogastvo vsestranskih slikarskih odnosov. Podobno razvijanje in bogatenje opazujemo že od nekdanj pri umetnikih, ki so dosegli zrelo dobo ustvarjanja. Doslej so razlagali strokovnjaki ta pojav kot posledico bogatih življenjskih in praktičnih izkušenj. Dvomimo, da je princip »novih in najnovejših dognanj«, ki nam ga ponuja avtor, tvoren prispevek k obstoječim razlagam.

V naslednjem, zaključnem odstavku besedila je avtor uporabil poetično nekoliko privzdignjen ton, po katerem bi mogli sklepati, da je sam občutil pomanjkljivost prejšnjega:

»G. A. Kos se nam torej v svoji doslej zadnji fazi predstavlja kot izrazit kolorist. Izbor iz njegovega razvoja nas spodbuja k domnevi, da je barva njegov najbolj lastni, najbolj intimni slikarski izraz, poetični element v svetu od vekomaj, tudi v današnjem svetu, čeprav ga gleda sodobni človek in umetnik s trpko treznostjo. Barva je fantazijski, več, fantastični element. Njena nikoli do kraja izmerljiva kvaliteta, njena notranja 'skrivnost', sladko pomirjevalni učinek njenih sozvočij in rezka vznemirljivost njene intenzivnosti so notranja nujnost za umetnika, ki mu je enako tuj patos kot sentimentalnost in ki mu — pri vsej čutni sprejemljivosti — svet videza ne pove ničesar v primeri s svetom bistva. Za to bistvo, za ta izraz veseljstva v omejenem koščku resničnosti se bije boj, v njem je dramatičnost in poezija Kosovih platen, velike, radostne zmage umetnosti nad kritičnim, treznim, dvomečim človekom današnjega dne.« V dosedanjem obravnavanju smo skušali osvetliti nekatera splošna ozadja te zaključne oznake. Izrazita vizualnost slikarskega dela G. A. Kosa, trdnost njegovega *slikarskega občutka* je dejansko zmaga nad splošno nesigurnostjo in okrnjenostjo teh občutkov pri sodobnem človeku, se pravi, zmaga nad mlahavostjo našega vizualnega dožemanja.

Oznaka »bistva« kot borbe »za izraz veseljstva v omejenem koščku resničnosti« je neopredeljiva, ker je ne moremo navezati na konkretne izsledke stvarnih analiz. V besedilu, ki uvaja slikovno gradivo in katerega končni namen je le razlaga *otipljivega* slikarskega pojava, dobi ta kozmična navezava absurden predznak iracionalizma.

Nedvomna je avtorjeva ugotovitev, da ima G. A. Kos trdno mesto med »umetniki jugoslovanskega kroga« in da kot izrazit kolorist »sodi trenutno med velike jugoslovanske mojstre barve«. Taka ocena ne prinaša opredelitve mesta in

vloge slikarstva G. A. Kosa v mejah slovenske umetnosti. To slej ko prej ostane odprto. Če naj sprejmemo oznako v tej obliki, bi pričakovali odgovor na dve vprašanji: Katere stilne značilnosti slikarstva G. A. Kosa se navezujejo na stilne posebnosti umetnikov jugoslovanskega kroga — ter — kje lahko v mejah tega kroga (razen v slovenski umetnosti) opazimo odraz tvornih posledic Kosovega slikarstva? Ker ni podobnih vprašanj ne odgovorov, nam omenjena avtorjeva ugotovitev pove o sebi le to, da je formalna.

Spiošnost in formalizem zaključkov ni le posledica formalnih analiz, ki zavzemajo pretežen del besedila, ampak tudi rezultat dejstva, da se avtor ni dalje spraševal, kakšne vrste danost je umetnikova vizija, potem, ko jo je uvodoma opredelil kot danost. S sredstvi formalne analize je sicer možno ugotoviti, kakšna je umetnikova vizija, nemogoče pa je povedati, zakaj je takšna. Dosedanje obravnavanje je poskusilo izhajati prav iz tega vprašanja. Nekatera vprašanja so dobila vsaj približne odgovore tako pri slikarju kot pri sredini, v kateri je slikar deloval in še deluje.

Ker skušamo gledati na slikarstvo G. A. Kosa kot na celovit, a le razvojen pojav, bi opozorili na opredelitev Izidorja Cankarja, ki nas opozarja, da »ne moremo prezreti, da je (A. G. Kos) med Slovenci ustvaril nov stil, ki ga kljub skupnim oznakam iste dobe bistveno razlikuje od sodobnikov.« (Glej uvod v monografijo 1951). Mogli bi odkriti zanimiva vprašanja, če bi skušali slediti tistim *podaljškem*, s katerimi se to slikarstvo kot celota na eni strani odpira preteklosti, na drugi pa bodočnosti. Pri tem bi vede zanemarili tista umetnostna dogajanja, ki so postopoma spremljala slikarski razvoj G. A. Kosa (ekspresionizem, fauvizem, kubizem in abstraktna smer). To storimo tem lažje, ker so jih dosedanje opredelitve že precej osvetlile.

Izidor Cankar je ugotovil v uvodu k prvi monografiji, da je G. A. Kos zelo pogosto uporabljal trikotniški sistem kompozicionalne zgradbe. To je izrazito tektonski prijem, značilen za klasična obdobja umetnosti (Primerjaj H. Wölflin-Kunstgeschichtliche Grundbegriffe), ki jih *preveva enoten duh*. Bilo bi absurdno, če bi hoteli označiti impresionizem za tektonsko ali klasično obdobje umetnosti, razen v smislu *klasičnega obdobja* modernega slovenskega slikarstva. Vendar je zanimiv pojav že večkrat jasno opredeljena *klasična* trikotna kompozicija Groharjevega »Krompirja«. Isti trikotniški lik bomo često opazili v Jakopičevem delu, domala stereotipno in nepreštevno pa se pojavlja v slikarstvu na steklu, na poslanem pohištvu, najdemo ga celo na začetnih poslikanih panjskih končnicah, skratka povsod v ljudski tvornosti. Kako je pri nas s to obliko, moremo zaenkrat samo ugibati. Če jo zasledujemo zgolj časovno, nas pripelje v barok, ki ga je dr. France Stele označil kot osrednjo postajo, »bistvo našega kulturnega razvoja zadevajočih označb: kranjski prezbiterij — ljubljanski barok — slovenski impresionizem.« (Slovenski slikarji).

Bodočim piscem o umetnosti se tu nedvomno postavlja zanimivo vprašanje, ki utegne prinesiti bolj določene odgovore na domneve, da moremo tudi v mejah moderne slovenske umetnosti govoriti o slikarski viziji kot o take vrste danosti, ki ni opredeljena le subjektivno, ampak tudi objektivno (glede na sredino, iz katere je umetnik izšel in v kateri se je že pred njim tako ali drugače izoblikoval svojski način vizualnega doživljanja). V sodobni praksi navezujejo posamezni pisci umetnikovo vizijo vse preveč enostransko na tiste umetnostne smeri, ki so spremljale umetnikov zreli razvoj — dobo njegovega aktivnega delovanja. Pri tem pa pozabljajo, da nam daje današnja znanost o človeku

vedno več tehtnih razlogov za prepričanje, da je tudi za umetnika zelo odločilno doživljanje v zgodnji in najzgodnejši dobi njegovega razvoja.

Če bi skušali v zgornjem smislu stilnih posebnosti in povezav ali v kakršnemkoli drugem smislu raziskati Jakopičevo, Jamovo in Strnenovo slikarstvo, zadenemo na nepremostljivo oviro, ki je dovolj značilna za našo zavest o kulturnih potrebah. Gradivo treh impresionistov še ni obdelano — monografsko niti približno tako predstavljeno — kot delo sodobnika G. A. Kosa.

Slikarstvo G. A. Kosa, ki je po slikarjevi izjavi »bliže arhitekturi kakor poeziji«, dokaj ustreza idealu, ki ga je v preteklem razvoju našega slikarstva skušal uresničiti Petkovšek. *Pretehtanost slikarskih sestavin, zgrajenost kompozicije*, in težnja po ustvaritvi *objektivne* slikarske vizije so posebnosti, ki jih ne moremo odreči poglavitnemu delu tega slikarja, njegovi sliki »Doma«. Omenimo pri tem, da je tisti del mlade generacije, ki je izšel iz šole G. A. Kosa, pokazal poudarjeno zanimanje za Petkovškovo delo. (Njegove slike so bile pogosten predmet študijskih kopij, največkrat slika »Doma«.)

Potreba po idealu, ki bi bil sorodnem temu, ki ga je jasno in premočrtno uresničil G. A. Kos, je v sodobni slovenski umetnosti za zdaj komaj opazna. Vendar nam je cena, ki jo uživa slikarjevo delo, zadosten porok za prepričanje, da je vendar *prisotna v občutkih ljudi*, ki umetnost sprejemajo. V tem smislu pa se to slikarstvo plodno odpira prihodnosti.

Administrativna balada

Miloš Mikelc

Reportaža v treh dejanjih s petjem, plesom in srečolovom

Nadaljevanje in konec

9. napis KAKO JE NEKI DIREKTOR ZLEZEL V NEKO PREDSEDSTVO

DIREKTORICA: Popolnoma odkrito vam bom povedala, da... no, zadeva je malo nerodna, ampak ne bova prav nič plesala okoli nje. Že dolgo mi predsednik prigovarja, naj privolim, da nas zapustite in se preselite...

NAČELNIK: Ja, zelo ugodne pogoje mi nudijo. Višje dohodke...

DIREKTORICA: Tako? Meni je pa rekel, da ne bo govoril z vami, dokler jaz ne privolim!

NAČELNIK: Saj on res ni. Drugi.

DIREKTORICA: No, če že vse veste... za naš zavod ste res dragoceni, ampak, ko premišljam — ne bi si rada nakopala očitkov, da zaviram vaš osebni razvoj, zlasti še ob takih pogojih, kakor pravite, da vam jih nudijo...

NAČELNIK: Že, ampak jaz...

DIREKTORICA: Sveda vas ne bom zadrževala z odpovednim rokom.

NAČELNIK: Osebni razvoj, saj... hvala lepa, ampak...

DIREKTORICA: Nikar se mi ne zahvaljujte. Opravljam samo svojo dolžnost. Skrb za kadre je naša osnovna skrb. Torej velja: prvega greste tja, odpovednega roka ne bomo upoštevali — z njimi se bom pa že jaz pogovorila. Breda! Breda!

NAČELNIK: Saj, ampak... dve oviri sta, tovarišica direktorica. Prevezel naj bi posle, na katere se res ne spoznam, to je prva, druga pa...

DIREKTORICA: Ne spoznate, lepo vas prosim! Kam pa pridemo, če bi vsi delali tisto, na kar se spoznamo! Ob tem pomanjkanju kadrov!

NAČELNIK: Seveda vem, ampak — vidite, druga ovira...

BREDA *vstopi*: Prosim?

DIREKTORICA: Zberite mi vse načelnikove dokumente in mi jih dajte na mizo. Pa odjavite ga pri socialnem zavarovanju.

BREDA *gre*: Prosim...

DIREKTORICA: Nobenih uradnih govorov vam ne bom prirejala — to vam pa le moram povedati, da bomo težko dobili človeka, ki vas bo nadomestil. Breda! Kam je pa izginila? Breda!

NAČELNIK: Ampak — saj jaz sploh nočem...

BREDA *vstopi*: Prosim?

DIREKTORICA: No, tovariš načelnik — v imenu ustanove še enkrat najlepša hvala!

NAČELNIK *se vda in gre*: O, ni za kaj.

DIREKTORICA: Napisali bova pismo: pošiljamo vam zahtevane podatke o našem bivšem načelniku, in tako dalje, vpišite vse, kar je treba, na koncu pa takole: ker potrebujete te podatke, kakor ste nam sporočili, v kadrovske namene, vam sporočamo, da imenovani tovariš od prvega dalje ni več uslužbenec našega zavoda. To podčrtajte. Pišite: prosimo, da to vsekakor upoštevat. S tovariškimi pozdravi.

BREDA: Tovariš Peter vas čaka.

DIREKTORICA: Že grem, že grem.

Breda gre, direktorica stopi v sobo glavnega, — ne skozi vrata! — kjer jo čaka Peter.

PETER: Poklicali ste me.

DIREKTORICA: Tako je. Tovariš Peter — zamisel imam. Kako bomo ošibali odklone in slabosti Diskutanta. Kaj mislite, kako?

PETER: Zadnjič sem nekaj predlagal... no, pa... res ne vem.

DIREKTORICA: Seveda. Vsega se mora človek domisliti sam. Vključili jih bomo v naše predavanje! Ošibali bomo njihovo bolno prilagodljivost, njihovo nesamostojnost, osmešili jih bomo! Jasno? V drugi del predavanja vključimo prizor o Diskutantu!

Zatemnitev. Hkrati se osvetli prizorišče predavanja, na katerem so glavni, urednica, urednik, teleprinter, nenormalno velike škarje in Peter, ki bere vmesno besedilo.

10. *napis* ZAVOD ZA UGOTAVLJANJE ODKLONOV IN SLABOSTI
V SOCIALISTIČNI IZGRADNJI
NEKATERE DRUŽBENO ŠKODLJIVE PLATI
ČLOVEŠKEGA ZNAČAJA VČERAJ, DANES, JUTRI

PETER *bere*: Zanimiva bo ugotovitev, da je moč uporabljati komolce tudi pasivno. Nasprotje je zgolj navidezno: ni rečeno, da nisi komolčar, če komolce globoko skriješ, če se tako rekoč okoli in okoli obložiš s puhom in blazinami, ter pustiš, da se obrega v tvojo mehko oblogo in da suva vanjo, kdor hoče in kdor utegne — če te le ne suva po lestvici navzdol.

GLAVNI: Torej — kaj bomo imeli na prvi strani?

UREDNIKA: Morebiti tale članek o mladini?

GLAVNI: Kaj pa pravi?

UREDNIKA: Mladina ni slaba — slabo je naše mnenje o njej — to pa je naša stvar, ne njena.

GLAVNI: Hm. Naprej?

UREDNIKA: Pravimo, da mladini ni za sestanke — ampak, ali ne pomeni to, da so naši sestanki dolgočasni, da na njih premlevamo postane zadeve?

GLAVNI: Te postane zadeve vrzi ven, za vsak primer. Drugo je v redu. Dalje?

UREDNIK: Jaz imam tu nekaj o zlatih ribiških palicah. Poslal...

GLAVNI: Kaj smo zdaj ribiški list?

UREDNIK: Počakaj, da povem, kdo...

GLAVNI: Dobro — kaj je s tem ribištvom? Kaj pravi v članku?

UREDNIK: Prosim, napisal ga...

GLAVNI: Ne zavlačuj seje! Saj ne gre za osebe, gre za stvar! Kaj pravi članek?

UREDNIK: Kaj vse včasih počnemo, da bi preskrbeli komu zlato ribiško palico.

UREDNIKA: Ne razumem.

UREDNIK: Zlata ribiška palica je prispodoba. Bom prebral: nekdo, ki je zaslužen in vodilen, pride v leta, ko ni več elastičen in okreten. Človeku, ki je dal družbi več kot drugi, je pokoj tudi bolj potreben. Namesto da bi rekli tako, ga pa odrinemo na tako vodilno mesto, kjer ne more napraviti posebne škode. Na koncu je sinekura seveda vsem očitna, izkaže se, da je mož le pri zlati ribiški palici — in to je zanj mnogo manj častno kakor pravi, krvavo zaslužen pokoj.

GLAVNI: Hm.

UREDNIKA: Strinjam se: hm.

GLAVNI: Po mojem tole ne pride v poštev.

UREDNIK: Pogledj, kdo ga je napisal...!

GLAVNI: Zakaj pa nisi tega takoj povedal! V redu, gre noter.

UREDNIK: Bo se pa, po mojem, ta tovariš še kdaj pretegnil. Politično, mislim. Preveč si prizadeva in vrta... to ni dobro.

UREDNIKA: Kakšen pa je politično pretegnjen človek?

GLAVNI: Še kaj za na prvo?

UREDNIKA: Dolg je, če bi ga začeli na prvi strani, nadaljevali pa kje drugje...

Neki arhitekt je poslal članek o ljubljanskem prometnem...

GLAVNI: ...vozlišču?! Ne. Prosim — ne.

UREDNIKA: Uredništvu lista Diskutant, dnevnik za pospeševanje borbe mnenj.

Že podnaslov vašega lista mi potrjuje, da sem se obrnil na pravi naslov...

UREDNIK: Ta nas pa ima v precepu.

GLAVNI: Ne pozabi, da gre za borbo naprednih mnenj! In v tem primeru je jasno, da je napredno samo eno mnenje in to... — sploh pa, ni govora. V koš.

UREDNIKA: Lahko rečemo, da članka nismo dobili.

GLAVNI: Tako je, nismo ga dobili. V redu, gremo naprej.

UREDNIK: Tule piše... priporočeno.

UREDNIKA: Lahko rečemo, da se je izgubil pri nas...

GLAVNI: Tako je, izgubil se je. V redu, gremo naprej.

UREDNIK: Tule na koncu pravi... kopijo članka sem poslal strokovnemu društvu, tretjo kopijo pa...

GLAVNI: Vseh treh kopij nismo izgubili, ampak, prosim, ne! Lepo prosim — ne! Teleprinter zažene glasnejši hrup in trak hitreje teče iz njega. Urednik skoči k njemu.

UREDNIK: Po teleprinterju dajejo plenum.

GLAVNI: Po teleprinterju dajejo plenum...

UREDNIKA: Da je kak plenum te dni? Naš se še ni začel... ne vem... Bo že kaka lokalna zadeva.

GLAVNI: Ni važno — glavno je, da imamo plenum!

UREDNIK *pregleduje nakopičeni trak*: Referat — petindvajset tipkanih strani, prvi diskutant kakih pet, drugi šest, tretji, peti, deseti, petnajsti diskutant...

GLAVNI *vzame velike škarje, vsi trije stopijo k teleksu*: Koliko strani imamo jutri?

UREDNIKA: Jutri izidemo na... kateri dan je jutri? Osem strani.

GLAVNI *reže od traku po meter dolge kose*: Prva stran... druga... tretja... četrta... peta... šesta...

UREDNIK: Kaj pa mladina?

GLAVNI: Naj še malo odraste. Sedma...

UREDNIK: Pa zlate ribiške palice?

GLAVNI: Se bomo še malo pozanimali, kolikšna riba je mož trenutno. Saj več — rotacija, če bo jutri še to, kar je danes... Za osmo stran pa malo manj, da bo na njej še vremenska napoved. Zdaj pa prevajavcu vse skupaj. Konec seje.

Urednik in urednica odideta, zavita v trakove s teleksa.

11. napis ČASNIKARJEVA PESEM

Glasba, balerine. Uvodni takti. Glavni bi moral peti, pa ne poje. Še enkrat uvodni takti, spet nič. Še tretjič — nič.

ZASTOPNICA GLEDALIŠKE UPRAVE *nastopi*: Prosim, zakaj pa ne pojete?! Prosim!

GLAVNI: Jaz da bi pel? O, ne. Nimam glasu za samostojno petje. Že v ljudski šoli sem pel samo v zboru.

ZASTOPNICA: Ampak — avtor igre je predvidel na tem mestu petje! Pa občinstvo, prosim vas... to so hkrati vsi tudi vaši bravci!

GLAVNI: Občinstvo me nič ne briga. Moji bravci tudi ne. Kam pa pride novinar, če bi se brigal za bravce?

ZASTOPNICA: Dobro — naj potem jaz pojem, lepo vas prosim?!

GLAVNI: Da ne boste rekli, da vam nisem pomagal — svetujem vam Milana. Tistega, saj se spominjate, ki je dal odpoved? On lahko poje.

Milan pride na oder. Glasba. Balerine zaplešejo četrtrič.

MILAN *recitira*:

Plitka, širokoustna, gobezdaška,
pretenciozno surova v napadih,
sama pa za tujo surovost
histerično občutljiva;
neprenehoma pridiguje moralo,
pa jo neprenehoma žali;
kar se da smešno

meša patos in prostaštvo;
vedno na lovu za stvarjo samo,
ki pa jo vedno zgreši;
z enako domišljavostjo
stavi ljudski razumnosti nasproti
malomeščansko, učenjakarsko polizobraženost,
znanosti pa tako imenovano
zdravo človeško pamet;
bori se s knjižnim jezikom,
da bi mu dala tako rekoč čisto
telesni karakter;
Salomon in Marcolph,
don Kihot in Sančo Pansa,
in poje: ... sanjač in branjevec v eni osebi —

12. *napis* KARL MARX: Moralizirajoča kritika in kritizirajoča morala,
ZBRANI SPISI VI, Moskva 1933, stran 298

MILAN: Karl Marx, moralizirajoča kritika in kritizirajoča morala, zbrani spisi
šest, Moskva 1933, stran 298.

in poje: ... taka je ta naša obrt.
Sanjač in branjevec v eni osebi —
to sem jaz.
Skrbim, da služi državni potrebi
ljudski glas.

spet recitira:

Prodajam novice in sanjam o lepšem svetu
in manj umazanih časnikih,
kajti časniki so taki, kakršen je svet,
in umazani časniki so tiskano potrdilo,
da je svet umazan.
Seve, vseh umazanij tudi ne damo v časnike.
Nasprotno, tega se budno izogibamo.
Budnost je sploh časnikarjeva osnovna vrлина.
Buden pa sem — kar je res, je res!
Buden sem...

in spet poje:

... tako, da zlahka preživel stojte bi
ta naš čas!
(Morebiti celo na glavi.)
Sanjač in branjevec v eni osebi —
to sem jaz!

*Zatemnitev. Hkrati se osvetli uredništvo Diskutanta. Glavni gre iz svoje sobe
v tajništvo.*

GLAVNI: Majda — četrt na tri je že. Gremo domov.

TAJNICA: Res je, štirinajst in petnajst.

MILIČNIK *vstopi*: Zdravo. Da vam odkrito povem — zdaj jih pa tudi jaz ne
razumem več.

GLAVNI: Nova odločba?!

MILIČNIK: Ja. Ali pride Zavod za odklone nazaj sem noter, ali kako — v vsakem primeru, vi morate ven.

GLAVNI: Naj pride, kdor hoče — mi ostanemo.

MILIČNIK: To je vaša stvar. Saj poznate predpise.

GLAVNI: Predpisi, predpisi — ali so za nas ali so za ljudi?!

Zastor

Tretje dejanje

Prizorišče je isto, le da imata v novih prostorih zdaj svoji pisarni oba, direktorica in glavni urednik. Vsak ima svojo polovico sobe. Sredi prizorišča stoji mizica s telefonom. Telefon zazvoni. Oba hkrati planeta k mizici, vendar glavni prej prime za slušalko.

GLAVNI: Prosim? — Ne, tu je uredništvo Diskutanta. — Ne, Zavod pa res ne vem, kje bi bil. — Prosim.

Vrneta se k svojim mizam. Telefon spet zazvoni. Spet planeta oba, ampak tokrat je hitrejša direktorica.

DIREKTORICA: Halo? — Ne, tu je ZZUOISVSI. — Diskutant? Že mogoče, da je bil, ampak zdaj ga ni več, preselili so se. — Ne, kam, pa res ne vem. — Zdravo.

Oba se vrneta k svojim mizam. Hkrati planeta v sobo Peter in urednik.

PETER in UREDNIK hkrati: To je nemogoče! Tako ne gre več! *Telefon zazvoni. Vsi štirje planejo k njemu in vsi štirje hkrati primejo za slušalko. Slušalko dvignejo nad aparat in se molče, kakor v igri »kdo bo koga potisnil čez črto«, borijo zanjo; slušalka lebdi v zraku nad aparatom in le včasih malo trzne sem in tja. Potlej direktorica popusti slušalko, poklekne in se splazi k aparatu, nagne glavo in prisloni uho k slušalki. Med pogovorom precej telovadi, da bi obdržala obraz ob slušalki, ki se premika.*

DIREKTORICA: Prosim. — Kako, kaj je s plenumom? — Ja, vem, da je končan. — Ne, ničesar konkretnega ne o nas ne o Diskutantu. — Posebna komisija! Pa kaj bo preiskala? — Posebna komisija... — Ja, ja, ja, hvala. Hvala lepa. — — Tako torej, tovariš urednik, na vrat dobite posebno komisijo.

GLAVNI: Ni nikjer rečeno. Po vsem sodeč, dobite to komisijo na vrat vi.

DIREKTORICA: Po čem sodeč, prosim?

GLAVNI: Po vašem znamenitem predavanju. Tiste pesmi, ki jih tam prepevajo — se vam zdijo zložene po zelo oportunističnih melodijah?

DIREKTORICA: Ha! Pa vaša osmrtnica... Pa vaš današnji članek — kako napravim kariero...

PETER s časnikom v roki: Saj — ta članek! Kako napravim kariero! Ste prebrali, tovarišica? Saj se tiče tudi vas!

DIREKTORICA: Kako... mene...?!

PETER bere: Naše življenje ni krvava renesančna drama. Zato tudi na poti našega sodobnega karierista ni trupel z noži v prsah, in stopničke, po katerih se vzpenja, niso življenja ljudi, ki so mu bili napoti — vsaj ne njihova fizična življenja. Njegove stopničke so slab glas takih, ki so mu

bili napoti — kajti tako zlahka, kakor umažeš človeka pred drugimi, tako zlahka je moč opraviti komaj še kak posel na tem svetu. Ha! Potem pa cela štorija: kako je neki direktor odstranil nekega načelnika. Umažanija! Mislite, da se to ne tiče našega Zavoda? Pa še kako!

DIREKTORICA: ... našega... ne razumem...

PETER: Kako napravim kariero! Ha!

DIREKTORICA: Saj... gnusno...

PETER: Je to vse, kar boste storili? Da rečete — gnusno?

DIREKTORICA: Ampak jaz — moj odnos do prizadetega tovariša...

PETER: Tako je! Za vaš odnos gre! In za odnos Zavoda!

DIREKTORICA: Saj. Zdaj, ko vidim posledice...

PETER: Ko pride do posledic, je prepozno! Naš zavod bi moral zavohati tako reč na daleč, jo zaslutiti v kali!

DIREKTORICA: Saj, res je.

PETER: Vidite! Predlagam, da jo raziščemo do podrobnosti. Da prosimo uredništvo Diskutanta, naj nam pove, kje se je to primerilo, imena prizadetih...

GLAVNI: Z veseljem, tovariši.

DIREKTORICA: O, vi z veseljem, seveda.

PETER: Čudim se, da v takih primerih ne objavite imen!

DIREKTORICA: Ne! Ne!

PETER: Zakaj pa ne? Prosim — zakaj ne?

DIREKTORICA: Hočem reči — ne... ne znajdejo se, tovariši pri tisku mislim... ostanki birokratizma, tisk je bil zgolj transmisijska, še vedno je premalo samostojen...

UREDNIKA *privihra*: Pri meni je neki pobesneli direktor... nisem ga hotela pripeljati sem, zaradi teh tu, vidiš... prosim te, vse mi bo razbil, pridi tja! Prosim!

GLAVNI *gre za njo*: Že grem, že grem. Kaj pa hoče?

UREDNIKA *hiti pred njim*: Saj boš videl! Boš videl!

DIREKTORICA: No, to smo torej uredili.

PETER: Kako smo uredili? Nič nismo uredili! Ampak...

DIREKTORICA: V redu, tovariš Peter, v redu, že vem, kaj mislite. Da le spet vem, kaj mislite. Tovariš Peter, ali umetniki še čakajo?

PETER: V avli so.

DIREKTORICA *seže po telefonu*: Poklicali jih bomo. Predavanje je sicer sijajno uspelo...

PETER: Je pač aktualno.

DIREKTORICA: Breda, pokličite umetnike! Še enkrat bomo pregledali cel tekst predavanja. Ne, pokličite samo režiserja, drugi naj počakajo spodaj! — — Slišali smo pa tudi kritične pripombe. Imam jih zapisane... tako reč je zmerom dobro zapisati... ja, tule: prva slika... prva slika... ja, tisto prepevanje po prvi sliki. Čudna zmešnjava. Nekonstruktivno. Hja, jaz se s to pripombo strinjam. Ni kaj.

PETER: Oprostite, jaz sem pa slišal, da je prav tisto petje dobra zamisel, ker da ustvari pravo vzdušje... ozračje...

DIREKTORICA: Kdo je to rekel?

PETER: Znanec... književnik...

DIREKTORICA: Književnik, prosim vas, kaj pa ve književnik o ozračju? Saj ni meteorolog!

Breda in režiser vstopita.

DIREKTORICA: Zdravo, tovariš režiser, sedite, prosim. Breda, pisali boste, ostanite tu! Kje smo bili? Breda, zapišite: petje po prvi sliki gre v celoti ven. Potem... ja: v prvi sliki manjka nekaj o inkviziciji. Inkvizicija je bila poglobljena značilnost tiste dobe, ker je nimamo, je naš prizor pretirano zgodovinsko nepopoln.

REŽISER: Če sem prav razumel, smo že od vsega začetka rekli, da ima vse skupaj čisto drug namen, da ne gre za zgodovinski učbenik.

DIREKTORICA: Kdo pravi kaj o učbeniku? Potvarjati pa zgodovine kljub temu ne moremo! Kritika, tovariš, je vedno dobrodošla, zlasti z vodilnih mest! Breda, pišite: zaradi inkvizicije prvi prizor popolnoma spremeniti.

BREDA piše, *vmes zabrni telefon*: ... inkvizicije ... halo? — Ja, tu je. Trenutek, prosim. — Za vas.

DIREKTORICA: Prosim. — O, prosim, tova... — Ja. — Ja. — Ja. — Seveda, kajpada, to je bil naš namen. — Strinjam se, prav gotovo! — Ja, dogovorjeni smo z izobraževalnimi ustanovami. Ponovili bomo predavanje posebej zanje, za njihove zastopnike iz vse republike. — Ja. — Najlepša hvala, tova... — Zdravo, hvala lepa, zdravo! — — Hja, to drži, da je predavanje pritegnilo ljudi samo zato, ker nismo pretiravali z zgodovinsko vernostjo. In ko razmišljam, da bi omenitev inkvizicije utegnila sprožiti namigovanja na obdobje administrativnega socializma, zlasti v mlajših kulturnih krogih, ki poznajo to obdobje zgolj po ustnem izročilu... Breda, prečrtajte vse, kar je v zvezi z inkvizicijo! Dalje: ... drugi prizor — nekaj imam tu zapisano, pa se mi ne zdi kompetentno. Navsezadnje pa je to Cankar. Prirejen sicer, prizor je sestavljen iz dveh različnih, iz dveh dejanj celo, ampak dobesedno po njem.

BREDA: Tu imam dopis, tovarišica direktorica — pritožujejo se nad Cankarjem.

DIREKTORICA bere: ...zato je podoba takratnega slovenskega učiteljstva v Cankarjevih Hlapcih posplošena. Niso bili vsi taki. Naš današnji učitelj pa je... in tako dalje... njegov družbeni položaj je bistveno drugačen, zato zahtevamo... in tako dalje... opozarjamo, da so izrazili v zasebnih pogovorih potrebo po takih popravkih tudi nekateri merodajni tovariši na svetu za... — Hja. Cankar je rad posploševal, to je res.

PETER: Ampak je le Cankar!

DIREKTORICA: Ime, samo na sebi, tovariši... Majakovski nekje pravi, da je Marx rad kvartal. Potem sicer to preklicuje, vendar na koncu človek ne ve, ali Marx je kvartal ali ni kvartal, skratka, Marxov odnos do kvartanja ostane nejasen. Menda ne bomo zdaj razglasili kvartanja za veliko vrlino, ker je baje Marx rad kvartal? To bi bil kult osebnosti, vidite. In če si ne moremo privoščiti kulta Marxove osebnosti, potem je Cankar sploh oplel, jasno. Breda, pišite: dodati kritiko Cankarjevega posploševanja in prizor o pozitivnem sodobnem učiteljstvu. Dalje: ...o drugem delu predavanja ni pripomb, pač pa so bile o tretjem delu, o prihodnosti.

PETER: Saj, na to se vsi spoznamo, na prihodnost. Ta nam je od vsega še najbolj jasna.

BREDA dvigne slušalko z aparata, ki je zabrnel: Prosim? — Takoj. — Za vas, prosim.

DIREKTORICA: Halo? — O, hvala, hvala, zamisel je bila res moja, trud je pa kolektiven. — Saj ravnokar popravljamo. — Smo že, vaše pripombe smo že upoštevali. Samo prihodnost še malo spremenimo, še ni popolnoma

izbrušena. — Tako? Mislili smo, da je le... — Res je, da niste ničesar rekli, res je... — Seveda, tako je. — Hvala, najlepša hvala! — Zdravo, s spoštovanjem želim zdravo! — — Peter, pošljite umetnike domov. Da ne bodo zaman čakali. Prihodnosti ne bomo spreminjali. Nismo kompetentni za to.

PETER gre: Takoj.

GLAVNI pride, med vrati še govori svoji tajnici: Ni me, zapomnite si, ni me, pa če pridejo vsi direktorji tega sveta! Pa Milana mi pokličite!

DIREKTORICA: Navsezadnje, če hočeš biti aktualen, imaš pač težave, ali ne, tovariš glavni urednik? Ampak nazadnje pravilno stališče le prodre.

GLAVNI: Pravilno že mogoče, vaša pa ne bodo. Z nekaterimi ste ga krepko polomili.

DIREKTORICA: Naj uganem, s katerim prizorom? S tistim, ki prikazuje uredniško sejo: prva stran... in tako dalje...?

GLAVNI: Točno. Ampak to ni moje mnenje, da ne boste mislili. Po vašem predavanju sem govoril s članom glavnega odbora...

DIREKTORICA: Ha! Dragi urednik, pravkar sem govorila s članom istega foruma. On meni...

GLAVNI: Čakajte, da povem: tisti tovariš pravi...

DIREKTORICA: Da maček pač zacvili, če mu stopiš na rep. Pravi, da je to naravno in da je prav.

GLAVNI: Niste me pustili do konca: ta tovariš je mimogrede, po naključju, slišal pripombe najkompetentnejših ljudi. Prav o tej sliki, zlasti o tistem petju. Če sem ga prav razumel, bi utegnila komisija, ki je imenovana...

DIREKTORICA: Najkompetentnejših?

GLAVNI: Naj.

DIREKTORICA: Naj?

GLAVNI: Naj.

PETER vstopi, za njim Milan: Malo so se jezili, zakaj jih kličemo, če jih ne potrebujemo...

DIREKTORICA: Pokličite jih nazaj!

PETER: Zakaj? Saj prihodnosti ne bomo spreminjali?

DIREKTORICA: Spremenili bomo sedanost!

PETER: Ne vem — ampak za to smo najbrž še manj kompetentni...?

DIREKTORICA: Sploh je pa to bila vaša zamisel! Vse tisto petje... vi ste dobili človeka, ki je napisal tiste bedaste pesmi! Vi ste vsega krivi! Kaj zijate zdaj?! Ven!

GLAVNI Milanu: No, zdaj pa imaš s tem tvojim člankom! Zdaj pa imaš!

MILAN: Ampak, saj si ti sam...

GLAVNI: Nič nisem jaz sam! Ti si mi ga vsilil, ja, vsilil si mi ga! To imam od tega, ker zaupam ljudem! Zdaj bom pa jaz pojedel kašo, ki si mi jo skuhal! Usedi se, pa napiši članek, v katerem boš vse to preklical! Jasno!

MILAN: Zdaj pa preklical?! Ne. Jaz...

GLAVNI: Ti, ja! Veš, kakšne sem poslušal tam od nekega pobesnelega direktorja? In ta človek ima zveze, prijatelj dragi, da nas lahko vse pomete! Najhujše pa je to, da mož ni edini! Še dva sta se najavila, razumeš, še dva, pa še večja kalibra! Zdaj pa piši! Nič! Ven! Ven!

Milan gre. Zatemnitev.

13. *napis* ZAVOD ZA UGOTAVLJANJE ODKLONOV IN SLABOSTI
V SOCIALISTIČNI IZGRADNJI
NEKATERE DRUŽBENO ŠKODLJIVE PLATI
ČLOVEŠKEGA ZNAČAJA VČERAJ, DANES, JUTRI

Robot, majhna štirioglatna naprava na kolesih, se pripelje na oder.

ROBOT: Tukaj šola za uspeh v življenju. Tukaj šola za uspeh v življenju. Tutu... tututu... tutu... Enaindvajseto stoletje je odpravilo nesmiselno trpanje znanja v človeške glave, kar je doseglo svoj vrhunec in krizo v drugi polovici dvajsetega stoletja. Enaindvajseto stoletje kopiči znanje v elektronskih možganih, človeške pa pripravljamo le še za čim uspešnejše obvladanje znanosti o življenju. V šolah enaindvajsetega stoletja ni črnih tabel in oslinjenih redovalnic. Človek se uči s povsem drugačnimi učnimi pripomočki. Tukaj šola za uspeh v življenju. Začenjamo učno uro Osnove uspeha v življenju, prvi del. V tehniških muzejih predvesoljske dobe smo odkrili nenavaden predmet, ki so ga tedaj imenovali bicikel. Tutu... bicikel. Tutututu... bicikel. Služil je zelo zastarelemu načinu transporta. Tako imenovani bicikel je poglobitno ponazorilo za Osnove uspeha v življenju, prvi del. Tutu... Osnove uspeha v življenju, prvi del.

Glasba. Balerine na biciklih. Biciklisti v kratkih hlačah in s šolskimi torbicami na ramenih, tudi na biciklih.

ROBOT: Od dvajsetega leta starosti dalje je to osnovna človekova drža v življenju. Upogni hrbet, glavo med ramena, roki naprej, kakor za boks, z nogama pa krepko pritiskaj navzdol. Številka dve, upogni hrbet. Številka ena, zakaj imaš noge. Številka tri, pogled naprej, pogled vedno na preži. Osnove uspeha v življenju, prvi del. Tutu... tututu...

14. *napis* MARŠ BICIKLISTOV

BICIKLISTI *pojejo*:

Če šef
pogleda te,
naj vidi hrbet tvoj usločen,
a kdor
je pod teboj,
naj čuti, da si vsemogočen!
Navzgor
upogni se,
naj drva cepijo na tebi,
navzdol
pritisni jih,
s sočutjem zmerom škodiš sebi!
Kar ti uspe, to vzemi nase —
kjer ga polomiš, preloži na nižjega!

Tako
milijone let,
odkar
stoji naš svet,
pošteni biciklist
skrbi za lastno korist!

Biciklisti in balerine se v finalu odpeljejo z odra.

ROBOT se odpelje za njimi: In če gleda dosledno vsak nase — in če dobro skrbi vsak zase — potem je poskrbljeno za vse, ali ne?

Zatemnitev. Spet se osvetli prejšnje prizorišče. Samo obe tajnici sta za svojima mizama.

GLAVNI privihra in vpije tajnici, ko gre mimo nje: Nikogar ne pustite noter! Me ni! Sem na... sem na študijskem dopustu!

DIREKTOR je privihral za njim: Mene ne boste takole odpravili, o, mene že ne! Ste vi urednik ali niste? Glavni urednik — ne bom se pogovarjal s kakim pisunom!

GLAVNI: Dovolite, ampak ta vaš ton, tovariš...

DIREKTOR: Moj ton bo še vse drugačen, kar pripravite se!
Ste vi glavni urednik ali niste?!

GLAVNI: Sem.

DIREKTOR: Dokler ste še. Torej, tovariš...

GLAVNI: Kako pa to mislite, vi?!

DIREKTOR: Mislim tako, da moj pravni zastopnik že piše. Vse vem! Vem, kdo vam je dal podatke, zakaj vam jih je dal — da bi se mi maščeval, ker sem ga odpustil zaradi nesposobnosti! Ampak tokrat ste se urezali! Vse, kar ste napisali, je laž!

GLAVNI: Dobro — za kaj pravzaprav gre?

DIREKTOR: Se norčujete? Je ali ni v vaši današnji številki članek Kako napravim kariero? Je ali ni?

GLAVNI: Tovariš direktor, v hudi zmoti ste. Članek sploh ne leti na vas, to vam lahko potrdim pismeno, če hočete.

DIREKTOR: Me nič ne briga, na koga leti — jaz sem umazan z njim! In ker sem umazan, ga boste preklicali!

DIREKTORICA privede drugega direktorja: Prav zanimivo, prav zanimivo, kar pripovedujete. No, tu bova zdaj našla pristojnega. Kar naprej. Tole je glavni urednik Diskutanta. Prosim.

DRUGI DIREKTOR: Zdravo, tovariš urednik.

GLAVNI: Zdravo. Želite, prosim?

DRUGI DIREKTOR: Želim? Ne, ničesar ne želim. Zahtevam. In kar zahtevam, bom tudi dobil — še vedno je bilo tako. Nerodna reč, ta vaš današnji članek. Za vas nerodna, mislim. Ha! Saj dovolite, da se rahlo nasmejem? Veste, morate pa že malo premisliti, koga se lotite! Malo pogledati, kakšen hrbet ima kdo, pa njegovo preteklost, zasluge. Poglejte, razbil sem do danes tri avtomobile, ne svojih, seveda, pa se vozim s četrtim. Kaj mi potem morete vi, revčki. To je smešno, prijatelji! No, popravek imam s seboj. Oster je — je pač primer tak, da moramo odgovoriti ostro. Vnaprej vam povem: če ga ne boste hoteli objaviti — jaz vas ne bom tožil. Zakaj bi pa limali koleke pa hodili na sodišče? Malo bomo potelefonirali... navzgor...

potem bodo pa vam telefonirali... navzdol... pa boste preklicali še lastne rojstne letnice, če bom tako hotel. Bodimo realisti, prijatelji, kdo bi plaval v oblakih!

DIREKTOR: Popravek, pravite?

DRUGI DIREKTOR: V smislu zakona o tisku.

DIREKTOR: Zaradi članka Kako napravim kariero?

DRUGI DIREKTOR: Tako je.

DIREKTOR: Torej leti ta članek na vas?

DRUGI DIREKTOR: Zakaj pa, mislite, da sem tu?

DIREKTOR: O, nič ne mislim. Lepo pozdravljeni, oprostite, da sem nadležoval, zdravo!

Direktor gre. Pri Bredi zabrni telefon, Breda dvigne slušalko in prikimava. Vstopi urednik in prinese glavnemu tri velike kuverte.

UREDNIK med vrati direktorju: Zdravo, na svidenje! Hvala lepa! — Trije kurirji čakajo tu, s treh različnih koncev. Pogledal sem — to so trije popravki, vse za Kako napravim kariero. Jaz ne vem — saj ne moremo objaviti treh popravkov na isti članek? Kaj naj jim rečem?

GLAVNI odpira kuverte.

DIREKTORICA dvigne telefonsko slušalko: Prosim?

BREDA: Zaradi predavanja kličejo... zastopniki izobraževanja čakajo, pravijo, že celo uro... Kaj naj rečem?

DIREKTORICA: Da naj še malo počakajo.

DRUGI DIREKTOR je stopil h glavnemu: Da se pogovoriva do konca, preden se lotite drugih poslov... Morebiti se boste lažje odločili, če vam povem, da sem se malo pozanimal za vas, preden sem stopil sem... Perspektivni človek ste, marsikaj se vam še obeta. No, kaj sem hotel reči, škoda, če bi jaz kje založil za vas kako tako besedo, da bi iz tega, kar se vam obeta, ne bilo nič. Prav škoda, ali ne, ko nam tako manjka kadrov. Veste, nekaj besed — puh, pa vaše kariere ni več. A? Kaj pravite?

GLAVNI: Ampak — članek ne leti na vas, prosim lepo!

DRUGI DIREKTOR: Torej nočete?

GLAVNI: Ko pa res ne leti na vas!

DRUGI DIREKTOR: Kako neumni izgovori, da vas ni sram! Premislite, saj veste: kako ne napravim kariere... Zdravo, tovariši! Res me je veselilo. Zdravo.

Drugi direktor gre, privihra zastopnica izobraževanja, za njo Peter, za njima drugi zastopniki izobraževanja.

UREDNIK: Kaj naj potem rečem kurirjem?

ZASTOPNIKI IZOBRAŽEVANJA: Je tu ZZUOISVSI? — Menda je tu! — Mir, eden naj pove! — Tista je direktorica, poznam jo!

DIREKTORICA: Vidite, tovariš glavni urednik: puh — kako ne napravim kariere...

ZASTOPNICA IZOBRAŽEVANJA: Tovarišica direktorica, prosim, ne vem, s kakimi nagibi se norčujete iz nas — ampak zdajle nam jasno povejte: ali bo to vzorno predavanje ali ga ne bo? Mi imamo tudi svoje obveznosti, nismo se zbrali za to iz vseh okrajev, da bomo večno sedeli tu in čakali na vaše predavanje! Prosim! — Kaj ne sliši? — Slišite, četrt na tri je že! Prosim, štirinajst in petnajst!

MILIČNIK vstopi: Zdravo! O, nisem vedel, da imate sestanek. Danes pa dve odločbi, vsakemu eno, da ne bo zamere. Vam, tovarišica direktorica... in

vam, tovariš urednik. Eni in drugi greste ven. — Ja, vidite, po mojem je to v zvezi z varčevanjem. Slišal sem, da bodo hišo prezidali, pa uporabili v druge namene. Bolj varčno.

PREDSEDNIK KOMISIJE *vstopi, za njim še dva člana komisije*: Kaj pa pomeni ta gneča tu? Ste vi glavni urednik Diskutanta? O, tovarišica direktorica! Lepo, da vaju dobim skupaj.

DIREKTORICA: O, saj midva sva ...

GLAVNI ... midva sva pogosto skupaj.

PREDSEDNIK KOMISIJE: Sestavili smo komisijo, saj menda že vesta. Da pregledamo stanje v vaših hišah. Kako je prišlo do tistih neumnosti v vašem imenitnem predavanju, pa do vaše osmrtnice in do tega članka danes.

PESNIK *je prihitel za komisijo*: Ampak, če dovolite, tovariš predsednik, da povem do konca ...

PREDSEDNIK KOMISIJE: Kaj toliko pripovedujete? Če ste pisatelj, pišite!

PESNIK: Mislim sem ... to se pravi, razmišljal sem ...

PREDSEDNIK KOMISIJE: Kaj vam je pa tega treba! Vi pišite! Pišite o slabostih v družbeni prehrani, o pomanjkanju servisov v stanovanjskih skupnostih o netočnih številkah spodnjega perila v konfekciji ...

PESNIK: Ampak Molière, Shakespeare, Tolstoj ... sami kralji, knezi, priznam, ne v spodnjih hlačah, pa vendar ...

PREDSEDNIK KOMISIJE: Saj, v spodnjih hlačah! Umazano perilo bi prali, kaj, to je vaša satira! Take literature, tovariš, nam pa res ni treba!

PESNIK: Kajpada, kajpada, ampak — kdo bi čisto perilo pral?

Predsednik komisije jezno pogleda in pesnik zbeži.

ZASTOPNICA IZOBRAŽEVANJA: Dobro — ali bo to predavanje ali ga ne bo?!

DIREKTORICA: Predavanja ne bo. Ti problemi so pri nas tako malenkostni, da nima smisla razburjati ljudi z njimi.

ZASTOPNICA IZOBRAŽEVANJA: Vi se šalite! Zakaj pa potem ves ta hrup, kakšno imenitno predavanje, sodobno opremljeno, nove oblike — zakaj ste nas pa potem poklicali?

DIREKTORICA: Verjemite človeku s praktičnimi izkušnjami — pri nas kari-erizma, komolčarstva in vseh teh reči ni! Ni, pa pika! Ja, kaj me gledate! Vsi v tajništvo po dnevnic in potne stroške, pa domov! Me ne razumete?! Vsi v tajništvo po dnevnic in potne stroške, pa domov!!

Z a s t o r

pade, vendar še preden je zaprt, skoči predenj

ZASTOPNICA GLEDALIŠKE UPRAVE: Prosim, prosim — igre še ni konec! Prosim! Igre še ni konec! Še ni konec! Prosim! — Ker se ta igra tako neprimerno konča, prav nič po pravilih, kakor naj bi se komediji podobna reč končala, so sklenile nekatere pozitivne osebe v igri, da priredijo sestanek in vidijo, če se da še kaj storiti za boljši konec igre. Moramo jih razumeti: nihče ni dokončno osmešen in nihče ni dokončno junak, niti se nista dobila mlada dva, niti ni umrl kdo od starih. Popolnoma razumljivo je, da hočejo pozitivne osebe to stanje popraviti — čemu pa so pozitivne osebe? Torej: sestanek pozitivnih oseb v igri!

Zastor se dvigne. Na odru so Breda, Milan, Peter, zastopnica izobraževanja in miličnik.

15. napis SESTANEK POZITIVNIH OSEB V IGRI

ZASTOPNICA IZOBRAŽEVANJA: Poslušajte, ste že kdaj videli komedijo? Na koncu se vse razvozla! Prosim — tu pa nič. Kar na lepem — konec.

MILIČNIK: Saj, razvozlati bi morali. Tako brezupno zavozlano pa vse to tudi ni.

PETER: Lahko bi razvozlati ljubezenski zaplet. Vsaj to. Ljudje to radi vidijo. Med vama, ko sta že nekaj začela.

MILAN: Če pa ona noče!

BREDA: Dokler nimava stanovanja ...

MILIČNIK: Tovarišica ima prav. Ja, lepo bi zaključili igro, če bi že imeli poročilo komisije, ki bo raziskala razmere v Zavodu in uredništvu. Ampak — dokler ga nimamo ...

ZASTOPNICA IZOBRAŽEVANJA: Po mojem pa tovarišica nima prav! Ljubezen — to je vedno dobra komedija, s stanovanjem ali brez njega.

MILAN: Tako je. Meni je tudi dosti tega, ljubica. V soboto imam fantovščino.

BREDA: Res? No, mene ne bo.

MILAN: Te tudi ni treba. Na poroko pa le pridi, tam bi teže opravili brez tebe. Saj bi morebiti šlo, ampak — težavno.

BREDA: Boš ti sploh kdaj zmožen resnega pogovora ...?

MILAN: V skladu s povprečno življenjsko dobo v naši republiki bova imela za resne pogovore časa še kakih trideset let.

BREDA: Pri tvoji neresnosti — premalo.

MILAN: Bova pa neresna, ljubica!

BREDA: Torej boš ostal kar tak, kakršen si?

MILAN: Če ostaneš še ti taka, kakršna si ...

BREDA: Kaj si pa misliš o meni?! Kje pa: zredila se bom, dobila umetne zobe, postala plešasta ...

MILAN: Dosti, dosti!! — Z njo ni nič, nehajmo.

MILIČNIK: Razumem, če je že vse skupaj na nivoju reportaže — dobro, naj tako ostane. Ampak — ali ne bi vsaj nakazali kake rešitve za te družbene probleme?

PETER: Imate kak predlog? Komolčarstvo, zveze in poznanstva ...

MILIČNIK: Jaz sem za red, prosim, in za enakost vseh državljanov. Zato predlagam, da ustanovimo posredovalnico za zveze in poznanstva.

PETER: Posredovalnico ...?

MILIČNIK: Tako je. Prideš v posredovalnico, socialistično uslužnostno podjetje, rečeš, potrebujem protekcijo v tej in tej zadevi — gradbeno dovoljenje, uvoz avtomobila, druga služba, kaj vem kaj — plačaš koleke, oni ti pa preskrbijo pravo zvezo in poznanstvo. Tako bi bili vsi državljani enakopravni! Če ti da posredovalnica slabo zvezo, neučinkovito, greš pa h konkurenci! Seveda bi morali prepovedati vse zveze in poznanstva mimo posredovalnic ...

ZASTOPNICA IZOBRAŽEVANJA: To je pa nemogoče.

MILIČNIK: Če izdamo pravo uredbo ...

PETER: Ne, ne, ne bo šlo.

MILIČNIK: Torej niste za posredovalnico? Škoda. Saj gre za enakost, ali ne? Za enakost vseh ljudi — tu je jedro vprašanja!

PETER: Res je — bojim se le, da to ni tako preprosto. Da nas ta enakost ne čaka že za prvim vogalom.

BREDA: Prosim, jaz bi šla. Ne vem, če je sploh prav, da sem na tem sestanku. Nišem prepričana, ali sem sploh pozitivna oseba. V službi sem, delam, kar mi rečejo ... saj veste. Kako naj bo človek pozitiven, če je samo v službi? Prosim, jaz bi res rada šla ...

PETER: Čakajte, saj nihče med nami ni popolnoma pozitivna oseba.

MILAN: Res je. Nihče ni.

ZASTOPNICA IZOBRAŽEVANJA: Dobro — bomo kaj storili ali ne? Mislim, s to igro: jo bomo popravili — ali bomo ostali pri tem, kar imamo.

MILAN: Hja, kaj pa hočemo. Ostanimo pri tem, kar imamo.

PETER: Nazadnje je res vprašanje, ali smo mi sploh pristojni za kake spremembe. Čeprav smo pozitivne osebe.

BREDA: Potem lahko grem?

MILAN: Počakaj, spremil te bom!

Breda in Milan odideta. Odidejo še ostali trije. Ne skupaj, vsak na svojo stran.

Zastor
ostane odprt

Srečanje z Nazimom Hikmetom

Joyce Lussu

Ko je leta 1960 Hikmet* prvič prišel v Rim, se mi je zdelo naravno, celo potrebno, da mu razkažem slikovite koticke in slavne spomenike. Krožila sva po mestu in jaz sem mu razlagala. Od Marka Avrelija do Giordana Bruna, od Vatikana do neke socialistične sekcije, od Palatina do novih četrti v izgradnji; trudila sem se, da mu predstavim Rim s pridnostjo pooblaščenega vodiča. Hikmet je vztrajno molčal in menila sem, da je poglobljen v bogato zgodovino in kulturo, ki sta se mu odvijali pred očmi. On pa je bil enostavno slabe volje. Tretji dan je izbruhnil. »Pokvarila si mi Rim«, mi je rekel. »Ničesar več ne bom mogel napisati o Rimu. Zmeraj ga bom videl samo skozi tvoje oči in tvoje razlage. Vse si mi uničila.« Odgovorila sem

* Nazim Hikmet, veliki turški pesnik in revolucionar, se je rodil družini slavnih pisateljev 1902. v Carigradu. Svojo literarno pot je nastopil leta 1918 z objavo poeme »Ujetnik štiridesetih brigad,« s katero je klical anatolsko ljudstvo na oborožen spopad z anglo-ameriškim osvajalcem. Kmalu pa se je zavedel, da ni edini sovražnik domovine tuji napadalec, ampak tudi fevdalni razred zemljiških veleposestnikov in odtlej je posvetil življenje svojemu narodu in zatiranim vsega sveta.

Za časa fašistične reakcije, ki je zadivjala tudi v njegovi domovini, je bil Hikmet ob svojem ljudstvu kot človek in kot pesnik in iz te dobe je predvsem važna pesniška zbirka »Zidovi imperializma«.

Avgusta 1938 je bil aretiran in obsojen na 28 let ječe. 1950 je bil izpuščen na pritisk mednarodnega demokratičnega javnega mnenja. Istega leta mu je bila v Moskvi podeljena Nagrada za mir za književnost. Zdaj živi brez pravega doma, v glavnem pa v Sovjetski zvezi.

Hikmet je slaven tudi kot dramski pisec. Omenimo naj le duhovito satiro na birokracijo »Pa je res živel Ivan Ivanovič?« Članek Joyce Lussujeve je malenkostno skrajšan uvod v najnovejšo Hikmetovo pesniško zbirko »Conga s Fidelom«.

mu z nestrpnostjo. Biti obveščen, da je Castel Sant' Angelo zgradil cesar Hadrijan in da je Benvenuto Cellini ustrelil možnar suličarjem, sem mu rekla, da mu Rima ni moglo uničiti, niti mu onemogočiti, da si ga ogleda na svoj način. Nakar mi je odvrnil, da se požvižga na preporod in na stare Rimljane, da je barbar, ki je prišel iz Azije, in da s klasičnim svetom, s katerim smo pitani v teh krajih, ne ve kaj početi.

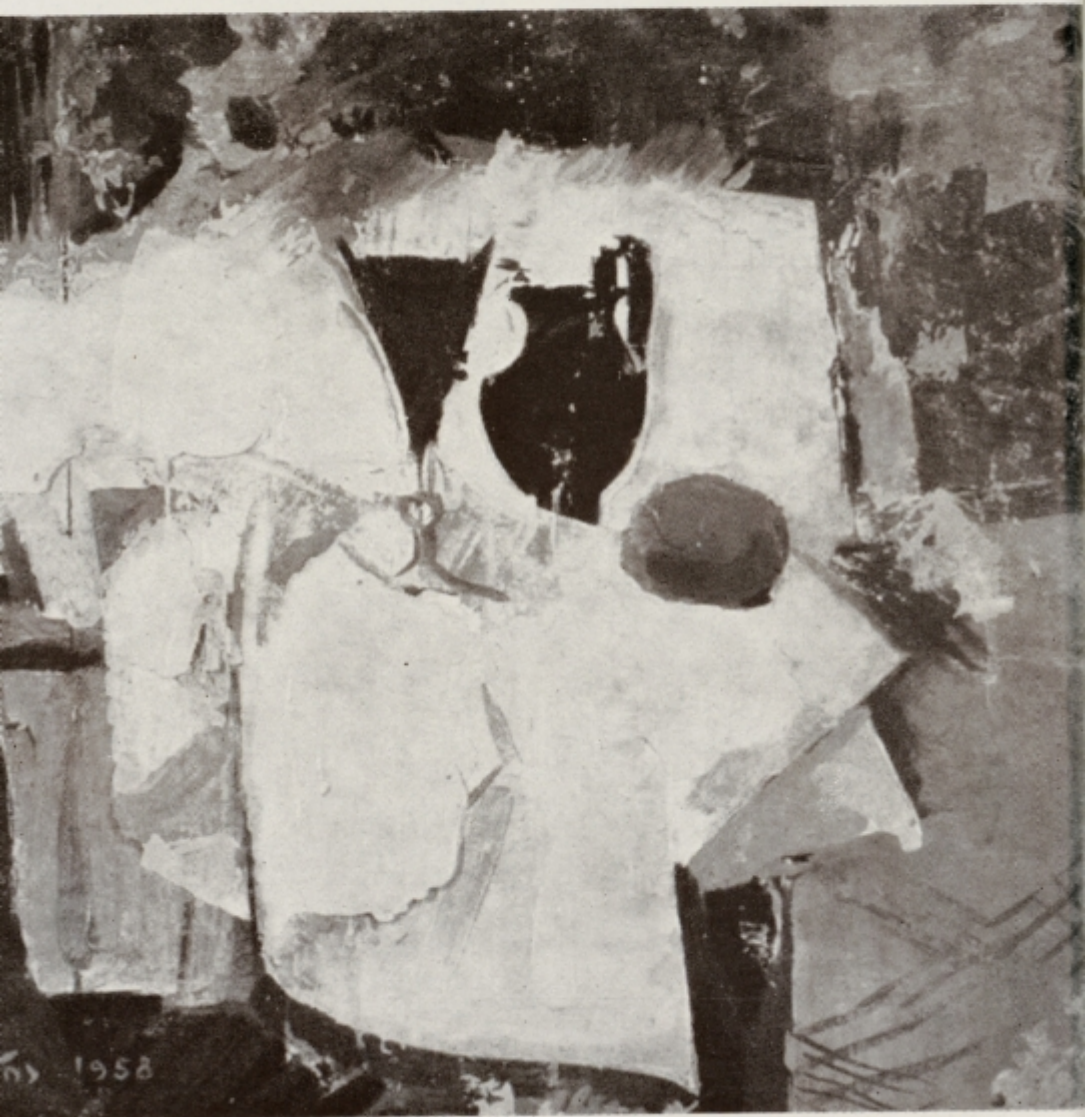
Ko sem ga naslednji dan šla iskat v hotel, sem ga vprašala, česa želi, da si ustvari pravo vzdušje za gledanje Rima s svojimi očmi. Žalostno mi je odgovoril, da ni nobenega upanja več, da sem mu vsilila preveč določene podobe in da bo treba nekaj mesecev, da jih pozabi. Zaskrbljena in z zmedenim očitanjem vesti, da sem glavno mesto svoje domovine prikrajšala za pesem velikega pesnika, sem mu zagotovila, da iz mojih ust ne bo več slišal imena ali letnice in da se bodo moji nasveti omejili na naslove gostiln, kjer se dobro je in zapravi malo. Sporazumela sva se tudi, da se bo aprila naslednjega leta vrnil v Italijo ter obiskal nekatera italijanska mesta in potem svoje vtise popisal v verzih. Metoda bi bila ta: krožil bi v avtomobilu, ali rajši v kočiji (njegova srčna bolezen mu ne dopušča, da bi kaj dosti hodil), z magnetofonom pri sebi in bi sam s sabo v turščini komentiral, kar bi spotoma vzbudilo njegovo pozornost. Zvečer bi te ustne beležke zapisal in izdelal in jaz bi jih takoj prevedla, dan za dnem.

Aprila je bilo vse pripravljeno. Medtem pa se je menjala vlada in novi načelnik naše javne varnosti je Hikmetu odklonil vstopni vizum. Ravnodušen do zahtev založnikov in kulturnih delavcev je hotel naša mesta ubraniti nevarnosti, da bi jih opeval turški in antifašistični pesnik. Po nekaj tednih čakanja v Parizu je Hikmet sprejel povabilo, naj obiše Kubo.

Odpravil se je tja z nalogo, da napiše reportažo kot katerikoli časnikar. Skratka, pesem po naročilu. Če pa se je kdaj kak pesnik izognil nevarnostim birokratizma, ki običajno spremljajo pesmi po naročilu, je bil to prav Hikmet. Njegova pesniška fantazija blodi v popolni svobodi. Če se mu zahoče govoriti o ženi, ki jo ljubi, o kislem mleku, ki ga je jedel, o pokrajini, ki jo je videl, če se mu v zavest prikrade spomin ali če se mu izoblikuje kak načrt za prihodnost, mimogrede govori o tem, odvisno od trenutnega navdiha, ne oziraje se na osnovno témo. Na Kubo bo prišel. In bo prišel kot cel človek, s svojimi čustvi, s svojimi mislimi, s svojimi občutki, s svojimi protislovji, s svojimi obupavanji in s svojimi upi. Ne bo nam predstavil Kube abstraktno, ampak bo to srečanje pesnika in revolucionarja Hikmeta kot človeka s Kubo: oziroma nekaj konkretnega in popolnoma živega. In nič vsega tistega, kar pripoveduje o sebi, se ne zdi odvečno.

Zanima nas ta pesnik-časnikar-potnik, ki hodi po svetu s svojo zmeraj pripravljeno umsko beležnico, ki vidi svet iz letala, iz hotelov, z uradnih svečanosti, v družbi z izvedenci, ki mu razložijo vse, ki pa beži iz sleherne uradnosti in sleherne posrednosti, da komentira sam s sabo v turščini svoje resnične in neposredne vtise. Hikmeta sem srečala v najrazličnejših krajih: v Berlinu, Stockholmu, v Moskvi, v Parizu, v Carigradu, v Smirni. Pravzaprav v Carigradu in Smirni ga ni bilo; ampak bilo je, kot da je tam, tako so mi bili že znani obrazi in vogali cest iz njegovih pesmi in pogovorov z njim; in potem so bili tam tudi njegovi prijatelji in njegova velika tovarišica Munevver Andaç in mali Mehmet, njegov edini sin. In lahko sem opazovala, kako se giblje in hodi med znanimi in neznanimi stvarmi, zmeraj radoveden, zmeraj ves v ustvarjanju zveze med seboj in tem, kar ga obdaja, zmeraj on sam, ampak vedno željan določiti odnos, razumeti, kar je različno od samega sebe. Zmeraj politik in marksist, ki išče človeka kot produkt družbe, zmeraj pesnik, ki išče podobe, čustva, občutja z izrednim moralnim navdušenjem in zaupanjem v življenje. Nje-

GOJMIR ANTON KOS: *Vrtnarjeva hčerka* 1937, *Malo tihožitje* 1958,
Počitek na prostem 1944, *Vaški hiši* 1934

gova sposobnost pogovarjanja s katerikoli človekom, na katerega naleti, pa naj bo to pariški abstraktni slikar ali carigrajski težak, politik ali igralka, je lastna posebnim dopisnikom, ki jih uredništva pošiljajo sem in tja po svetu, da izvedejo najbolj nepričakovane preiskave v najbolj nepričakovanih krajih, o katerih so do prejšnjega dne komajda kaj slišali. Kjerkoli se nahaja, Hikmet opazuje in sprašuje z naglostjo in vztrajnostjo reporterja in neutrudno skuša razumeti, kar je v vsakem okolju ali osebi enakega ali neenakega njemu že znanim stvarjem. Včasih je precej utrudljivo hoditi z njim: ob vsakem v njemu nerazumljivem jeziku izgovorjenem stavku, ki ga sliši, tudi najbolj banalnem in ne namenjenem njemu, vztrajno sprašuje: »Kaj pravi? Kaj pravi?« in prisiljen si mu ga prevesti. Če lahko govori neposredno (obvlada zelo dobro francoščino in ruščino), stavi tista res enostavna vprašanja, na katera pa ni zmeraj lahko odgovoriti.

Ampak poleg tega je Hikmet zmeraj in predvsem človek. Podobe in besede se takoj okvirijo v njegov pesniški svet, v njegovo brezmejno zaupanje, da lahko pesniško izrazi vsak viden ali skrit kot resničnosti. Vsak predmet, naraven ali izdelan od človeka, lahko obogati njegove verze s podobami: ne samo zvezde, ribe, rože, ampak reakcijsko letalo, atomska centrala, vesoljska raketa, barve in oblike, ki jih vidimo ob najmodernejših stvaritvah tehnike in znanosti. Hikmet veruje v funkcijo pesništva kot orodja za izostritev človeške razumnosti in občutljivosti; ne iskanje lepote kot take, ampak uporaba tistega, kar je lepo, da se poglobijo vezi med ljudmi. Med resničnimi ljudmi, z njihovim moralnim in pojmovnim svetom.

Hikmet hoče preiskati in asimilirati vse, kar sreča, popolnoma avtonomno, tako da se v mejah možnega reši konvencij in pregrad tradicionalnih kultur. Rojen v družini slavni književnikov in visokih funkcionarjev otomanskega cesarstva, katere zadnji dve generaciji sta rasli v zahodnem duhu, vzgojen v vseh kulturnih rafiniranostih tako muslimanskega orientu kot našega klasičnega sveta, je Hikmet vse prej kot »barbar«, kot se opredeljuje iz želje po polemiki. Ampak pravo podobo mu je dala oktobrska revolucija, ko je devetnajstleten prišel k Leninu in začel obiskovati moskovsko univerzo za orientalske delavce. Po vrnitvi v Turčijo je živel, kot pač živi revolucionar v deželi, kjer vlada reakcija: tajna dejavnost, beda in nevarnosti, sedemnajst let zapora, smrtne obsodbe, ki so mu leta visele nad glavo. Njegova stanovitnost bojujočega se marksista se ni nikoli niti najmanj omajala in je bila z navdušenjem in preprostostjo herojska in skladna. Kljub vsemu pa je Hikmet najmanj sektaški človek, kar jih je mogoče spoznati. Zmeraj je pripravljen poslušati, razpravljati, razumevati, ne samo prijatelje, ampak tudi nasprotnike: njegova človečnost se uveljavi vselej nad shemami. Zato v njegovi poeziji ni retorike in mu uspe opevati kubansko revolucijo ali katerikoli drug političen ali civilen dogodek, ne da bi zapadel govorništvu ali poučnosti.

Pisma za Taranta - Babu

Ta pisma, ki jih je neznani Abesinec namenil svoji ženi, a jih ni mogel odposlati, so bila napisana v Rimu 1935. leta. Prepisal jih je turški pesnik NAZIM HIKMET, izbral in prevedel Miroslav Košuta.

1 Petindvajseta hči svojega očeta,
moja tretja žena,
usta moja in moje oči,
Taranta-Babú!

To pismo
ti pošiljam iz mesta Rima
in vanj sem dal samo srce,
a ti, draga, se ne smeš jeziti,
če drugega darila nisem našel
v mestu mest...

Ljubezen moja,
deset noči je že,
kar prebiram knjige zlatih črk
o rojstvu

tega mesta.
Spreдай suha volkulja,
za njo pa,
polna in gola,
Romul in Rem
se sprehajajo po moji sobici.
Ne boj se, Taranta-Babú,
ta Romul ni isti,
ki je na sejmu Ual-Ualu
pri belem dnevu
posilil
tvojo sestro
z dojkami, majhnimi kot fige;
tisti
je trgoval z ogrlicami,
a ta Romul
je prvi med Rimljani,
je Rima prvi kralj.

2 Ti, ki nosiš okoli vratu
ogrlico s tremi nitmi
opičjih zob,
moj rdečeperjasti ptiček,
razigrani potok,

beseda moje besede,
mojih oči bakreno zrcalo,
moja tretja žena,
mati mojega petega otroka,
Taranta-Babú!

Mesece že
hodim po vseh teh cestah
in obiskujem hiše,
eno po eno,
in ni vrat,
da nanje nisem trkal.

V Rimu
sem iskal
Rim ...
Že lep čas kiparji
več ne klešejo marmorja
in nimajo v rokah
dleta;
od Florence več ne piha
sveži veter;
ni več Dantejevih pesmi
in Beatricinega
očarljivega obličja
in ne čudovitih rok
Leonarda.

Michelangela
so zaprli v ječo,
v mrak muzeja,
in deviški Raffaello visi
z obledelim vratom
na zidu katedrale.
Na širokih rimskih drevoredih
kot dvorezna sekira,
naslonjena na cementne sklade,
se danes dviga
le krvoločna senca:

Cezar, Taranta-Babú,
ki za vsak korak odseče
glavo
sužnja.

Roma!
Quo vadis?
Ne, ne vprašuj:
vemó!

Klanjaj se,
smeje in tuleč,
in ne govori ...
Poslušaj, Taranta-Babú,
v rimskih predmestjih
Spartak
že drobi verige!

Pomisli, Taranta-Babú:
sin človekov
~~je s svojo roko~~ je s svojo roko
iz drobovja v stoletjih usnule zemlje
izvlekel bogove
z ognjenimi očmi,
ki lahko stró
svet
z enim samim udarcem.
In granatno drevo,
ki dá sad
enkrat letno,
lahko obrodi tisočkrat več!
Velik je svet!

Tako lep
in velik,
brezmejne obale mórij,
da vsako noč,
zleknjeni na mlačnih peščinah,
lahko ujamemo podzemno lajanje vode,
slišimo pesem zvezdnatega vala.
Kako čudovita stvar
je življenje!

Oh,
živeti
in razumeti svet
kot odprto knjigo,
ljubiti ga kot ljubezensko pesem,
opajati se z vsem
kot otrok!

Živeti
sami
in skupaj,
živeti,
kot se tke svileni blago,
kot se v zboru poje
himno sreče!

Biti!
Življenje.
Kako čudovita stvar!
In vendar, kako čudno,
Taranta-Babú,
ta stvar,
neverjetno lepa,
je danes tako ničeva
in omejena
in težka
in krvava!

7 Vem,
v tvoji glavi je pet ali šest
vprašanj, zamašenih
kot buteljke
pod kodrastimi lasmi;

vem,
da si nevedna
kot profesor prava;
in vendar,
če te vprašam,
kaj se lahko zgodi,
če svilena volna,
dolga volna naših koz,
več ne rase,
če nekega poletnega dne
iz njihovih vimen
mleko več ne teče
in na drevesu sahnejo pomaranče
kot mala
ugasla sonca
in lakota,
koščena in šepajoča,
kot domač vladar
tepta nam zemljo,
ti, Taranta-Babú,
mi znaš odgovoriti.

Porečeš:

»Kot zvezdnata noč,
ki razsiplje megle
ob sončnem vzhodu,
kaplja za kapljo
pobledim.«

Porečeš:

»Mar smeš vpraševati tako
afriško
ženo?

Lakota

je smrt naše zemlje
in samo pridelek
oživlja moje ljudi.«

Pomisli, draga, kako je čudno:

tu

je vse narobe!

To je tako čuden svet,
da mrejo od bogastva
in živé

od lakote!

Tavajo tu

kot sestradani volkovi
v predmestjih
lačneži

in vrata žitnic,
prepolnih pšenice,
so zapahnjena.

Statve
 lahko stkejo toliko svile,
 da bi z njo prekrili cesto,
 ki vodi do lune,
 in ljudje so bosí
 in ljudje so goli
 kot kamni ječe ...
 Da, čudaški je
 ta svet!
 Ni mleka
 za hrano otrokom,
 a ribe okušajo kavo,
 tu besedičenje delijo starcem
 in krompir
 prašičem!

9 Danes sem razumel,
 sem razumel,
 Taranta-Babú,
 da ni tvoj pogled,
 ki hrepenim po njem,
 in niti tvoj obraz,
 moja draga.
 Ampak tvoj glas!
 Tvoj glas,
 Taranta-Babú,
 svež kot globina Nila,
 globok
 kot oko ranjenega leva ...
 Tvoj glas ...

Na tem listu je bil prilepljen iz časopisa izrezan tekst telegrama: »Vojne operacije italijanske armade v Abesiniji so bile preložene do konca deževja in na pomladno ofenzivo.«

10 Kako čudna stvar, Taranta-Babú!
 Da nas pobijejo
 na naši zemlji,
 čakajo
 pomladi.
 Kako čudna stvar, Taranta-Babú!
 To pomeni, da bo v Afriki
 letos
 konec deževja
 in prvo prebujanje
 vonjev,
 svetlobe
 in barv,
 ko bo zelenje hribov
 počrnelo od koz,
 ko se bo naša zemlja vlažna
 zleknila

pod žarki
 kot žena iz plemena Gala
 z bronastimi prsmi,
 pomeni, da bo pomlad
 smrt
 prinesla,
 smrt našemu ljudstvu
 s sadovi,
 podobnimi tvojim dojkam.
 Kako čudna stvar, Taranta-Babú!
 Kdo bi si bil mislil!
 Smrt bo potrkala
 na naša vrata
 in si pripela na svojo kolonialno čelado
 droben pomladni
 cvet!

12 Prihajajo, Taranta-Babú,
 da te ubijejo, prihajajo.
 Da te razparajo,
 Taranta-Babú,
 da vidiijo
 tvoja čreva
 zvijati se na pesku ...
 Prihajajo, Taranta-Babú,
 prihajajo,
 četa za četo,
 da pobijejo tebe
 in tvoje koze,
 čeprav te ne poznajo,
 kot jih ti ne poznaš,
 čeprav tvoje koze
 niso pohodile
 njihovega vrta.
 Prihajajo, Taranta-Babú,
 prihajajo ...
 Eni iz Neaplja,
 drugi s Tirolskega,
 z mehkim pogledom,
 z mlačno roko;
 od ljubljene dežele
 v smrt
 kot na poroko
 jih peljejo
 železne ladje.
 Oddelek za oddelkom,
 v četah,
 stotnijah,
 polkih
 prihajajo
 in so
 noč in dan skupaj,

Človek je zmeraj sam

Andrej Kalan

(Odlomek iz daljšega teksta)

Za gore je bilo to pot še prezgodaj. Snežišča so bila še dolga in varljiva. Čez dan so se toliko odtajala, da se je ponoči preko njih zamrznila trdna ledena skorja, ki ni odnehala niti do opoldne. Vreme je bilo prav tako goljufivo, z meglo, s spomladanskimi viharji in s pogostim snegom, ki se je sicer potem na prisójnih straneh hitro otajal, a je utegnil človeka za nekaj dni zamesti in mu zapreti vse poti, če je parkiral na kakšnem nerodnem kraju. Cepina nisem imel; kam niže, na spomladanske sprehode me ni vleklo.

— Moje zahajanje v gore je bila čudna zadeva. Zmeraj v takšnih stiskah in tudi drugače po nekajkrat na leto me je vleklo vanje. Vedno znova sem upal, da mi bodo odkrile stvari, ki bi mi lahko v življenju nadomestile vse drugo in nenehno me je preganjal občutek, da nekaj takšnega je v njih; čemur sem se sicer že večkrat približal na doseg roke, a sem potem vselej odnehal in se zadnji trenutek umaknil. Nekaj neopredeljivega, podobnega bratski navezanosti, mistični mračni lepoti in varljivosti ženske, blagodejnem občutku večne samote, ki ni umišljena, marveč sleherni trenutek do kraja in brezbrežno resnična — ter bogve čemu še. — Ko pa sem se potem zmeraj enako radoveden in nepotešen z grozničavim občutkom, ki je mejil že na strast, odpravljal iskat to zadnje bistvo, ko sem vedno znova postajal po kotlih in krnicah ob njihovem vznožju in sprašujoče zrl v njihova sončno rumena ali mračno vijoličasta naličja, okoli katerih se je v oddaljenih zapotegnjenih valovih podil veter, ko sem se utapljal v tiho, strastno mešanje in drvenje njihovih megla, se je nenadoma to grozničavo iskanje začelo spreminjati v slo po golem gibanju, po naporih, po tveganju, po fizičnem izčrpavanju. Besno in z zagrizeno voljo, ki ne pozna popuščanja do samega sebe, sem drvel po markiranih in nemarkiranih poteh, štel ure, ki sem jih prehodil, jedel skoraj nič, se vzpenjal na najbolj samotne in najbolj čudne vrhe, legal po njih na zemljo, a nikjer za dolgo. Nisem zdržal. Po desetih minutah, po pol ure sem spet vstajal in tekel dalje. V kočse sem prihajal pozno ob večerih, mračen, zbit, sicer zmeraj enako nepotešen, a zato vdan in kljub temu po svoje umirjen. To je lahko trajalo samo dva dni, lahko tudi teden, a končavalo se je zmeraj enako, na enem izmed tistih čudnih, samotnih vrhov, kjer sem se prav tako kot povesod vlegel, da bi se za spoznanje odpočil, — a se mi potem do večera ni ljubilo vstati.

Ležal sem tam, poslušal čmrlje, kako se počasi in preudarno spuščajo na barvaste hribovske cvetove, prisluškoval neskončnemu miru, ki ga je le tu in tam presekala glas ali prhet samotne ptice, gledal nebo, ki je za svojo prosojno modro kupolo skrivalo pošastno neskončne črne globine vesolja, gledal raztrgane temne oblake, kako se mešajo in podijo nizko po zraku in z olajšanjem zaznaval, kako prejšnja vročična napetost popušča, kako ostaja od vsega prejšnjega

nemira samo še trpka potlačena bolečina, ki pa je toliko znosna, da se jo dá z nekoliko potrpljenja in uvidevnosti zlahka prenašati.

Ves ta čas nisem nikoli niti za trenutek pomislil na skrivnost, ki jo gore človeku skrivajo in po katero sem se pravzaprav odpravljaj vanje. Misel o tem se je ponovno izvila iz puščobnega peska premišljevanj šele v dolini, ko je bilo za to že spet zdavnaj prepozno.

— To pot se je vse začelo in končalo drugače. Imel sem sicer srečo z vremenom. Sonce je naravnost pripekalo. Sneg po snežiščih se je nanagloma tajal; neprestano je glasno prasketal. Čez noč je sicer zamrznil, a zjutraj še je zlasti na prisojnih legah naglo zmeščal. Zrak je bil za ta letni čas presenetljivo čist. Kolikor se je čez dan nabralo meglice ali celo oblakov, jih je vzela noč, tako da so se ob jutrih vrhovi prebujali kristalno čisti, sredi brezšumne molčeče sinjine. Kakšen dan je sicer potegnil veter, a je vzdržal le po nekaj ur, v zatišjih pa ga sploh ni bilo čutiti. — Za prvo noč sem se spustil niže, do pastirskih stanov. Bili so še prazni. Majhna, stisnjena vasica s polkrožnimi strehami iz valovite pločevine. Samevala je tiho, kakor v pravljici, na robu kotlaste police, prevlečene s suho hribovsko travo. Na zgornjo stran so jo obdajale strme plaznate stene, na spodnjo pa jo je samo navpična škrbina ločila od naslednje, kakšnih sto metrov nižje ravnice, s prav takšno majčkeno, potlačeno naselbino.

Bajtice so bile zapahnjene in skrbno porejene. S svojo majhnostjo in pravilno oblikovanostjo so dajale divjemu svetu okrog sebe poseben čar. Vzbujale so občutek nečesa živega, dobrodušnega in potrpežljivega; nečesa, kar se je v svoji brezmejni dobroti potrpežljivo prilagodilo divjim strastem in razvadam mrkega kamnitega sveta naokrog. — V eni izmed njih sem pod streho odkril kup trdega, ostrega sena in se zarinil vanj. Vedel sem, da bo noč dolga in obupna; vedel sem, da ne bom zlepa zaspal, čeprav sem bil do smrti utrujen. Seno se mi je kmalu skozi obleko po drobcih zajedlo do kože in povzročalo neznosno bolečo srbečico. Moral sem paziti, da sem se čim manj premikal, kajti ob vsakem gibu se je ta nadloga povečala. Tišina, ki me je obdajala, je bila prav zastrašljiva. Nikjer vetra; in čeprav nisem mislil na to, me je ves čas vsega napolnjeval tesen občutek stisnjenosti med visoke, temne stene; občutek brezupne majhnosti samotnega, nadrobljenega človeka, nad katerim se sklanjajo visoke, nedostopno molčeče in nenehno pričujoče mračne roke kamnitih vrhov. Skozi temo, ki jo je od zgoraj obme stiskala valovita pločevinasta streha, sem slutil visoko nad seboj zvezde, ki so le z dolgimi slepečimi utrinki izdajale vso strast in nepotrpežljivost nenehnega boja za prostor, urejenost in obstanek, ki se je skrivala za njihovo hladno zunanostjo v vesolju.

Čutil sem, da bo v tej gluhi samoti, ko sem natančno vedel, da ni ure in ure daleč naokrog žive duše, pa čeprav enako osamljene, enako brezupno zbite, — prišlo do tistih nekaj dolgih trenutkov, ki so prihajali zmeraj ob takšnih priložnostih in ki so bili zmeraj najhujši. To so bili trenutki, ko je bilo treba v hipu natančno pretehtati, kakšen smisel ima še počenjati te stvari; ko je bilo treba napreči vse sile razuma, da se ni predal mračnemu klicu iz spodnjega mraka nekje; klicu, ki je sicer docela neizoblikovano, a prav tako docela razločno spričo nesmiselnosti vsega zahteval konec. Konec vsemu temu cirkusu, ki bi se mu prav na zadnji meji smisla lahko reklo tudi življenje, konec obupovanja, ki se je vleklo kakor nesmiselni dolg bogsigavedi komu in čemu — iz dneva v dan, iz noči v jutra, iz večerov v noči, ne da bi vedel — če sem le

natančno premislil — zakaj, čemu. Moral sem si izmišljati vsemogoče izgovore, da sem ga končno spet zrinil nazaj v njegov mrak, od koder peljejo čudne, neodkrite poti preko vseh mogočih prednikov in prednic daleč nazaj v sivo nespoznavnost.

— To pot pa se kljub takšnemu občutku ni zgodilo niti to. Komaj da sem prav oddaleč pomislil na Vandí in ves čas se je v njeno podobo mešala neka druga ženska. Spočetka nisem takoj vedel, kdo bi to lahko bil. Tik preden sem zaspal, zaspal pa sem kmalu, se mi je zazdelo, da je to Ana. — Drugo jutro sem bil v to prepričan, ker se mi je ponoči sanjalo o njej. Bilo je sicer nemirno spanje, zlasti proti jutru. Neprestano sem se zbujal. Ne samo od srbečih bolečin; tudi od samote. Kadarkoli sem se namreč zavedel, sem se zavedel z nespremenjenim splašenim občutkom visečih gora nad seboj, ujetosti v mračni kotel in nečesa, kar bi utegnilo zdaj porušiti vso to tišino; razbiti z nenadnim udarcem njen mir in povzročiti hrupno ali pa neslišno, a v vsakem primeru neizmerno bleščečo grozo. — Potem ko sem z burnim srcem nekaj blaznih trenutkov na milost in nemilost pričakoval takšnega konca in ko ga kljub pričakovanjem ni hotelo biti, sem se zmeraj znova spet umiril in čez čas tudi zaspal, da bi se čez uro ali pol vse skupaj ne ponovilo.

Vmes sem sanjal o Ani. Plezal sem po nekakšnem robu. Hotel sem na vrh, a sem kmalu spoznal, da pot ni prava. Nazaj nisem mogel, v steni nisem mogel ostatei, m o r a l sem naprej. Rob je bil varljiv, a sâm sem si ga izbral za pot; vsi so ostali spodaj, globoko v varni dolini, — slišal sem njihov smeh. Sedeli so za mizami s črnimi naočniki, zagoreli, v kratkih, belih zlikanih hlačah in poletnih srajcah, s pivom na mizah. Jaz pa sem zagrizeno, z razrezanimi in krvavečimi rokami preizkušal kamne, drugega za drugim, in vsi so se trgali. Tudi kamen, na katerem sem stal, se je že majal. Mrzlično sem grabil za vedno novimi kamni. Medtem so se oblaki razkadili in vrh se je zasvetil v sijajnem soncu. Na vrhu je raslo gosto temno ruševje in sredi njega je po nekem čudnem naključju stala Ana. Ni bilo daleč. Dva raztežaja vrvi. Gledala me je z nekakšnim pomilovanjem v očeh; ni se smejala, čeprav je smeh iz doline butal prav do njenih nog. Hotel sem ji zavpiti: Pomagaj! a me je stisnilo v grlu, bil sem zagrizeno tiho. Kri mi je z dlani curkoma tekla do komolca. Takrat se mi je zameglilo pred očmi: zavoženo je, vse je zavoženo, sem pomislil, zakrilil z rokami in počasi zaplaval v zrak. Ves čas sem videl Ano; z istim skrbečim tolažečim smehljajem je mahala z rokami in vpila: Stran, bolj vstran! Še, še, še! Dlje ko sem plaval po zraku, vse bolj in vse bolj se je izgubljal hrup iz doline. Končno sem mehko in varno pristal na samotnem, s soncem obsijanem snežišču. Obdala me je gluha samota. Najmanjši glas ni prodril tja. Ozrl sem se nazaj, vrh se je še vedno kopal v soncu, nedosegljivo daleč in visoko, vendar Ane ni bilo več na njem. — Ana! sem klical, Ana! A ni se vračal niti odmev. Vse so posrkale vase strme prepadne stene. Ozrl sem se naokrog, mogoče sem med padanjem zgrešil svoj vrh. Vendar ne, to ni bilo mogoče; vrh se je nezgrešljivo bleščal v soncu; najvišji, najlepši, najostrejši. — Ana! sem še enkrat obupano zaklical, Anaana! Nič. Bil sem sam. Nastavil sem roke na usta in zavpil: Ujujuuuuu, Anaana! Nič. Tedaj sem z vso grenkobo spoznal: Ko bi bil dosegel vrh, bi čakala... tako pa... Pomagala mi je sicer, da se nisem ubil, da sem se rešil, a kaj mi naj bo sedaj to? Bolj daleč od vrha in bolj sam, kakor kdajkoli, ko mi niti odmev več ne tovarišuje. — V tistem trenutku se mi je nekaj zazdelo. Pogledal sem bolj natančno; v resnici, snežišče se je premikalo; počasi, da je človek komaj opazil, a vztrajno in nenehno. Pogledal sem navzdol. Do roba je bilo še daleč, na robu se je sneg lomil in se

v oblakih pršiča neslišno rušil v globino. Zgoraj je za snegom ostajala globoka razpoka, ki se ji ni videlo do dna. Levo in desno se je snežišče končevalo sicer v dostopnem, z redkim ruševjem poraslem kršljivem pobočju, a do tja je bilo daleč in vsako stopinjo bi bilo treba posebej vsekati v sneg. Leva stran je bila mogoče za spoznanje bližja. V mrzličnem strahu sem začel ihtavo biti z nogo v sneg. Počasi sem se približeval kopnemu. Bliže ko pa sem mu bil, hitreje je snežišče drselo navzdol. Ko me je ločilo do najbližjih skal samo še nekaj metrov, sem z grozo ugledal breždanjo globino; po njej so se mešale goste megle, skozi je neslišno izginjal sneg. Ohromel sem. V trenutku, ko bi moral nekaj metrov od rešilne skale zgrmeti v globino, sem se odločil in tvegati skok. Za hip se mi je zdelo, da je bil dober skok in da bom dosegel kopno, — potem sem se zbudil.

Nepremično sem obležal. Skozi špranje je prodiralo jutro.

— Zunaj se je ravnica kopala v sončni rosi. Nad njo so se v prijaznih stolpih sklanjale svetlorumene skale. Šel sem čisto do podnožja, tam sem prejšnji dan videl studenec z majhnim tolmunom. Drgetal sem od mraza in bil sem še ves krmežljiv. Slekem se do golega, obrnil perilo in ga temeljito iztepel. Potem sem do kolen zagazil v bodeče mrzlo vodo in se izmil. Ko sem se spet oblekel, mi je bilo prijetno toplo; počutil sem se vsaj za nekaj časa spočitega in svežega.

Ne da bi pretirano razmišljal o noči, sem se potem, ko sem pospravil nekaj suhih grizljajev, odpravil naprej. Nekako duševno izpraznjen, brezciljen. Ko sem že nekaj časa hodil, sem spoznal, da pelje pot pravzaprav v dolino. Bila je sicer daljša pot, ki bi peljala še kakšnega pol dne po enaki divjini, a vendarle v dolino. In začuda, niti enkrat samkrat nisem s kakšno posebno grenkobo pomislil na Vandí, — kolikor sem sploh mislil. Kakor da je sploh nikoli ni bilo, kakor da sploh nikoli ni prestopila praga mojega življenja. Kakor kdorkoli.

Dan je bil enako lep, kakor vsi prejšnji, sonce enako močno, jasnina enako čista in veter še bolj obziren. Vse bi se končalo zvečer na postaji in v vlaku, ne da bi se zgodilo karkoli, kakor zmeraj, če si ne bi hotel poti navsezadnje vendarle olajšati. Dokler je tekla prisojno, je bila spodobna, kasneje pa je zavila v severni rob in prečkala kratko, a strmo osojno steno, ki so jo sekala jarkasta snežišča. Preko teh snežišč brez cepina ne bi mogel. Pot, ki je bila sicer varovana, se je v njih z varovalno vrvjo vred popolnoma izgubljala. Malo bolj spodaj se je kratka, strma polica prevesila v prepad, tako da bi bil vsak spodrseljav usoden. — Pred vstopom pa se je nad potjo širil proti vrhu razdrapan ozek jarek, ki je samo na koncu razkazoval kakšnih dvajset metrov zoprne strmine. Druga stran hrbta je bila južna in bi potemtakem morala biti položnejša, če ne celò travnata. Čez rob se je namreč sklanjalo gosto ruševje. Nanagloma sem se odločil. — Do zadnjih dvajset metrov sem prišel hitro. Hoja po razdrapanem kamenju sicer ni bila najudobnejša in stvar je bila vseeno bolj strma, kakor sem spočetka mislil, vendar še zmeraj ne prezoprna. Zadnjih petnajst, dvajset metrov pa je bilo naravnost brezupnih. Varljivih in kršljivih do kraja. Vmes so rasli šopi trdega, suhega rastlinja in en sam kamen ni trdno tičal. Spomnil sem se svojih sanj. Ozrl sem se navzgor. Svet je bil docela drugačen, brez sončnega vrha; le ruševje je v ozkem, temnem šopu viselo preko sivih skal. Ni mi preostajalo drugega; čez snežišča bi bil prav takšen cirkus, vračati se ne bi imelo nikakršnega smisla. S preudarnostjo in počasnostjo, ki sta presegali običajno mero, sem se zagrizel v stopnico. Kakšnih deset metrov široka je bila z obeh strani zaprta med bolj ali manj gladke celovite stene, tako da kaj prida izbirati nisem mogel. Kolikor sem dosegel kamnov,

sem jih z roko preizkusil in se potem previdno in počasi prenašal na najtrdnejše; brez sunkovitih gibov, mehko, po mačje, vsak trzlaj bi bil lahko usoden. Nekako mi je uspevalo. Bilo je zamudno in utrujajoče, a počasi je šlo naprej. Celo uživati sem počasi začel. Pogovarjal sem se s kamni: Boš? Ne boš — Pa ti, bratec! Tako sem prilezel skoraj do vrha, kjer bi se že lahko zagrabil za ruševje, če ne bi vedel, kako varljiva je takšna krhka veja. Šel sem na gotovo. Raje sem se oprijel velikega kamna, ki je bil videti dovolj trden, in se potegnil navzgor. V tistem trenutku, ko sem samo še z eno nogo prav rahlo tičal na prav tako vegastem kamnu, pa se je začel veliki kamen pod težo prijema naglo in usodno vesiti. Začutil sem, kako telo izgublja svojo trdnost, kako se preveša vznak in kako ga pričinja globina spodaj z vsemi svojimi razsežnostmi srkati vase.

Nekje nad vsem strahom, ki je otrpnil sleherno vlakno v telesu, nad občutkom neizprosne globine spodaj, nad občutkom bližanja smrti in nad čemerkoli se je razpela kakor čista nežna mavrica mladost v enkratni podobi od prvih spominov, ko sem jo doživljal kot brezskrben, kričav hlačman, preko vseh nedelj in praznikov, preko razdeljevanj spričeval ob zaključkih šolskih let, preko prve ljubezni, preko godov doma, preko vsega najlepšega, do Ane, ki sem jo nena doma, za en sam bežen drobček trenutka, ugledal prav takšno, kakršno sem videl ponoči v sanjah, z enako skrbnim, tolažečim smehljajem, enako čisto in enako daleč. — Potem sem nagnosko izpustil kamen in se v zadnjem hipu z bliskovito kretnjo rok ujel za ruševje. — Bo zdržalo? sem mrzlično pomislil. Zdržalo je, težko in negibno sem obvisel na njem. Slišal sem kamen, kako se je v počasnih, počenih zaletih skokoma razbijal spodaj, kako je sprožil za seboj plaz grušča, dokler se ni zlagoma umiril, hreščanje peska se je utišalo in vse naokrog se je spet razpela brezčutna večna tišina. Moči v rokah so mi popuščale. Komaj komaj sem se še potegnil navzgor, se zavlekel nekaj metrov od roba in kakor mrtev padel po suhi travi. Srh v lasišču je polagoma ponehaval. — Zaenkrat si ušel, sem topo mozgal. A manjkalo je hudičevo malo. Kar igray se... Noge sem imel težke, telo trdo. Čutil sem, kako mi jih sonce spet polagoma taja.

Kako dolgo sem tam ležal, ne vem. Vem samo to, da tako do kraja zdelan v svojem življenju še nisem bil. Potem sem si nekaj časa želel, da bi imel nekoga ob sebi, da bi mu vse natančno povedal. Da bi sedela Ana poleg in držala mojo roko v dlaneh in me poslušala. Mižal bi, ker bi me bilo sram, ker bi se neusmiljeno in brez prizanašanja razkrival do najbolj golih podrobnosti. Spočetka bi to bila strašna bridkost, potem pa bi jo sčasoma in med pripovedovanjem vso odložil. Ona bi me molče poslušala in ko bi na koncu odprl oči, bi bil spet zdrav. — Vidiš, bi ji rekel, takšen sem. Moral sem nekomu to povedati, zadušilo bi me. Zdaj sem ti povedal in lahko spet živim.

A ni bilo nikogar, bil sem neusmiljeno sam. Bolj ko sem si nekoga želel, da bi mu povedal vse, bolj tiho in samotno je bilo naokrog. Končno sem začel vpiti, kar tako in ne za dolgo, ker se mi je kmalu zazdelo neumno. Neoblikovano, kakor pes, kadar ponoči tuli v luno. To ni bil običajen glas. Zdelo se mi je, da prihaja od nekoga drugega, ki je skrit v meni in je tako zaprt in zvezan, da ne more drugače, pa zato tuli.

Potem sem utihnil, se obrnil na trebuh, zarinil obraz v trdo travo in hotel jokati; a niti jokati nisem mogel.

Sonce je plavalo po zenitu svoje večne krožne poti.

Gore so molčale potopljene v svojo samoto.

Nebo je razpeto na svod vesolja nenehno trpeče tkalo svojo sinjino.

Čmrliji so radoživo in preudarno letali naokrog in se mučili z enim samim vprašanjem: kje stakniti ob tem času kakšen med.

Ptice so znašale svoja skalna gnezda.

Viharniki so brez solz, — ker jih je trpljenje tega naučilo, — jokali za svojo ogoljufano mladostjo.

Tako se polagoma in neizprosno podira svet, ki je zrasel na eni sami bedni iluziji. Lepi, trdni, večni in večno minljivi svet, tkan okoli večno uporne in večno poražene človekove nemoči. — Zdelo se mi je, kakor da sem postal del zemlje, del trde, bodeče travnate blazine, ki se je skrila v sedlo med velikanske tople kamnite sklade na vsaj malo prijaznejši južni strani. Zazdelo se mi je, da sem samo živec v tej črni zemlji; majčkeno občutljivo središče, ki ima v velikem črnem organizmu samo to nalogo, da zaznava, da čuti, da veruje in da obupuje za vso tisto veliko, tenko, bedno zaplato zemlje, poraščeno z nizkim ruševjem in raskavo travo. Kakor da sem postal kamen med skalnimi vrhovi, ki so greli v svojem naročju mrzle samotne gade; med dolgimi plazišči, ki so hranila šope redke trave za gamsji zarod; pod iglastimi stoičnimi viharniki, na katerih so si odpočivale ptice. Kar me je vezalo in kar me je enačilo z njimi, je bil občutek nemoči, občutek ujetosti v prostor, na eno samo ozko polico, ki se ji pravi zemlja in od koder lahko človek — neprevidni plezalec zdaj zdaj zgrmi v globino ničnega vesolja; občutek, da ne morem nič, ker ne smem nič, ker je vse že zdavnaj uravnal grozničavi in večno isti dvoboj med prostorom in časom; občutek, da zmorem še veliko manj, da ne morem niti razmerja do ljudi, do soljudi, enako podrejenih in enako varnih na ozki polici, urejati, kakor bi želel in hotel in kakor mi je to narekoval pohlep po »sreči«. Da odhajata tako Vandí kakor Ana in vse drugo po poti, ki pelje onstran te globoke razpoke, ki ji ne vidim dna in ki si je še nikoli nisem usodil preskočiti. Preveč se bojim, da bi me brez sledu požrla. Zato odhajajo mimo, smehljajo se, pozdravljajo, jaz pa begam tostran in jim zavidam njihovo pot, ker je širša in lepša, ker nekam pelje; na varno, v zeleno dolino. Pot tostran pa je ozka, negotova, nikamor ne pripelje in skoraj zagotovo se na koncu izgubi kakor reka v pesku sredi strme, neprehodne stene, od koder ni vrnitve.

— Gore so postavljene na svoje mesto in morajo vztrajati. Vse zime, vsi poletni viharji, vse muhavosti zaljubljene pomladi, nevihte — ničemur ne morejo uiti. Kakor človek. Le da si človek utvarja, da zmore več, ker lahko beži, ker lahko zamahne, ker lahko vse natančno premisli, ker misli, da čuti in da gore ne čutijo. Res je, gora ne more bežati, ne more premisliti, ne more udariti, — razen, če si ne utrga del svojega skalnega telesa in ga za večno ne zavrže, — ima pa nekje globoko v sebi veliko, čuteče, mračno, razbrazdano srce, ki bije in čuti sleherni skalni rob na sebi, ki joče za slehernim kamnom, ki ji ga čas ukrade in napoti v dolino. Ima veliko črno srce, ki ji daje toploto, da lahko samotnega obupanega človeka zaupljivo sprejme, ga varno skrije v svoja nedrja in mu odvzame del bolečine. Že zdavnaj je spoznala, da mora kljub vsemu, in naj se zgodi kar hoče, vztrajati na svojem mestu, trpeti, prenašati in vztrajati, — česar človek še do danes ni hotel spoznati in priznati. Kajti kdo jamči komu, da je pot prava? — — — In vendar so gore kakor vse ženske: nalepotičene in lepe, dokler jih srečujemo mimogrede, dokler moža ne zamamijo, dokler ga ne privlečejo v svojo bližino, dokler ne prebudijo strasti in besne privrženosti v njem. Takoj, ko to dosežejo, ga zavržejo; najvztrajnejše, najzvestejše, najneupogljivejše neusmiljeno pobijejo. Obzirne so do večnih klepetajočih ljubimcev,

ki jih brez srca in s polnim prgiščem besed obletavajo in ki jih ponovno zapuščajo, ko mislijo, da so jim dale vso svojo lepoto. Resne in enkratne privržence neusmiljeno pobijejo.

Brez misli sem obležal in spet začutil sončno toploto, kako se leno in tiho plazi po telesu.

Potem sem čez dolgo časa zadremal. Ko sem se zbudil, je bilo sonce že nizko. Preko zaobljenega travnatega pobočja sem se z naglimi koraki spustil v dolino. Obdajali so me nedoločeni občutki, ki jim nikakor nisem mogel do kraja. Nekakšna kislja puščoba, bolela me je glava in razen hoditi se mi ni ljubilo početi prav ničesar. Postajal sem živčen, zato sem hodil vse hitreje, pogosto prav tekkel, dokler se nisem toliko izmučil in razgibal, da je vse prenehalo in sem občutil samo še svoje šumeče, razbijajoče telo.

Nekje daleč v mestu, za gosto zaveso spokojnega mraka, ki se je zgrnil nad zemljo, je živela Ana.

Ko sem izstopil iz vlaka, sem v ulici blizu postaje ugledal Miloša. Za volanom je sedelo plavolaso, ne prelepo dekle, z nekoliko štrlečimi zobmi, ki jih je med smehom na široko razkazovalo. On ji je nekaj živahno dopovedoval, ona pa se je v izbruhih smeha vijugavo odvracala od njega in se potem iz razdalje spogledovala z njim. Na avtomobilu, — bil je VW luksuzne izvedbe, — je visela tablica D in nobenega dvoma ni bilo, da je voznica bila Inge. Ugledal me je, a ni pokazal znamenja, da me pozna. — Veliko uspeha, sem mu na tihem želel.

Bila je sobota. Spočetka nisem bil čisto prepričan, ali je ali ni. Potem pa sem se skoncentriral in ugotovil, da mora zavržno biti. Zvečer bi moral biti za tisto leto zadnji študentski ples. Na plesu bi seveda gotovo bila tudi Ana. Kolikor sem bil utrujen, sem brez pretiranega premišljevanja stekel domov, se v vroči vodi temeljito izmil, se obril, vrgel v zakmašno obleko in okrog desetih, polenajstih, nekoliko utrujen a radoveden padel na sredo soparnega plesišnega hrupa.

Bilo je vse kakor ponavadi, nad ničemer nisem bil presenečen. Edinega človeka, ki bi mi lahko kaj takšnega pripravil, ni bilo v dvorani. Naj sem še tako naprezal oči, naj sem obredel dvorano podolgem in počez, Ane ni bilo v njej. Zato sem se končno vsedel v kot — kakor zmeraj — in opazoval. A naj sem opazoval, kolikor sem hotel, videl nisem ničesar novega; nič, česar ne bi poznal že z brezštevilnih prejšnjih plesov. Večno isti pari — bodisi že stari, dolgoletni, bodisi tisti, ki so bili še vroči in so se sparili letošnje pomladi; iste grimase, enako stiskanje: dve ali tri enako ekstremne dvojice, ki so z božjastno penastim premetovanjem skrbele za fizikulturniški značaj prireditve in za relativno atrakcijo. — Z globoko naprej skrčenimi koleni, z boki daleč naprej (kakor da se seksualno ponujajo) in z rameni daleč nazaj, z nekoliko vihar-niškimimi frizurami, ki so se v zlepljenih pramenih vrtinčile na vse vetrove; s krili, ki so frfotala v višini pasu in prostodušno razkazovala ves sistem spod-njega perila; s pozornimi obrazi, ki so s povešenimi očmi izžarevali čudno zmes zadržane sramežljivosti in strahu, kaj bodo rekli ljudje — ter napol zatrte naslade, ki se je začejala v ritmu in končevala v sladkobni zavesti biti vsaj za trenutek v središču pozornosti takšne elitne, izobražene mlade publike.

Na smrt dolgočasno! Stvar, ki lahko s svojim blufom očara in prevzame podežlskega bruca in kvečjemu še ženske, ki pa tako praviloma otrpnejo že pred golim pustolovskim bliščem goljufije.

Pri šanku ni bilo nič boljše. Stare zapite kumare, ki so prihajale leta in leta natančno in redno četrt čez deveto (kakor stražniki pred westminstersko palačo) za pol ure preizkušat svoj pogum; ki pa se za ples prav tako redno niso in niso mogli prav odločiti in so jim tako prejkoslej oboževane zvezdice odpeljali podjetnejši fantje. Nato so se z gledno in temeljito vdali pijači, ki je sčasoma postala smisel njihovih sobotnih zabav. Uničevali so nepregledne količine vermuta, ki so si ga izbrali za svojo nacionalno pijačo. Stali so tam razgreti, v tesni gruči, večno žejni, razpetih suknjičev in hrupno tekmovali v priložnostnem duhovičenju; sem in tja so se tolkli po ramenih in se bodrili, posebno nežni pa so se ob kasnejših urah pogosto objemali in poskušali prepevati stare sentimentalne pesmi, ki budijo globoko v človeškem srcu najlepše in najblažje občutke in na prav poseben način lajšajo bolečine. Žal se jim pevski podvigi niso prepogosto posrečili; razlog je bil kaj enostaven: njihova grla takšnega napora brez prenehnega prilivanja niso in niso mogla prenesti.

Okrog vrat se je nabrala čemerna, topo bolščeča, molčeča množica opazovalcev, ki je sklenila pot iz kina koristno dopolniti s takšno stranpotjo. Na svetu tako kakor zmeraj.

Vendar ne za dolgo. Nazadnje mi je le pobralo sapo in me v hipu zožilo v eno samo šumečo, bolečo točko. Skozi gručo pri vratih se je navsemlepem prerinila Ana. Bila je s Tedom. V trenutku sem pozabil na vse in videl samo še njo. Bila je zbegana in kakor da se ne ve prav kam dati. Ted jo je, pokončen, vzravnal, molčeč, prijel okrog pasu in jo s tipajočimi prvimi koraki uvedel v ples. Majčken, čeden preprijem, tesno skupaj, glava na ramo, senca na rob lasišča, oči motno priprte — nobenega dvoma, bila je do ušes zaljubljena vanj. Njen za spoznanje cinični smehlaj, večno spogledljive, široko odprte oči so bile bogve kje; blede, ozki obraz se je izgubljal v komaj zaznavnem drgetu, v uživanju in privrženosti. — Končno! — Končno tudi to.

Kakor že neštetokrat prej, se mi je poprejšnja napetost, ki se je le slabo skrivala za navidezno naveličanostjo in malomarnostjo, nenadoma in docela nenaravno sprostila v trpko praznino, ki je votlo odmevala svoj navidezni mir. Navidezni mir, — kaj pa je še danes v človeku pristnega? Ves prostor in vse gibanje se je oddaljilo nekam daleč, od koder je prihajal trušč samo še v daljnih zadušeni odmevih in od koder so se v mrtvem plesu prebijale v moj svet samo še slabo pobarvane sence.

— Potem sem se naenkrat zavedel, kako nenehno ponavljam: Hvala, hvala, stokrat hvala, hvala! pa niti sam nisem vedel, zakaj. Vse naokrog se je po taktu in ritmu prehrupnega jazza gnala reka čudnega življenja. Z mračnim pogledom (menim, da je bil mračen) in našobljenimi ustnicami sem venomer ponavljal: Hvala, hvala, tisočkrat hvala, hvala, hvala! Na pol na kletev, na pol na jok mi je bilo pri srcu in kar naprej sem ponavljal: Hvala, hvala! Hvala za to zadnjo iluzijo, hvala za smisel, ki si ga dala mojemu življenju, še preden sem te dodobra spoznal, hvala za tiste nemirne, strašne sanje v gluhem kotlu sredi gora, hvala za predsmrtno podobo, hvala za odločitev, ki si mi jo prinesla, ne da bi vedela, kdaj in kako, hvala za vse, za tvoj obraz, za tvojo bolečino, za sleherno laž, ki ni bila laž, čeprav sem jo samo jaz sprejel za resnico; hvala, da si mi rekla ne, še preden si mogla vedeti karkoli. — Bilo je smešno, patesi in klavrno zahvaljevanje, ki sem si ga potihem ponavljal, da bi se žalil in mučil do onemoglosti. Potreboval sem nekoga, ki bi me žalil; ker nisem imel nikogar, sem moral tudi to opravljati sam.

Natačno in nezgrešljivo sem vedel, da se je s tem začela komedija: še dolga leta me bo neprenehno in nezaustavljivo vlekle v njeno bližino. Toda pot bo ostala za večno zaprta. Tako bo ostajalo kot edina možnost samo še večno mučno približevanje, v sleherni svoji obliki že vnaprej obsojeno na jalovost, na jedke dvome in prav nazadnje... bogve na kaj. A bilo je prepozno, da bi karkoli spremenil. Temeljito in do kraja prepozno. Mehanizem se je sprožil.

Zarinil sem se v gnečo pred točilno mizo. Med potjo do tja sem imel občutek, da me Ana gleda (seveda sem se motil), a se nisem menil za to. Nalokal sem se najprej vermuta, potem žganja, a žganje ne izžge bolečine. — Tako malo iluzij, res, tako malo — za prgišče, in zdaj jih je odneslo kakor prah, vsa dvorana je pokrita z njimi... razen nje; nje edine se ni prijel niti ščepec. Z glavo butam proti pločevini na šanku.

Nekdo me tolče po rami: Spiš... spiš... s kurami zaspal, kaj! Pa takšen hudičev dan! Zapil, kaj? Ne skrbi, bratec, nažrli se ga bomo, da bomo jetra scalil... razumeš!

— Zaradi mene, topo mislim, — zaradi mene! Kar seščijte svoja usrana jetra, svoje usrane mehurje, kar seščijte vse, kar imate. Svojo usrano dušo, če jo imate. In na koncu zavozlajte čreva, da jih ne bo treba klistirati...

— Ti, me suva neusmiljeno naprej, ti, nikar ne spi! — Potem zarjuje, da se zemlja trese: Ne spi! Na, pij! Da si boš zapomnil, svinja! Spet me je zabrisal, deklet se mi je skurbalo, poslali so mi pisemce, da mi bodo ustavili štipendijo, če ga bom še kaj dosti sral. Na, pij, ljubica...

Pijem. Na prazen želodec, na nesmrtno utrujenost, na Ano, na vse.

— Vse je šlo k vragu, naj gre še ta metuljček! Pij! Naj gre, naj ga hudič odnese, kot je vse vzel! Na, pij! Pij! Da se ne usmradiš!

Vse! Vse je hudič odnesel! Do kraja vse. Kar je ostalo, je treba zapiti, do kraja zapiti. Doslej me je pehala okrog po življenju Vandi, poslej me bo Ana... Cirkus se je začel znova, na svojem začetku, treba ga je zapiti, treba se je nažreti, treba je pozabiti, pozabiti vse, še preden se začne.

Zahripan bas tuleče sprašuje vse, ki želijo poslušati: Kaj pa je bistvo življenja? — Ko ne dobi odgovora, odgovarja sam in odgovor tuleče odmeva po dvorani: Bistvo življenja je smrad!

— Tako je, kličem po svojih najboljših močeh. Tako je, smrad je! — Nihče, razen pločevine na mizi, me ne sliši, niti filozof-govornik ne. — Treba je enkrat natančno in dokončno vedeti, da je življenje samo smrad.

Potem nadaljuje kakor človek, ki se utaplja — v kratkih, razbitih stavkih, ki se trgajo iz hreščečih valov naokrog: Življenje je filter vsega smradu. Smrt je v bistvu samo izraba tega filtra... v človeku se vse življenje kupiči smrad... starejši ko je človek in večja ko je rit, več smradu se v njem nabere... smrad, ki se je toliko in toliko let vztrajno skladiščil, se po smrti v štirinajstih dneh anarhično razpusti...

— Gospoda, gospoda, povzdiguje glas, to mogoče zveni nekoliko ogabno in za dobro vzgojena ušesca celo grdo, vendar...

— Ne, nasprotno, zatrjujem pločevinasti mizi, resnično je! Do kraja resnično... življenje je smrad in mi smo skladišča smradu. Ta mož je velik filozof!

— Resnica! vpije bas naprej, pač kaže narava jo čutna... (medtem je kolcnil), vendar k nji ravno je veslo le misel enkratna, nadzemska, minutna. To je rekel Kette in to je mysticizem, ampak to drži! Kette je verjetno že vedel, kaj govori, Kette je verjetno poznal ali vsaj slutil célo sranje...

— Kette... sem se zadržal proti svojemu prepričanju, Kette je bedak! Kette je dober pesnik, ampak je bedak. Če bi se ga kdaj spodobno nažrl, bi čisto zadosti jasno vedel, kje je resnica in ne bi sral takšnih verzov...

Nihče me ne posluša in tisti bas se trudi dalje, ne da bi slutil, kako propada njegov edini poslušalec. Počasi izgubljam zavest, samo še topo bolečino čutim daleč za vsemi krvavečimi meglami, ki se leno mešajo po ozkem, mračnem in globokem svetu naokrog. Bolečino, ki je na čuden in nejasen način povezana z Ano; pravzaprav niti ne z njo, marveč s pojmom, ki ga tvori motna, nedojemljiva predstava nečesa, kar je blizu njenemu nežnemu odbijajočemu nasmehu.

— Prebudil sem se na betonskih stopnicah. Bilo je že pozno; daleč na robu vzhoda se je v rahlem, komaj zaznavnem dihu svetlikala prva jutranja zarja. Drgetal sem od mraza, bil sem še vedno pijan in patetično razpoložen. Ko so štacuno zaprli, so me odnesli ven, pred vrata, in me tam zložili po stopnicah. Vsi prijatelji so odšli, pustili so me na cedilu; ali pa so bili vsi do kraja pijani, kar je bilo seveda verjetneje. Bog jim odpusti!

Takoj na desno se je črnila temna gmota starih velikih dreves v parku. Vse ptice so molčale in spale po svojih trhljih duplih. Trudoma sem se pobral in se napolil skozi park domov. Potovanje je bilo naporno in nekoliko daljše kakor sicer. Nekaj časa sem srečaval zakasnele veseljake, potem pa sem zašel in začel tavati po najrazličnejših poteh, ki so se vijugale v čudnem neredu na vse strani, ne da bi katera peljala ven iz tiste peklenske zmešnjave. — Korakal sem mehanično, s topim občutkom, da se moram gibati in da moram nekam priti, vseeno kam; samo da pridem. Na Ano se skorajda nisem spomnil, bilo je nekaj globljega, nekaj, k čemur je Ana samo doprinesla svoj delež; ne majhen sicer, a vendarle samo delež. Bilo je nekaj podobnega in sorodnega tesnobi pred nočnim odsvitom gozdnega požara; grozi, ki jo nosimo podedovano v sebi iz sive, mrtve davnine, ne da bi vedeli zanjo in ne da bi takšen požar kdajkoli videli. Nekaj, kar se je kopicilo v rodu tisočletja in tisočletja, se v celih generacijah potuljeno skrivalo in potem posamičnim ljudem besno bruha svoj strup v vsakdanjo »srečo« življenja, jim jo greni in ubija. Nekaj, čemur se ne da upirati, ker je močnejše od razuma in mogočnejše od volje.

Hodil sem od drevesa do drevesa in jih božal po njihovi hrapavi skorji.

— Si sólo? sem spraševal. — Vem, sólo si, sem po tem kar sam odgovarjal. — Vem, zelo sólo si. Nikoli se ne boš moglo priviti k drugemu drevesu. Pognalo si korenine tukaj in tukaj boš moralo ostati. Vem, nisi hotelo. Nisi sólo izbralo tega prostora. A kdo koga pri tem kaj vpraša? Saj je z nami isto: posade te in moraš vztrajati; dokler imaš kaj moči in dokler ti korenine še lahko srkajo sokove iz zemlje. Dajati moraš plod, delati senco, šumeti in navduševati poete, služiti zaljubljenecem za oporo pri poljubovanju, čeprav bi raje raslo drugje, kje v gorah, visoko, blizu modrega neba, z razgledom na globoke, temne, vlažne doline, sredi divjih viharjev in spokojnih, čistih, tihih juter, brez motorjev in brez hrušča. Vem, to je hudič!

— Ampak, poglej, — nadaljujem, ti imaš drevesa, lahko se pogovarjaš z njimi, kadar ti je najhuje, jaz pa nimam nikogar. Vsi so odšli; nažrli so se ga in odšli;

pustili so me samega, tako sem prišel k tebi. To je šele hudič! Vem, našrl sem se ga in pijan sem ko bet in bedarije govorim, ampak oprosti! Vse, kar govorim, je iz srca in prisegam, da ti nočem ničesar žalega. Pridno bodi in nikar si tega ne ženi preveč k srcu. Adijo! Adijo! sem ga še enkrat nežno pobožal in šel dalje, do naslednjega drevesa.

Tako se je počasi preko neba pritipalo jutro. Čisto in mlačno, kakršna so poletna jutra. Sprva je še mrak, potem je vse svetleje in končno se oglasijo ptiči. Vsedel sem se na klop in po kratkotrajnem mučenju zadremal.

Ob osmih, ko sem se spet prebudil, sem povaljan in slabe volje, napol pribeben, krenil domov, zmetal obleko preko stola in se zarinil v razkopano posteljo. Zaspal sem v trenutku kakor ubit.

JANEZ JUVAN: PESMI

Sprehod

*V pozno popoldne
greš sam.*

*Trave se vdajajo
prepotenemu vetru.
Reke se pomirjajo
z jezovi.
Gozd sluti nad sabo
sivo gnezdo
nevihte.*

*Greš,
dokler še moreš
in morda prehodiš
večer.*

*Noč pa ti
s silnim nalivom jeze
potrga iz rok zadnjo
pričakujočo nežnost —*

*bele cvete
bezga.*

Večer

Večer
je mehak in tih.
Kot šum netopirjevih kril
rosi žalost.
Samoten je dom rumene ptice,
ki v snu bolno glavo
premika.

Prihajajo
temni obrazi mravelj.
Zaprte oči ne slutijo konca.
Težak in črn
je vonj lesa.
Gozd, kot da zapira
vrata.

Jetnik

V temen gozd
si ujet.

Zastražen
od gostih dreves,
uklenjen med debela tišine

v globoko, ozko celico
ne boš priklical
ptic.

Preveč je mraz pri tleh.

Koreninice oči
se bodo spočile.

Gozd

Kamorkoli
greš,
pred tabo gozd.
Vse polno senčnih pajkov
pada z vej.
Obstaneš.

(Mnogo stvari in obrazov
si že pozabil.)

Na temen mah
boš sedel.
Trd, bel mesec
te bo grel.

Spomenik

Tukaj,
za dolžino roke
v zemlji...

Dejali so,
da je za tvoje oči dovolj
samo pol sonca.
Ti pa si ljubil svetle ptice,
zato si odšel.

Trd gozd
te je včasih vračal.

Nikoli
ne bomo vedeli,
kako si dihal pesek,
vodo, mraz.
Koliko svinčenih glasov
te je sililo
k zemlji.

Nekoč pa si ostal
tako nizko,
da nisi več videl svoje sence
na belem zidu,
kako raste:

malo postrani,
toda zmerom
navzgor.

Čakanje

Marija Cigale

»Moj dragi Boris«...

Mara je naslonila obraz v dlani in se zamislila. »Dragi Boris« — zakaj pravzaprav? Navadna, dokaj vsakdanja laž, ki jo napiše vselej, kadar je on dalj časa na službenem potovanju. Zaradi njega? Zaradi otrok? Zaradi sebe? Kakor koli, to ne zmanjšuje laži. Toda laž je tako udobna, tako navadna, na njej sloni njen vzorni zakon. Samo včasih se mora malce zamisliti nad njo. Včasih, kadar piše pismo. Zamisli se, potem pa le napiše do konca.

Ni več mlada in ne posebno lepa ženska. Pet let zakona jo je malce izmučilo. Prsi so se ji začele povešati in noge v gležnjih debeleti. Za svojih petintrideset let je bila vsekakor še dosti čedna, skrivati pa jih ni mogla. Zunaj sta se igrala otroka, videla ju je, ne da bi ji bilo treba okreniti glavo. Igrala sta se z majhno punčko, ki je v živahni igri mimogrede izgubila nogo. Prestrašeno sta se ozrla

okoli, če ju je kdo videl, potem sta molče izkopala v pesek plitvo jamico in zasula vanjo odtrgano nogico. Spet sta se ozrla, potem pa sta se začela glasno prepirati.

»Ati bo prinesel novo punčko,« je rekla triletna Edica.

»Dve punčki že imaš. Ati bo prinesel avto zame, da veš,« je vpil leto dni starejši Boris.

»Mama!« sta zavpila oba hkrati skoraj v solzah in stekla proti vhodu.

Mara se je nagnila skozi okno.

»Le igrayta se! Ati bo prinesel punčko in avto!«

Otroka sta se pomirjena vrnila k igri.

»Prinesi punčko za Edico in avto za Borisa...« je zapisala Mara in se spet ustavila.

Včasih jo je mučila misel, da nima dovolj rada otrok. Dobra mati je bila, kupovala jima je igrače in bonbone, kadar je šla v trgovino. Ko sta prebolevala ošpice, je dosti noči prebedela ob njunih posteljicah in prisluškovala njunemu nemirnemu dihanju. Pa vendar ju je najraje gledala na vrtu, ko sta se igrala, medtem ko je sama sedela v svojem udobnem stolu in se potapljala v stokrat premišljena mozganja. Ali sem sploh kdaj imela koga rada, ji je včasih prišlo na misel. Oče je dosti pil, kadar ga je imel dovolj pod kapo, je jokal in preklinjal življenje, prijatelje, družino. Nikoli ni mogla misliti nanj s toplino, sramovala se ga je. Če ji je dal kaj denarja, ga je vzela brez zahvale. Drugim je pravila, da ga sovraži zaradi mame. Mama ji je umrla, ko se je komaj učila govoriti. »Tvoja mama se je nesrečno poročila,« so ji povedale tete, ko je bila dovolj stara. Zato je pravila, da je imela mamo rada. V resnici pa se je sploh ni spominjala. Vzgajale so jo tete, tri stare device. Bile so pobožne, sitne, stari-kave. Učile so jo gospodinjstva, nezaupljivosti, ponižnosti in življenja v strahu božjem. Tega jim ni mogla nikoli odpustiti. Vesela je bila, ko je šla od njih.

Tako ji je minevalo vse življenje. V mladosti dom, ki ni bil podoben domu, nekaj slučajnih prijateljic, s katerimi je razpravljala dolge dneve, zmeraj o ljubezni. Sovražila je razpravljanja, ki niso vodila nikamor, ostala pa so ji v navadi celo življenje in neprestano je razpravljala sama s sabo. Nekaj fantov, ki jim je rekla, da jih ima rada, pa ji v resnici ni bilo nič do njih. Nekaj poljubov, ob katerih je ostala hladna in neprizadeta. Čakanje, ponižno toda trmasto čakanje na tisto veliko ljubezen iz mladostnih pogovorov. Potem je prišel dan, ko je v hladnem premisleku spoznala, da nima več česa čakati. Šestindvajset let ji je pobralo vse mladostne čare in ji pustilo samo še navaden, preveč vsakdanji obraz, da bi si ga pozelel kak princ. Potem se je pač poročila. Boris je bil zelo vsakdanji moški, preveč vsakdanji, da bi bila lahko zaljubljena vanj. Vedela je, da se je poročil z njo, ker je bil prepričan, da mu bo ona omogočila udobje, ki ga ni nikoli imel, pa ga je zmeraj pogrešal. Natanko to mu je tudi dala. Boris ni bil posebno nadarjen, pač pa vztrajen in si je znal kmalu zagotoviti položaj. Dobil je stanovanje v bloku; Mara ga je opremila, nekoliko z denarjem svojih tet, nekoliko s tistim, kar je prihranila sama. Potem, ko je Boris zaslužil dovolj in je bilo stanovanje opremljeno, je rodila Borisa, pustila službo in ... se pač posvetila družini... Boris je bil dober, soliden mož. Vedela je, da jo od časa do časa vara. Kadar je prihajal s svojih potovanj, se ga je včasih še držal vonj po ženskah, s katerimi se je družil. Varal jo je strahopetno, oprezno, solidno; tako sta očuvala mir v hiši in dobro mnenje pri sosedih.

»Gospa Mara!«

Klicala jo je soseda iz gornjega nadstropja, debela gospa Lela. Zmeraj je vpila kar skozi odprto okno, hoje po stopnicah ni prenesla.

»Dober dan?« se je odzvala Mara.

»Pridite gor!«, je obupano zavpila gospa Lela, ko da se ji trga duša iz telesa. Mara je slabe volje položila še skoraj prazen list v knjigo, da ga ne bi odnesel veter, in šla gor.

Kuhinja gospe Lele je bila še nepospravljena od kosila. Pri njih se ni nihče utegnil brigati za take stvari. Gospa Lela je sedela v pletenem stolu ob oknu, prepotena in objokana. Med umazanimi krožniki na mizi pa je sedela njena starejša hči Neli. Bila je nekaj nad dvajset let stara, izredno lepa in izredno živahna. Maro ja začudilo, da je bila brez šminke in skuštrana, pa še prav nenavadno bleda. Pozdravila jo je z zaničljivim nasmehom.

»Mara, vi ste pametna ženska, vi ji povejte, vas bo poslušala,« je skoraj ihte izdala gospa Lela.

Mara si je počasi potegnila stol k oknu in sedla; iz izkušnje je vedela, da so prepiri med gospo Lelo in njeno trmasto hčerko zmeraj dolgi in utrujajoči. Potem se je spet skrbno ozrla po dekletu. Neli je v njej zbujala zelo mešane občutke. Zavidala ji je njeno lepoto in mladost. Na njen način življenja je gledala pomalem z zgražanjem, pomalem z zavistjo. Neli je sicer študirala, toda le bolj poredko. Na splošno je bila doma v lokalih, ki so odprti do poznih ur, in nikoli je nisi videl brez spremstva zaljubljenih občudovalcev. Kadar je Mara dolgo bedela, jo je včasih lahko opazovala z okna, kako prihaja s kom v objemu, včasih je skoraj čutila dolge, drhteče poljube, med katerimi sta se obe telesi zvijali kot v krčih. Gotovo, Neli je bila pokvarjeno dekle, to je vedela, ampak včasih ji je zavidala za tiste dolge, strastne poljube, ki jih je sama samo sanjala.

Ker še zmeraj ni nihče nič pojasnil, si je Mara ogledala še gospo Lelo. Ves položaj jo je napolnjeval z nekim jalovim užitkom. Gospe Leli so se solze kotale po debelih licih in Neli se je nasmihala kakor ponesrečena lutka. Gospa Lela in njena hčerka sta se prevečkrat prepirali. Prepirali sta se z nekim strastnim užitkom, včasih za zelo malenkostne stvari. Njunji prepiri so se le redkokdaj končali samo z besedami: kadar sta postali od vpitja hripavi, sta se začeli obmetavati z vsem, kar jima je ravno prišlo pod roko. Vsa družina je bila v hiši neizčrpen vir čenč. Zdaj so pomilovali Lelinega moža, drobnega, nepomembnega uradnika, ki se je pred družinskimi prepiri umikal v spalnico in se posvečal kupom knjig, ne da bi se kaj menil za hrup v kuhinji. Drugič so spet zmigovali z rameni nad Bebiko, Lelino drugo hčerko, ki je hodila na toliko raznovrstnih sestankov, da bi le redko kdo lahko vodil kontrolo nad njimi, in če si kdaj imel srečo, da si jo lahko pozdravil, ti je odgovorila s kakim neumnim citatom. Potlej pa, kadar je bila hiša najbolj polna čenč in so že vsi pričakovali polom, se je od zgoraj zaslišal hrupen smeh, vsa družina si je vzela dopust in se složno in seveda hrupno odpravila v mesto proslavljat bogve kaj.

»Kaj se je zgodilo?« je navsezadnje, ko je pogodila pravi trenutek, vprašala Mara. Govorila je mirno, preudarno, brezosebno, kot kak avtomat razumevanja. »Oh, Mara, gospa Mara« ... je obupano začela gospa Lela, ki očitno ni bila pri volji, da bi kaj povedala.

»No, nikar se preveč ne mučite,« se je posmehljivo obrnila Neli (to je bilo skoraj žaljivo, toda ljudje, ki se zavedajo svoje pomembnosti v danem trenutku, so neužaljeni) »gospa Mara, nikar se ne mučite preveč z domnevami. Otroka pričakujem. Niste vedeli, kaj? Natanko tri mesece že. Mama mi svetuje abortus. Tudi vi, ne?«

Mara je vedela, da se posmehuje njej in se je neudobno presedla na stolu. »To je seveda zelo pameten nasvet,« je še bolj posmehljivo nadaljevala Neli. »Nezakonski otrok, danes, ko je vendar dovoljen abortus! Ko je vendar tako preprosto! Lepo razložiš zakaj: otrok brez očeta, socialni položaj — to že lahko rečeš, čeprav stanuješ v novem bloku, študentka, tretji letnik komaj, na koncu napraviš še itd., tako da o ostalih težavah niti ne moreš govoriti. Greš v bolnico, vse je belo, gladko, avtomatično, čez dva dni si že zunaj, „nasvidenje, gospodična,“ toliko, da ti ne rečejo še: „se priporočamo...“ « »In če pomislim, da je vse to zaradi tiste barabe,« je vsekala gospa Lela, nadaljevati pa ni imela več časa. Neline krasne, negovane roke s srebrnimi nohti so preudarno stisnile rdeč, malce preveč zrel paradižnik, ki je bil ostal na mizi (za Bebo, ki jih je jedla surove) zamižala je, da bi bolje pogodila in paradižnik je kot rdeča žoga švistnil skozi zrak in pristal na obrazu gospe Lele. Besede so se ji ustavile, obmirovala je v strašnem začudenju — zelo smešna je bila videti gospa Lela z obrazom, na katerem se je osuplost mešala s solzami in paradižnikovim sokom, in Mara se je morala vgrizniti v jezik, da je obdržala spodoben videz.

Neli je skočila z mize in razjarjena obstala dva koraka od matere.

»Ne dovolim nikomur, da bi tako govoril o njem, razumeš, nikomur! Rada sva se imela! Razumeš, rada sva se imela! Hočem imeti njegovega otroka!«

Rada ga je imela, je obviselo nad Maro. Divja, lepa Neli, ki je imela tisoč znanstev s fanti; vendar je enega izmed njih imela tako rada, da bi se raje pustila ubiti, kakor da si da vzeti spomin nanj. Pokvarjeno dekle, so rekle sosede. Pa vendar je med vsemi tistimi fanti, s katerimi je hodila po barih, le imela nekoga tako rada, da je zaradi njega pozabila nase, na svojo sedanost in bodočnost, na vse. Tako zelo rada ga je imela, da bi kot divja tigrice zgrizla vsakega, ki bi hotel vreči samo senco na njegov spomin, čeprav jo je bil pozabil. Neli je doživela tisto. Jaz tega nikoli nisem doživela, se je zganilo v Mari. Hipoma je namesto obeh divjih ženskih obrazov stopil prednjo nasmejan moški, edini, ki si je bil poželed njenega ženskega bistva. Klavdio, lepi šofer, ki si je vso kabino svojega tovornjaka oblepil s slikami napol nagih žensk. Nemirni, lepi fant, neznansko domišljjav, neznansko ponosen na to, da so ga klicali Klavdio, čeprav v svojem življenju nemara še ni videl živega Italijana. Poznala sta se tri tedne. Nekoč ji je prinesel neko pismo; tete so šle v cerkev, ona pa je postiljala. Postelje so bile edino razkošje njenih tet, velike, napolnjene s pernicami, da bi se poglobil vanje kakor v pozabo. Klavdio ji je dal pismo in jo za šalo poljubil na roko. Zasmejala se je in potem jo je poljubil na usta. Njene ustnice so bile trde, napete, hladne. Zgolj iz premisleka je kdaj pa kdaj zganila z njimi in se čudila, kakšen krč strasti je kot odgovor preletel njegovo atletsko mišičasto telo. Tedaj se je tudi v njej nekaj zganilo, drobno, slabotno poželenje, prej prošnja kot ukaz. Udarila ga je po obrazu tako močno in tako nenadoma, da se je sama začudila. Ustnice so mu pri priči zatekle, podrgnil si je lice z dlanjo in šel. Drugi dan jo ni več pozdravil. Takrat ji ni bilo žal. Klavdio je bil samo šofer in poznala sta se tri tedne. Njena nedolžnost, pokrita z lupino hladnosti, je bila namenjena princu. Morda se je komaj danes spet spomnila nanj. Morda je komaj danes prvič pomislila, da je bila tista

nedelja edini dan, ko bi bile mogle stare, premehke postelje njenih tet, postelje za stare device, biti botre komaj slutenih strasti. Morda je bil Klavdio edini moški, ki bi bil lahko prebudil v njej žensko, zakrito s prahom predsodkov in pridig. Ona pa je čakala na princa. In se poročila s solidnim, dobro situiranim možem. Leto dni je bil mlajši od nje in že so mu začeli izpadati lasje in dobival je soliden meščanski trebušček. Bila je solidna žena, solidna mati, solidna gospodinja. Toplote pa je bilo v njej malo. On pa si je zaželel včasih malo ognja. Kradel ga je solidno, po malem, tako da je bilo treba najmanj poguma. In če bi zdajle prišel njen princ, bi zatajila svoje nekdanje sanje zaradi moža, ki ga nima rada. Zaradi mirnega, hladnega življenja. Zato, ker ne bi imela poguma. Nikoli ni imela poguma, niti toliko ne kot njen starajoči se mož, ki je dobival plešo in si krajšal čas na službenih potovanjih s sumljivimi ženskami.

»Toda Neli, daj si dopovedati,« je zakričala gospa Lela in si brisala paradižnik z obraza.

»Ničesar si ne dam dopovedati,« je v istem tonu odgovorila Neli in se s kretnjo, ki bi v vsakem drugem vzbudila strah, še malo primaknila k njej. »Ne dam si dopovedati ničesar, razumeš, ničesar! Tudi vi, gospa Mara, mi ne boste ničesar dopovedali. Saj vem, to ni...« zmanjkalo ji je sape in hlastnila je kakor riba na suhem... solidno, vem. Toda vseeno mi je, nič mi ni za tisto vašo solidnost! Sovražim jo! Gnusi se mi! Na bruhanje mi gre ob njej!«

Mara je previdno vstala in se napotila proti vratom.

»Ne zamerite ji,« je zavpila gospa Lela za njo. Solze je bila zbrisala s paradižnikom vred in zdaj je bila čisto mirna. Brez misli na maščevanje je priznala poraz.

»Dekle ima prav,« je rekla Mara. To je bilo od nje tako nenavadno, da sta se obe osuplo zastrmeli vanjo.

Zdaj se bosta gospa Lela in Neli pomirili, je premišljevala, ko je šla po stopnicah. Neli ji bo pomagala umiti obraz. Potem si bosta potožili tisoč stvari, in končali v solzah. Jutri pa bodo nemara vsi skupaj napravili družinski praznik in pili na zdravje vnuka...

Mara je odprla vrata svoje kuhinje in hladen mir, ki je vladal tu, ji je vrnil navadno razpoloženje. Sedla je k oknu in pogledala po otrocih. Še zmeraj sta se igrala v kotu dvorišča. Mirna, solidna otroka sta bila. Poiskala je z očmi majhen kupček peska, kamor sta prej zasula odtrgano nogico. Če ju bo zvečer vprašala, bosta rekla, da je punčka imela samo eno nogico. Da je taka prišla na svet. Če ju bo vprašala strožje, bosta zajokala in priznala. Nikoli nista imela poguma tajiti. Saj... odkod naj bi ga tudi vzela?

Požrla je vzdih, ki se ji je nabral v grlu in vzela pismo iz knjige.

»Moj dragi Boris...« je spet prebrala. Zmečkala je list, ga skoraj pretrgala, potem je vzdihnila in ga spet položila predse na mizo.

Kazalca na uri sta se pomikala počasi, nekje z druge strani ceste se je slišalo tuljenje radia. Zgoraj je bilo vse tiho. Čas je odtekal počasi, vsaka minuta je puščala za seboj bolečo sled. Vse življenje samo čakam, je pomislila, samo čakam, čakam... Včasih je vsaj razločno vedela, kaj čaka. Zdaj ni imela več česa čakati. Njeno življenje je že zdavnaj steklo po ustaljenih, določenih tirih in bo tako teklo vse do končne postaje.

Na stopnicah so se oglasili koraki in čez čas je zagledala Neli, ki je šla čez dvorišče. Bila je spet lepa, blesteča in prav nič bleda — danes je gotovo dala rdečila tudi na lice.

»Teta Neli,« sta zavpila otroka, »imaš liziko...«

Neli se je nasmehnila in jima pokimala. Pri tem pa se je skoraj zaletela v svojo mlajšo sestro Bebo, ki je bila stopila skozi dvoriščna vrata. Obe sta se veselo zasmejala in takoj začeli živahen klepet. Beba ni bila tako lepa kot Neli, ampak topla kot pravkar pečen kruh. Pravili so, da je vanjo zaljubljen tisti blede inženir, podnajemnik pri Marini sosedi na drugi strani hodnika. Celo gospa Lela je nekoč izjavila, da bi kar šla skupaj, oba da sta malo mahnjena. Pri tem pa je vendar imela Bebo rajši kot Neli.

»Bebica, liziko,« sta pritekla otroka. Nje nista klicala s teto; sploh si ni bilo mogoče zamisliti, da bi jo kdo klical s kakim takim imenom. Beba je bila pač Beba, zmeraj enako mlada in nespremenjena kakor pomlad.

Neli se je zasmejala in odšla naprej, Beba pa je pobožala otroka in dala vsakemu bonbon. Potem se je nasmehnila Marinemu bledemu obrazu. Beba se je pač nasmehnila vsakemu, ki ga je srečala, zdelo se je, da nasmeš kar naprej leži na njenem obrazu, ki je bil prav zaradi tega tako mil.

»Kaj, Beba, spet s sestanka?« se je nasmehnila tudi Mara.

»Ja, spet. Kaj hočete, rešujemo človeštvo. Ali pa izgubljamو sami sebe, kakor pravijo. Pa mi se bomo že našli, samo malo poguma je treba!«

Saj, je pomislila Mara, malo poguma. Ona ga nikoli ni imela. Hipoma se je spomnila, kako je nekoč — bila je še prav majhna — takrat so živeli v revščini in kruha skoraj niso poznali, prišla k sosedovim. Nikogar ni bilo doma, na mizi je bil ostal velik kos kruha, črnega, slastnega kakor sanje. Stegnila je roko, pa jo je umaknila; ni vzela. Ne zato, ker je vedela, da ni prav, ampak zato, ker se ni upala. Tako je bilo zmeraj. Še roke ni upala stegniti. Zato tudi ni dobila nič. Njeno življenje je ostalo prazno. Solidno, ampak prazno. Vsi imajo nekaj, je mislila. Nekaj so si vzeli. Neli fante in strastne poljube, ki spreminjajo kri v ogenj. Beba svoje večne sestanke, na katerih rešuje človeštvo in sebe. Bledi inženir na oni strani, ki mu zaničljivo pravijo »izumitelj«, svoje male priprave, ki jih sestavlja v izum in svoje malo hrepenenje po nasmejanji Bebi. Vsi so imeli pogum, da so si nekaj vzeli. Jaz pa imam samo čakanje, jalovo, nesmiselno čakanje...

Zmračilo se je, otroka sta že pobrala svoje igrače in se odpravila domov. Mara je skrbno zložila pomečkano pismo. Danes ne more pisati, preveč čuden dan je. Noč jo bo pomirila in napisala bo zjutraj.

Večer

Nihče nikogar ne ljubi.
In vendar so ti večeri
tako mehki, zastrti
s temno svilo neba;
veter potihne, se pričakuje
nasloni na dremavi zid
naših zdolgočasenih hiš.

Ta večer je naročje,
široko odprto za vsakogar.
Toda nihče nikogar ne ljubi

in ob svitu se naročje,
otrplо od mrzlega molka,
tihu zapre.

Ne mislim razbijati
steklenih sten molka
krog svojega ugašanja,
ne, sama bom.
Noben zvok me ne doseže.

Začetek in konec
naj se spojita
brezglasno in žalostno
v trenutek,
ki bo vsul poslednji drget
v te ranjene dlani.

Nič naj se nevidno
vrne vase.
Vse naj se upepeli
potihoma,
vse naj bo spet
majhen bel dim
v visokem ozračju.

Moje ptičke pripenjajo
drobna topla gnezda
na tvoje prsi.

Ti jih sanjaš.
Plavaš v prozornem snu,
v katerem morda odsevajo
moji obrazi.

V sen razprostrte
nezavedno vabijo
tvoje roke.

Visoko je mesec.

Vreščéči vibrato
ostrih kovinskih strun
se poleže.
Razpotja ostanejo
daleč za tabo.
Posode so izpraznjene.
Tiho odmiranje
postane edino.
Koraki izgubijo smisel,
nezavedno jih vlečeš za seboj.
Ostane ti veliko preprosto sonce
in hodi s teboj po ulicah.

Plešem

Plešem.
Moje telo je kača.
Moje telo je plamen.

Moji gibi
so žareče niti v somraku.
Spletam jih v vozle bolesti
in jih razpletam v smeh,
Zvijam jih v kolobarje razdraženosti
in jih odmotavam v spokojnost.

Živim, ker plešem.
Preplesala bom
vse temne hodnike svojih dni.

Ti si daljava

V meni je sto obzorij.
Nikoli jih ne prelistam.
Nikoli te ne najdem.
Ti si daljava.

Si obzorje belih ptic
za mojimi obzorji.

Moja pot ne pozna razpotij
ne srečanj
ne ciljev. Razgubila se je
po ravnini.

Daljine ostajajo negibne,
ovite v meglen dih.

Moji klici so šepet,
ki se utrne,
predno razprem ustnice.

Ali marksizem ali idealizem

Franc Zadravc

V naših revijah srečujemo v zadnjem času v različnih oblikah zanimiva pričevanja o ideološkem položaju enega dela naše inteligence. Razpon poskusov, kako zmanjšati pomen in funkcionalnost materialistične filozofije v naši znanstveni praksi pa tudi v političnih stvareh, sega od proklamacij eksistencialistične ontologije do oblik, v katerih hočejo spraviti materializem s krščanstvom. Elementov tega meglenega ideološkega stanja ni najti samo v reviji, ki nosi paradoksalni naslov *Perspektive*, marveč tudi v *Naši sodobnosti*, zlasti v portretni študiji o nemškem filozofu Ernstu Blochu, ki jo je napisal Edvard Kocbek (1962, 254) in ki doslej ni doživela potrebne kritike.

Morda bi niti ne kazalo posegati v to študijo, če bi vrsta stvari, kakor jih povzema Kocbek iz Blochove filozofije, ne preklicevala njegove teze, da gre temu filozofu »nedvomno prvo mesto med sodobnimi marksističnimi misleci«. Da ne bo nesporazuma, moramo najprej naglasiti naslednje. Kolikor zahteva od nekaterih marksistov več, kakor samo suho doktrinarstvo in vsakdanji politični praktikizem, se pravi namesto neke togosti notranji mladostni ogenj, ki gori za svojo idejo v »držni, ekstatični praksi«, kolikor zahteva torej angažirano in tvorno osebnost za stvarne humanistične družbene odnose, nam je Bloch še kako simpatičen. Moramo se strinjati z njim, ko očita nemškemu marksistom, da so bili v letu 1933 preveč doktrinarski in taktično-politični, niso pa tvegali revolucije, da so se utapljali v razumarskih formulah, ko bi se morali vreči v akcijski patos in brezkompromisen boj za bolj humanistično bivanje nemškega človeka v Evropi. Skratka: v njegovi tezi o totalni, se pravi tudi čustveni zavzetosti marksista za cilje svoje ideje, vidimo stvarno vrednoto Blocha in Kocbekove študije o njem. Do tu se z obema tudi ujemamo. Ali vrsta podatkov o Blochu in Kocbekovih zaključkov na podlagi teh podatkov pa je v študiji takih, ki odločno preklicujejo možnost za trditev, da bi bil Bloch zares prvi marksistični filozof našega časa, še več: da bi bil sploh resnični materialistični filozof.

Kocbek pripisuje Blochu vrsto zaslug za marksizem. Meni tudi, da je Blochovo pojmovanje marksizma »doslej najbolj totalno in dinamično«. Vseh podrobnosti, ki jih navaja v prid tej trditvi, tukaj ne kaže obnavljati in naštevati. Omejili se bomo samo na nekaj bistvenih točk in med njimi najprej za to, kakšno mesto zavzema v Blochovi filozofiji pojem — *končnost*. To mesto bomo opisali samo s podatki iz Kocbekove študije.

Na pojem končnost nas opozarja študija na več mestih. Najprej ga srečamo v tej obliki: »Stalna tema njegovega (= Blochovega) marksizma je utopičnost: utopija vlada v človeku in v svetu. Človeštvo hoče čimprej v svoj pravi svet, zato mu je najpomembnejša kategorija upanje. Z marksistično utemeljeno

vizijo o prihodnosti nas poziva v konec zgodovine, ki je začetek človeka, prava genezis, domovina brez bolečin, strahu, odtujenosti in niča.« In drugič: »Marksistične revolucionarnosti in njenega uresničevanja dnevnih nalog torej ni brez vizije o zaokroženem napredovanju v končno stanje človeštva, brez utopične podobe o popolni človeškosti...« In zopet: »Merilo razvoja in revolucije je (Bloch) postavil energično na konec zgodovine, v končno stanje samouresničenja, v ukinitvev samoodtujenosti.« In še: »Vse kulture na zemlji pripravljajo eno samo dokončno in od vseh dosedanjih docela novo kulturo.« Ob vsem tem in podobnem beremo še Kocbekovo sklepanje, da gre v Blochovi filozofiji v končni fazi za to, da opiše »koprnjenje človeškega duha po dokončnem učlovečenju in po razodetju stvari«.

Če še enkrat naštejemo in premislimo pojme: konec zgodovine je začetek človeka, končno stanje človeštva, končno stanje samouresničenosti, ena sama, dokončna in docela nova kultura in ne nazadnje še dokončno učlovečenje in »razodetje stvari« — smo se kajpada dolžni vprašati, ali Bloch ni docela pokopal dialektičnega materializma in ga brez vseh nesoglasij spraval s krščansko mistiko. Ta idealistična vizija končnosti, kjer se bodo razodele vse stvari, ne ohranja namreč niti toliko dialektike, kolikor je je mogoče še ostalo Heglu ob končni razvojni stopnji njegovega objektivnega duha v pruski caristični državi. Za njegovo idealistično dialektiko je ostalo vsaj nekaj konkretnega, dialektični materializem z vsem marksizmom pa se v Kocbekovi interpretaciji Blochovega marksizma končuje v utopično-idealistični viziji »razodetja stvari«, torej v popolni mistiki. Ko je Bloch s takimi vizijami o končnem, se pravi s prihodnjim statičnim stanjem človeka in njegove družbe, odpravil veljavnost dialektičnega materializma za zgodovino človeka, je »pradavno človekovo koprnjenje po odrešenju v celoti vključil v sekularizirano prihodnost in marksizem oplemenitil z zemeljskim mesijanskim duhom«. Priznati moramo, da nas Blochova oplemenitev marksizma preseneča in da nas zlasti preseneča dognanje o potrebi oplemenitenja marksizma!

Kocbek pripisuje Blochu še »dve veliki zaslugi« za marksizem. Prvič. »Posređoval nam je srečno spoznanje, da se s človekom dogaja nekaj posebnega in da je šele na začetku svoje velike poti, da se razvija v končno identiteto s samim seboj, v suverenost, ki še ne moremo dognati njene veličine.« Drugič: Bloch je »revolucionarnemu socializmu prisvojil duhovno tradicijo človeštva«. To bi pomenilo torej naslednje: Šele Bloch je odprl in teoretično razložil problem človekove odtujenosti od samega sebe in od družbe, in, drugič, do Blocha marksizem in marksisti niso priznavali kulturne dediščine človeštva. Mislim, da nevdržnosti obeh trditev ni potrebno posebej dokazovati, razen v eni sami točki, s katero avtor zaključuje svoje razpravljanje o Blochu, in ta je: Blochov odnos do religije. Pogledi utemeljiteljev marksizma na religijo so pač znani. In ravno tukaj je napravil Bloch, kot poroča Kocbek, neko važno korekturo in z njo revolucionarnemu socializmu prisvojil duhovno tradicijo človeštva. »V imenu marksizma« je namreč »vzpostavil nov, širši in globlji odnos do odrešilnih manifestacij človekovega duha. Tako mu na primer religija ni več praznoverje in opij, temveč eno resnih koprnenj pa absolutnem«. Tukaj se Bloch seveda očitno in bistveno razhaja s historičnim materializmom, torej z marksizmom. Ne v imenu marksizma, marveč samo v imenu idealizma mu religija ne more biti več praznoverje in opij. Ko je s svojim utopizmom, ki postavlja končna stanja človeka in ukinitvev zgodovine, »premagal« historični materializem, je Bloch nujno moral rehabilitirati religijo z njeno vizijo končnosti človeškega rodu v transcendenci. Z eno besedo: Kakor nam ga opisuje Kocbek,

je Bloch samo intenzivna varianta tistih krščanskih socialistov, ki si že od nekdaj prizadevajo spraviti marksizem s krščanstvom. Tudi v Sloveniji. Zaradi tega pač lahko ali pa tudi ne razumemo, kako je mogoče opisovati Blocha še danes kot prvega sodobnega marksista. Do kraja pa razumemo, zakaj so Vzhodni Nemci izdali knjigo »Revizija marksizma Ernsta Blocha« in zakaj ga v njej dolže, da vodi njegova filozofija kompromisarstva z idealizmom v »atmosfera mysticizma in iracionalizma«. Po vsem tem, kar zremo o Blochu iz te študije, so Nemci ravnali pač po izkušnji, da so Nemčijo — in preko nje tudi Slovenijo — duhovni kompromisi, ki jih je sklepala in ustvarjala z različnimi idealističnimi sistemi, že veliko stali. Ko rešuje Blochov idealistični »marksizem« pred »oblastnik Vzhodne Nemčije«, ki so filozofu odvzeli veniam legendi na leipziški univerzi, se avtor sklicuje tudi na članek Danka Grliča Ernst Bloch — filozof nade (Ernest Bloch: Subjekt — objekt. Zagreb 1959). Toda tudi Grliču se kljub vsemu zdi, da je Bloch postavil človeka vendarle preveč kot utopično bitje. Tega utopizma ne upa proglasiti za kak velik, zlasti pa ne za mesijanistični dosežek marksizma in Ernsta Blocha. Prav tako Grlič ne govori o tem, da bi Bloch tako silovito postuliral — končnost. Toda bodi resnica takšna ali drugačna: ali idealist ali pa dialektični materialist in marksist — oboje hkrati pa Bloch ne more biti in tudi ni.

Poleg tega načelnega vprašanja, ki zadeva samo jedro marksistične znanosti, njene dialektike med bitjo in zavestjo, je v članku še nekaj važnejših spornih mest, za katerimi stojita oba, avtor in njegov filozof. Avtor pripoveduje, da je Bloch dokončal svoje delo »s spoznanjem, da si bo moral marksizem prej napisati svojo kozmologijo, preden si bo lahko ustvaril svojo marksistično antropologijo«. O tem nesmislu ne kaže posebej razpravljati. Drugič. »Ves proces vesolja je določen finalno. Resničnost je panorganska, razvoj sveta teži v smeri proti človeku. Vse je naravnano vanj, narava, svet, snov, vesolje.« Z drugo besedo: narava se pokorava krščanskemu antropocentrizmu in kar je povedala o njej doslej materialistična narurna filozofija in ostala empirična znanost — vse to je možno podreti z vero v finalnost sveta. Tretjič. Zelo problematičen je Bloch tudi v trenutkih, ko proglašuje marksizem za nekakšno samodejno silo in kako mora Marxova »utopična vizija po zemeljski popolnosti« delovati svobodno, brez »vzdušja pozitivizma in utilitarizma«. Prebujen socialist deluje sam po sebi kot angažirani človek »popolno«; pragmatizem, dogmatizem, organizacijska in tehnična pa propagandna gesla, torej praktičizem in kar je še teh strašljivih pojmov, pa samo dušijo polet prebujene osebnosti. To stališče je seveda zelo megleno, je stališče nekakšnega utopičnega duhovnega bratstva, ki zahteva najporej moralno revolucijo v človeku in šele nato se samodejno ustvarja nova družba. Ni revolucije, razen moralne! je svojčas zapisal Charles Péguy. Za njim so to ponavljali francoski pa tudi slovenski personalisti.

Prav je, če se »polemična ostrina Blochove misli obrača danes zoper pesimizem eksistencialistov«, težko pa je razumeti, kako da se obrača tudi zoper »vulgarni optimizem marksistov«, še teže pa, kaj vulgarni optimizem marksistov dejansko je. Je to morebiti vsakdanja delovna praksa kot edino stvarno merilo in vrednotenje neke humanistične ideje? Zaradi tega nikakor niso prepričani, da se je potrebno navdušiti za nekakšno »enovito fronto« Blochove misli, ki jo filozof postavlja »zoper obup teorije in optimizem drobnjakarstva« (= drobnjakarstva vulgarnih optimistov marksistov) in z njo odpira »mogočen pogled v prihodnost človeštva«.

Nedvomno: človek ne živi samo od kruha, marveč tudi od ideala, ideje, upanja, od sanj po srečnem, popolnem življenjskem redu v sebi in družbi. Toda človek ne živi tudi samo od tega upanja in utopije. Zato utegne biti proglaševanje prakse, organiziranega družbenega dela in konkretnega, vsakdanjega ustvarjanja za drobnjakarski optimizem in prakticizem dokaj ostra sodba o konkretni družbeni akciji marksistov pa tudi o marksizmu kot družbeni znanosti in akcijski sili sploh. Nazor o »dinamičnem marksizmu«, ki spremlja vase tudi mistiko kot posebno obliko človekovega hrepenenja po popolnosti, pa je teoretična oblika želje po kompromisu, po izmiritvi med idealizmom in materializmom. Toda sinteza med religijo in materializmom je lahko samo idealistična sinteza. Tendenca po izmirjenju kot prehodnem stadiju k idealizmu pa je očitno dokaj razvita misel na nebu sedanje slovenske malomeščanske filozofije. Čas je tedaj, da se ganemo iz sedanjega relativnega zatišja, ki duši našo ustvarjalnost, v miselno napornejšo, toda načelno filozofsko doslednost.

Od pesnika, pisatelja in ljubitelja idealistične filozofije, zlasti personalizma in krščanskega eksistencializma, bi bilo prezahtevno pričakovati drugačno interpretacijo idealističnih sestavin Blochove filozofije, kakor smo jih našli v tem članku. Zato mora dobiti Bloch v slovenski filozofski publicistiki novo interpretacijo in ustrezno marksistično kritiko, ki smo je v Kocbekovi študiji popolnoma pogrešali.

Ernst Bloch

Božidar Debenjak

Nekaj polemičnih misli

V Naši sodobnosti (letnik X, 1962, št. 3) je Edvard Kocbek objavil svojo interpretacijo znanega nemškega filozofa Ernsta Blocha. Ob tej interpretaciji se velja zamisliti iz več razlogov: prvič, ker menim, da je netočna in izkrivljena, kar bom skušal dokazati; drugič, ker se je interpretacija pojavila na straneh revije z najdaljšo tradicijo na Slovenskem — in to tradicijo *povsem drugačne* vrste; in tretjič, ker je to prvi in doslej edini slovenski članek o Blochu.

Blochu je Kocbek dodelil »prvo mesto med sodobnimi marksističnimi misleci«. Med njegove velike zasluge šteje predvsem naslednje: »Stalna téma njegovega marksizma je utopičnost: utopija vlada v človeku in v svetu. Človeštvo hoče čimprej v svoj pravi svet, zato mu je najpomembnejša kategorija upanje. Z marksistično utemeljeno vizijo o prihodnosti nas poziva v konec zgodovine, ki je začetek človeka, prava genesis, domovina brez bolečin, strahu, odtujenosti in nič. Blochovo pojmovanje marksizma je doslej najbolj totalno in dinamično.« (n. n. m. str. 254). Po Blochu, pravi Kocbek, »Marksistične revolucionarnosti in njenega uresničevanja dnevnih nalog torej ni brez vizije o zaokroženem napredovanju v *končno stanje človeštva* (! — podčrtal B. D.), brez utopične podobe o popolni človeškosti, brez verovanja v *odrešno* (podčrtal B. D.) zemeljsko prihodnost.« (str. 255) »Za nas je pomembno to, da je Ernst Bloch tisti med marksističnimi misleci, ki je zagledal v utopijah več od igre duha ali bega v vzornost. V njih vidi sicer nemoč družbeno nezrelih dob, hkrati pa mu drhti v njih nezamorljivo koprnenje po absolutnem stanju. Vse te utopije so mu le priprava na Marxovih ‚Enajst tez o Feuerbachu‘, prva uresnič-

ljiva utopija mu je torej šele Marxova zgodovinska in družbena vizija.« (str. 259). Marxove teze o Feuerbachu so torej tudi »nezamorljivo koprnenje po absolutnem STANJU«? Dosledno temu pravi Kocbek (str. 262): »Prva velika zasluga je ta, da je okrepil Marxovo eshatologijo in v njej utemeljil upanje kot totalno in konvergentno napredovanje človeštva v prihodnost, pri tem pa povzdignil pomen ekstaze v smeri prihodnjih stvari in utopično koprnenje kot merilo vsega življenja.« In končno: »Druga velika zasluga, ki jo je Bloch storil marksizmu, pa leži v tem, da je revolucionarnemu socializmu prisvojil duhovno tradicijo človeštva. To je storil posebno v ‚Počelu Upanju‘, v marksistično utopijo je vključil vse velike človeške misli o pravilnem in srečnem dopolnjevanju zgodovine. V imenu marksizma je vzpostavil nov, širši in globlji odnos do odrešitnih manifestacij človekovega duha. Tako mu na primer religija ni več praznoverje in opij, temveč eno izmed resnih koprnenj po absolutnem.« (str. 262–263) Religija in Marxove teze o Feuerbachu se torej znajdejo na istem nivoju; pri obeh gre po Kocbeku za »resno koprnenje po absolutnem«, za »eshatologijo«, za »utopijo«. In takega Blocha so »obsodili na molk« »oblastniki Vzhodne Nemčije«; v emigraciji »v Zahodni Nemčiji hoče učiti, publicirati in zvesto nadaljevati s svojim delom« (str. 262). Temu Kocbekovemu zoperstavljanju obeh Nemčij komentar ni potreben.

V svoji interpretaciji Blocha se sklicuje Kocbek hkrati tudi na zagrebškega filozofa Danka Grlića, češ, »prej ali slej se je moral spopasti z ‚lenimi in neiznajdljivimi duhovi, ki svoje teoretično opravilo pojmujejo kot apostolsko službo zgolj današnjemu dnevu« (str. 262). Vendar pa se temu istemu Danku Grliću zdi »paradoksalno«, da je v očeh svojih vzhodnonemških kritikov »Bloch čez noč postal tudi religiozen« (Subjekt-Objekt, Pogovor, str. 401). Čeprav ne delimo interpretacij Danka Grlića o nizu problemov, moramo pripomniti, da se nam tako intonirano Kocbekovo sklicevanje nanj, zvezano z zamolčevanjem drugih postavk istega avtorja, ne zdi najbolj v redu.

Oglejmo si najpoprej Kocbekovo mnenje o odnosu med marksizmom in krščanstvom. Avtor zamolčuje, da je bil prav Marx (in sicer »mladi« Marx) tisti, ki je v Uvodu h kritiki Heglove pravne filozofije označil religijo kot »opij za ljudstvo«. Ta postavka ne zavzema v kontekstu Marxove filozofije kakega obrobnega mesta, ampak je ena od centralnih tez omenjenega dela in Marxove kritike religije. Ker tu Marx v celoti odgovarja na tolmačenja tega tipa, navajam nekoliko daljši citat:

»Za Nemčijo je kritika religije v bistvu končana, in kritika religije je predpostavka za vso kritiko.

Profana eksistenca zablode je kompromitirana, odkar je ovržena njena *nebeška oratio pro aris et focis*. Človek, ki je v fantastični stvarnosti nebes, kjer je iskal nadčloveka, našel le odsev sebe samega, se tam, kjer išče in mora iskati svojo pravo stvarnost, ne bo zadovoljil več s tem, da najde le *videz* samega sebe, le nečloveka.

Temelj ireligiozne kritike je: *Človek ustvarja religijo*, religija ne ustvarja človeka. In sicer je religija samozavedanje in samoobčutje človeka, ki sebe ali še ni našel ali pa se je že spet izgubil. Toda *človek*, to ni nikakršno abstraktno, izven sveta ždeče bitje. Človek, to je *svet ljudi*, država, družba. Ta država, ta družba producirata religijo, *sprevrnjeno zavest sveta*, zato, ker stá *sprevrnjen svet*. Religija je obča teorija tega sveta, njegov enciklopedični kompendij, njegova logika v poljudni obliki, njegov spiritualistični point-d' honneur, njegov

entuziazem, njegova moralna sankcija, njegova slavnostna dopolnitev, njegov obči temelj tolažbe in opravičevanja. Religija je *fantastična uresničitev* človeškega bistva, ker *človeško bistvo* nima nobene prave stvarnosti. Boj proti religiji je torej posredno boj proti *temu svetu*, čigar duhovna *aroma* je religija.

Religiozna beda je izraz stvarne bede in obenem *protest* proti stvarni bedi. Religija je vzdih tlačene kreature, čustvo brezsrčnega sveta, kot je tudi duh brezdušnih razmer. Je *opij* za ljudstvo. Ukinitev religije kot *iluzorne sreče* ljudstva zahteva njegova *dejanska sreča*. Zahteva, da se odrečeš iluzijam o svojih razmerah, je *zahteva, da se odpoveš stanju, ki terja iluzij*. Kritika religije je torej v *kali kritika solzne doline, katere svetniški sij* je religija.«

S temi mislimi začenja Marx omenjeno delo. Citat je dovolj obsežen, da je iz njega razviden celoten kontekst. In če je marksizem filozofija, ki je v najtesnejši zvezi z delom Karla Marxa, potem imamo tu opraviti z marksističnim izhodiščem za obravnavanje religije. Zgodovina religij nam jasno kaže sprepletanje obojega: »vzdih tlačene kreature« in njenega »protesta proti dejanski bedi« z »logiko sprevrnjenega sveta v poljudni obliki« in sankcioniranjem tega sprevrnjenega, nečloveškega človekovega sveta. Vsa zgodovina religioznega sektantstva, npr. vsa zgodovina krščanskega sektantstva od antike do današnjih dni, nam kaže boj nasprotnih tendenc, ki izvirajo iz temeljnega protislovja religije. Križarski pohod proti albigenzom je bil religiozno preoblečeni vojni pohod »logike« fevdalnega sveta proti prvemu »vzdihu« in »protestu« tlačene (meščanske) kreature. In tako dalje. In ko Marx označuje religijo kot »opij za ljudstvo« in (malo kasneje) kot »cvetje na okovih«, ko postavlja zahtevo »odrečimo se iluzijam, tako da se odrečemo stanju, ki potrebuje iluzij«, »razgalimo okove, ne zato, da bi bili goli, ampak zato, da bi jih čutili kot okove« ter jih zato vrgli s sebe, to ni triumf utopizma (še manj seveda sankcioniranje krščanstva in religije sploh), ampak dialektična negacija utopizma. Tudi samemu Blochu je bila ta misel za izhodišče filozofiranja. Vendar pa je v toku njegovega filozofskega razvoja ta koncept zbledel, kar je končno privedlo do filozofske in človeške tragedije tega misleca.

Bloch je prišel k marksizmu kot vrhunski meščanski intelektualec, kot eden najbolj razgledanih duhov. Začel je z novohegllovstvom in stopil na samostojno teoretsko pot z delom »Geist der Utopie« (Duh utopije). V eseju O nalomu skupnih mnenj (1920) pravi, da je »v času kot zahteva popolna demokracija«, ki jo označuje kot »komunistično-spiritualni socializem z vsemi njegovimi gospodarskimi, moralnimi in religioznimi konsekvencami«. Pri tem se sklicuje na vso utopistično dediščino in terja »radikalno-mesianski poskus izraza«. Po novembrski revoluciji se kažejo tako presenetljive zveze »in slutj se, po tolikem čudno možnem konspiriranju, kako mnogo bo treba tudi pri Marxu zlomiti in revidirati« (cit. po Schwartzju, v E. Blochs Revision des Marxismus, str. 169—170). To so misli iz Blochovega predmarksističnega obdobja in jih ne gre absolutizirati. Zdi pa se, da se v njih kaže nemoč intelektualca v družbeni situaciji po porazu revolucije v Nemčiji. Zatekanje k utopiji in sprememba upanja v osrednjo filozofskega kategorijo kažeta hkrati nemoč družbe za revolucionarno akcijo.

Blochova filozofska in človeška tragedija korenini v tem, da kot intelektualec ni uspel prekoriniti prepada med sopotnikom revolucije in revolucionarjem. Ostal je na tipični razredni poziciji intelektualca z iluzijami intelektualca o svojem položaju in svoji vlogi. Osrednje mesto v svojih prizadevanjih je dal

problemu družbene zavesti. Osrednje gibalno družbene zavesti pa vidi v utopiji in upanju. Osrednja filozofska preokupacija mu je anticipiranje, ki sega v daljno bodočnost. Po Blochovi lastni izjavi je »najbližje najbolj megleno«. V nekem smislu je to res — v tem smislu, da je konkretni program za »danes popoldne« (sit venia verbo) mnogo težje izdelati kot pa anticipirati in programirati najširši »jutri«. Toda program za »danes popoldne« kot sestavni del programa za »jutri« pomeni hkrati konkretizacijo »jutrišnjega« programa in je kot tak nujno tista osnova, ki jo potrebuje program za bodočnost, da bi ne bil zgolj utopija. *Materialna* revolucija, tista revolucionarna akcija, ki ima poleg vizij o »pravem« stanju tudi vsakdanjost, polno drobnih korakov in drobnih in velikih zmot, ostaja Blochu slejkoprej tuja, kot nekaj, kar je nujno, čemur on daje zgolj teoretsko utemeljitev — v tem smislu, kot začenja svoje zaključno poglavje: Karl Marx in človečnost (Prinzip Hoffnung 3,466): »Vom blossen Wünschen ist noch niemand satt geworden.«

Materialna revolucija je sicer v Blochovem opusu ves čas prisotna kot podtekst — toda ta podtekst je delo drugih. Bloch sodeluje pri revoluciji, ne deluje pa v njej. To je osnovni izvor vse Blochove ideološke iluzije. In tu je tudi glavni razlog za konflikt z »oblastniki«, kot jih s svojega stališča logično naziva Kocbek. Politika Vzhodne Nemčije seveda ni nekaj, kar bi bilo posvečeno in onstran kritike. Vendar pa izraz »oblastniki« pomeni več kot le kritiko deformacij v socialistični izgradnji — pomeni identifikacijo političnega sistema administrativnega socializma z določenimi proslulimi režimi preteklosti. S tem Kocbek hkrati odreka vsako vrednost filozofskim kritikam, ki jih zvaža na en sam skupni imenovalc — karierizem. V konfliktu med vzhodnonemškim političnim vodstvom in Blochom sta se spoprijela politični pragmatizem in abstraktni humanizem. Do nesporazuma je moralo priti ravno zaradi tega, ker je Bloch postavil težišče na bodočnost, na tisto pojutrišnje, in ker je poglobitveno naloge filozofije videl izključno v anticipiranju. Blochu je že-zdajšnje (Bereits-Jetzt) mnogo manj pomembno od tistega, česar še-ni (Noch-Nicht). In še-ne mu obstoji prvenstveno v zavesti, v utopičnem, kot zavest o možnosti, mnogo manj pa v stvarnosti kot stvarna možnost, kot realno nakazovanje k višjemu (Andeutungen auf Höhres, kot bi rekel Marx).

S tem seveda nimam najmanjšega namena, da bi po vsej sili opravičeval Blochove kritike, avtorje zbornika Ernst Blochs Revision des Marxismus (Berlin 1957). Ta knjiga je s svojimi dobrimi in slabimi stranmi dokument časa. Blochovim kritikom je v glavnem manjkalo družbene in nazorske osnove za takšno poglobljeno kritiko, ki bi iz Blochove misli rešila za marksizem tisto, kar predstavlja njeno pozitivno vsebino. Namesto tega vsebuje knjiga le vrsto kritičnih pripomb zoper Blocha (ki pa s tem samim niso a priori zgrešene!). Med temi kritikami so tudi take, ki svojim avtorjem prav gotovo niso v čast bodisi zaradi dogmatizma in simplifikatorstva (R. O. Gropp), bodisi zaradi jasno vidnih osebnih razlogov, ki včasih pripeljejo celo do podtikanja (npr. H. Ley). Je pa med njimi cela vrsta takih, ki prinašajo resne in upoštevanja vredne ugovore proti Blochovi filozofiji (hkrati z določenim dogmatizmom in tudi nerazumevanjem). Prav gotovo imamo lahko resne pomisleke do tona polemike in do načina, kako je bil Bloch obsojen; pri tem gre prav gotovo za pojavno obliko krize, ki je pretresla socialistične dežele po Stalinovi smrti, zlasti pa po letu 1956. Neposredno Blochovo filozofsko reagiranje na dogodke leta 1956 se izraža predvsem v njegovih delih Diferenciacije v pojmu napredek (Differenzierungen im Begriff Fortschritt) in pa v predavanju

ob 125-letnici Heglove smrti. Posebno slednje je bilo deležno ostrih kritik, ki so bile v marsičem upravičene. Potem ko je Bloch v delu Subjekt-objekt blesteče pokazal zaprtost Heglovega filozofskega sveta, ki je konsekvence prav Heglovega sistema, je v omenjenem predavanju postavil prav nasprotno tezo, da je zgrešeno, če ne vzamemo od Heglovega sistema »niti drobtinice« (nicht ein Stückchen Brot). V Heglovem sistemu naj bi za marksistično filozofijo bilo najdišče, ki »krije zaklade, s katerimi se lahko osveži«. Osrednje vprašanje pa je: »... toda ali ni tudi stvar tega časa, da prefunkcioniramo uporabno na heglovski sistematiki, ki je tako in tako neločljivo zvezana z njegovo dialektiko?« Tu je Bloch spregledal konsekvenco takega sprejemanja heglavske sistematike, konsekvenco, ki jo je bil tako jasno začrtal v Subjekt-objektu: da namreč s sprejemom Heglovega sistema pridemo spet do zaprtega, sklenjenega filozofskega sveta, ki pa ima za razliko od Heglovega konec v bodočnosti namesto v sedanjosti. Heglov filozofski svet je zaključen z nastankom njegovega filozofskega sistema, v katerem se absolutna ideja zaveda same sebe, se spominja prehojene poti in s tem ukinja svojo samoodtujenost. (Hegel si tu pomaga še z besedno igro: absolutna ideja porodi sama iz sebe prirodo, se s tem sama sebi odtuji, »povnanji« — Entäusserung, na koncu poti skozi naravo in zgodovino pa se spet »ponotranji« oziroma spominja — Er-innerung.) Namesto tega se Blochov filozofski svet zapira v bodočnosti, zapira ga »humanum kot eshaton na cilju napredka« (Differenzierungen im Begriff Fortschritt, str. 44). Toda ali ima napredek »cilj« (v originalu Zielpunkt, dobesedno torej ciljna točka)? Po eshatonu (grško: poslednjem) nima zgodovina več kaj početi, ker za poslednjim seveda ni ničesar več. To je seveda samo ena možna konsekvence Blochove filozofije — tista, ki jo vzhodnonemški kritiki sprejemajo z grajo, Kocbek pa s pohvalo. Toda včasih se zdi (npr. ob zaključku »Principa upanje«), da se Bloch sam izogiba tej konsekvenci in da tolmači ta eshaton samo kot poslednje v tisti zgodovini, ki jo Marx označuje za prazgodovino človeštva — zgodovini alieniranega človeka, zgodovini razredne družbe. Stavek, ki ga citira Kocbek, da »prava genezis stoji na koncu«, stoji namreč vendarle nekaj vrst pred koncem knjige — in v teh vrstah je podan Blochov program: človeštvo bo v tej pravi genezi našlo svojo pravo zgodovino, svojo »domačijo« (Heimat). Kocbekova hvalnica Blochu se tu paradoksalno pokriva z Groppovo kritiko, ki nosi značilen naslov: Blochova filozofija upanja — antimarksistični nauk o odrešenju sveta. Kocbek ga prikazuje točno tako, kot da bi kratkovidni dogmatik Gropp imel prav. Vse grehe, ki jih Gropp pripisuje Blochu, pripisuje Blochu tudi Kocbek, samo kot vrline. Vendar pa prave Blochove napake niso tam, kjer jih išče Gropp, prav tako pa njegove dobre strani prav gotovo niso v tem, kar navaja Kocbek. Kocbekov Bloch bi v resnici bil nemarksist, ki bi v marksizmu skušal odpirati »horizonte« za krščanstvo in idealizem. Bloch je v svojem Principu upanje skušal razviti tisto, kar je nakazal Marx s svojo anticipacijo prihodnosti. Toda, če ta poskus ni v celoti uspel, moramo iskati razloge prav v tem, da se je Bloch omejil na zavest in da daje skoraj izključno le široko zgodovinsko panoramo anticipiranja v zavesti, zgublja pa spred oči konkretno materialno »nakazovanje k prihodnosti« v družbeni bazi. V tem smislu je tudi Blochov opus »kolosalni splav« (die kolossale Fehlgeburt — Englesova oznaka Heglove filozofije), toda kolosalen in za marksistično misel nedvomno ploden, čeprav enostranski.

Še eno vprašanje: čemu se je Kocbek v svojem prikazu izognil enemu od temeljnih Blochovih del, razpravi Avicenna in aristotelovska levica? Tu nam-

reč prihaja jasno do izraza Blochova materialistična usmerjenost. Bloch sledi tu materialistični liniji v razvoju aristotelovske filozofije iz srednjega veka skozi renesanso do novejšega obdobja. Ob tem bi postala jasna nezdržljivost Blochove filozofije s krščanstvom. Tako pa je ta nemški mislec postal v Kocbekovih rokah krščanski konvertit.

Če so te vrste vsaj malo pripomogle k razčiščenju vprašanja, ki je nastalo po omenjenem Kocbekovem članku, vprašanja, »kaj je in kaj ni Bloch«, je njihov namen dosežen.

Iz II. dela »Principa upanje«

Ernst Bloch

Kolumbus pri delti Orinoka; »zemeljska kupola«

Tudi slučajno je bila odkrita marsikatera obala, često brez posledic. Moštvo, ki ga je zanesel tok, in je bolj nasedlo kot pristalo, je redkokdaj našlo pot nazaj. Tudi ko je Grönlandec Ericson okoli leta 1000, nenamerno, dosegel ameriško obalo, je to ostalo zgolj epizoda. Enajstkratek je bila ta obala odkrita pred Kolumbom, enkrat iz vzhodne Azije, vendar ker je bil to zgolj slučaj, tega ljudje niso imeli za kaj posebnega. Potreben je bil nalog in načrt za plovbo. Nova dežela je morala biti cilj. Seveda cilj ni bil vedno tako daleč ali tudi visokoleteč kot cilj Kolumba, najdrznejšega sanjača in pomorščaka v eni osebi. Feničani so iskali izključno tržišča, ne čudes. Pytheas je obplul Britanijo kot raziskovalec, ne kot praviljni junak. Kartazan Hanno, ki je okoli 525 pred n. š. prodrl okoli zapadne afriške obale do Senegala, celo do Gvinejskega zaliva, do tako imenovane Gore Bogov v današnjem Kamerunu, je svoje še ohranjeno poročilo sestavil kot vojak, ne kot mistik. Magellan je mislil samo na »el passo«, prehod skozi Ameriko do Pacifika, tipaje je takrat preiskal ves kontinent, od severa do juga, da bi ga našel. Kljub svoji divji vztrajnosti, kljub vsemu, kar je tvegalo, ko je kot prvi objadral svet, je bil tudi Magellan bolj pustolovec kot sanjač; ni mu bilo treba streljati preko cilja, zato da bi ga dosegel. In sploh: če ne bi bili Turki otežkočali kopne poti do Indije, če ne bi špansko luksuzno in fevdalno gospodarstvo potrebovalo zlata za izboljšanje svoje stalno pasivne trgovske bilance, posebno z Orientom, če ne bi bili obubožani hidalgi, ki so pozneje tako hitro postali beli morilski bogovi, v Ednu želeli videti v prvi vrsti Eldorado, ki človeka preko noči obogati, potem celemu iskanju paradiža ne bi bila na razpolago niti ena ladja in Kolumba ne bi bili samo njegovi nasprotniki smatrali za Jeana de la lune, temveč bi bil to ostal tudi za zgodovino. Vse to drži, vendar to celo pri Magellanu ni odpravilo neke obsedenosti, ki je močnejše izhajala iz viteškega romana kot iz veliko poznejše, angleško holandske podjetniške iniciative. Iz te obsedenosti izhajajo dejanja proti malovernemu razumu, najprej proti reederjem, potem — tudi pri Magellanu, ne samo pri Kolumbu — proti poveljnikom ladij spremstva in proti lastnemu moštvu. Tako, gotovo, kot bi brez ekonomske naloge kot opore, tudi homo religiosus, kot je bil to Kolumbus, nikoli ne našel nobene ladje za doseg svojega Edna, tako gotovo tudi ta naloga ne bi bila nikoli izpolnjena, brez pomorščakove mistične obsedenosti od cilja. Pač oboje, Eldorado v Ednu in Eden v Eldorado, se je tu enkratno združilo, kot nikoli poprej niti kasneje; in Kolumbus kot

utopično-verski sanjač, kakršen je bil, je vlival pogum Kolumbu admiralu. Veter, ki je gnal njegove karavele skozi grozo Atlantika v domnevni Eden, ni samo vlekel proti Utopiji, ta ga je vsrkavala. Slutnje iz starega veka o nekem drugem kontinentu bi bile brez novega ekonomskega motiva, pa tudi brez Edna kot vzpodbude, ostale literatura kot že tako dolgo poprej. Kolumbus je slavil namig Senece, da se bo nekoč raztrgal pas Oceana in da Thule ne bodo več skrajno kopno, omembo Plutarha, da luna, če je zrcalo zemlji, v svojih temnih delih skriva še en neodkrit kontinent; vendar pa tudi ta poročila, katerih avtoriteto je podkrepila renesansa, ne bi bila premagala groze pred Atlantikom, ne bi vzpodbudila k poti v nič, ki so se ga tako bali. Vera v zemeljski raj, samo ta, je končno podžgala storilca, da si je upal zavestno in načrtno tvegati pot na zapad, končno je izpolnila Senecovo prerokovanje. In interes, interes fevdalne kolonizacije, tu ni sovpadal v idejo; ona je, segajoča od Senece do Danteja, interesu namreč vlila hrabrost in fantazijo. Pri čemer moramo dodati, da renesansa, v kateri je živel Kolumbus, ni bila samo čas recipirane antike, temveč tudi, kakor vsak družbeni preokret, nova kulminacija hiliazma. Ta jo je celo veliko bolj pristno izpolnil kot antični prepород, advent je politično-religiozna luč okoli tako raznolike vznemirjenosti od Rienza do Petrarce, od Münzerja do Grünewalda, samega Dürerja, in je, kar je pomorskega okoli Kolumba. Zemeljski horizont se je z raziskovalnimi plovbami neizmerno razširil, istočasno pa naj bi se, s približanjem vzhodni ali sončni točki stvarjenja, približal nebu, naj bi ga bilo mogoče odkriti bliže nebu. Tako je, očitno kazal admiral v pretirani meri tisto, kar je pozitivist Mach pozneje, post festum, imenoval »bohotnost predstav«; samo da je s tem veliko dosegel. Kolumbus je, trdneje kot kdaj koli kak človek, verjel v raj na zemlji, na fizično in metafizično najvišji točki zemlje; njegov Atlantik je imel to obalo.

Samo to je dalo moč, da je bilo mogoče zlomiti čar zloglasnega zapadnega morja. Kolumbus je našel gmote halog, ne pa teme, tudi ga ni svaril noben steber. Nasprotno pa so ptice igrale pri tem nenavadno vlogo: admiral se je od svojega začetnega kurza proti zapadu oddaljil proti jugozapadu, ker je jata papig letela tja, da bi, kot je lahko domneval, spala v grmovju na bližnji kopnini. Nikdar, je rekel Humboldt, ni let ptic imel važnejših posledic; kajti po prejšnji smeri, na širini Kanarskih otokov, bi bil admiral prišel do Floride. Namesto otočnih formacij, ki so ga zmedle, bi se bil takoj dotaknil širokih grudi kontinenta in Sever bi bili naselili Španci. Kot je znano, je bil Kolumbus do svoje smrti prepričan, da je prišel v Indijo, z domorodci se je poizkušal, čisto orientalsko, sporazumeti po arabskem tolmaču, ki ga je pripeljal s seboj, in še tri leta pred smrtjo je pisal: Od Kube, kot kopnega na začetku Indije, se lahko pride do Španije, ne da bi se človek dotaknil morja. In vendar je mož s to zmoto podvojl delo stvarjenja, z zmoto, ki je povezana ravno z vero v raj na zemlji. Za Kolumbusa je bil novi svet najstarejši, ta je dobro zavarovan ležal v notranjosti vzhodne Azije in s približanjem temu svetu bi morala zopet vziti pomlad prvega stvarjenja, brez vsega hudega, kar je doletelo svet od izvirnega greha. Nihče zato ni bil bolj poln pričakovanja kot Kolumbus, pričakovanja, da bo naletel na znamenja in čudeže, haluciniral je o petju slavčkov v gozdovih Haitija, tako povečičanem, »kot so ga morali slišati prvi starši in kot se povrne šele za zveličane«, čutil je rajski zrak v bližini ustja Orinoka in slutil za delto Orinoka sam raj. To vse sredi najeksaktnjšega opazovanja, pri katerem je mojstrsko navedel kraj s pomočjo astrolabija, ugotovil ekvatorski tok, pa tudi nenavadno razmerje med stopnjo dolžine in podnebjem. Slavno pismo iz Haitija, iz oktobra 1498, naslovljeno španskima monarhoma, pa vsebuje o Orinoku sledeče mesto (primerjaj C. Jane, Selected Documents, Illustrating the four Voyages of Columbus, II, 1933, p. 7f.): »Pravim, da ta reka, če ne iz raja, pa prihaja iz daljne, do sedaj še neznane dežele na

jugu. Sem pa veliko bolj prepričan, da tam leži raj na zemlji in sklicujem se na dokaze in avtoritete, ki sem jih zgoraj navedel.« Dokazi so se nanašali na to, da je Kolumbus verjel, da je dosegel prvotno vzhodno točko, kjer je po stvarjenju prvič vzšlo sonce. Ta točka pa je obenem označevala vrh zemlje, »apex terrae«, mističen pojem, soroden »apexu mentis«, v katerem se, po mnenju sholastikov, nepadli del človeške duše stika z bogom na višavah. Kolumbus je v resnici pisal španskima monarhoma o neki vzpetini zemeljske oble na doseženi vzhodni točki, torej je ta zato bliže nebu, »kajti ta vzpetina obstoji samo na onem najodličnejšem delu zemlje, iz katerega je v trenutku stvarjenja izšel prvi žarek luči, s prve točke, namreč na vzhodu. Tam leži raj na zemlji, s katerega tečejo navzdol velike reke, ne gorovje s strmimi in ostrimi pobočji, temveč vzpetina na zemeljski obli (el como ò pezon de la pera), h kateri se že zdaleka vzdiguje gladina morja. Humboldt na to pripominja (Kritische Untersuchungen II, 1852, str. 44, op.): »Možno je, da je Kolumbus hotel namigniti na sistematično idejo arabskih geografov, na neko mesto Abulfeda, kjer ta pravi, da leži dežela Lanka (Ceylon), kjer se nahaja zemeljska kupola ali Aryn, pod ekvatorjem na sredi med zapadno in vzhodno mejo zemlje.« Vendar ne samo analogija med mistično zemeljsko vzpetino in mističnim apexom mentis, tudi prava olimpična slika raja je veliko starejša, ima svoj, za Kolumba legitimen, izvor v bibliji sami. Jahvisti so iskali vrt Eden v gornjem toku obeh rek Evfrat in Hidekel (Tigris), v gorskih višinah, ki na severu omejujejo Mezopotamijo (primerjaj Gunkel, Schöpfung und Chaos, 1895, str. 112). Da so to gorovje imeli za najvišje na svetu, je znano iz sage o vesoljnem potopu in njene gore Ararat; spomini na to se pojavljajo pri Jesaji 14, 14, pri Ezekijelu 28, 13ff: »božji vrt« je eno z »goro ustanovitve«, s »sveto goro božjo«. Saj se tudi pri Danteju pojavlja raj kot božja gora, visoko nad zemeljskim, in ne priča samo biblija o tem, temveč kult višin v vseh uranskih religijah sveta, predvsem in zlasti najvišje razvite v Babilonu, s prastaro sliko Nebeške gore. Arabska geografija je sliko »Nebeška gora«, to sveto fantazmagorično nagrma-denost, na način božjega vrha, prenesla nazaj na zemljo, v zemeljsko kupolo, čisto v stilu mavrske arhitekture. Kolumbus ji je povrnil biblični sijaj, krasoto Edna. Tako je postala ta »zemeljska kupolo« »indicio del paraíso terrenal«, tako jo je prenesel od Ceylona arabske geografije v — Ceylonu domnevno sosedno — delto Orinoka, pravzaprav za njo, v doseženo nedostopnost, kjer zemlja kot Eden prehaja v obok Azur. Pismo admirala Ferdinanda in Isabelli se zato konča čisto neprikrito s teološkim namigom na »dežele, ki sem jih nedavno odkril, in za katere sem v svojem srcu prepričan, da so raj na zemlji« (en que tengo assentado en el ánima que allé es el paraíso terrenal). Da, admiral gre še presenetljivo dalje, tako v pisanju Doñi Juani de la Torre, prav tako s tretjega potovanja; prekomerno stopnjevanje v tem pismu postane apokaliptično. Pismo prihaja iz trenutka, v katerem se čudno družita pobitost in eksaltacija: »Služil sem službo, kakršne še ni bilo videti, ne o njej slišati. O *Novem nebu in Novi zemlji*, ki jih je stvoril naš Gospod, kot piše Janez v apokalipsi, potem ko je On govoril o tem skozi usta Jesaje, o tem me je On postavil za svojega sla in mi pokazal, kako naj hodim.« Vrh tega je Kolumbus s tem neznanskim adutom ali triumfom nadkompenziral sovražni odnos, ki mu je, rastoč iz dvornih krogov, vedno nevarneje, udarjal nasproti. Kajti prvotni skepticizem Kolumbovih nasprotnikov se je zdel potrjen, ko od velike ekspedicije v Indijo in na Kitajsko ni bilo nobenega haska, razen odkritja nekaj otokov in neznane rase divjakov; take stvari niso povrnile stroškov potovanja. Od tod torej, verjetno, ogromna eksageracija Novega neba in Novega sveta, tudi teološko neubranljiva, kajti ta čudesa se, po Janezovi apokalipsi, ne pojavijo na višku nekega odkritja, temveč pred prepadom konca sveta. Primarna in vedno navzoča pa je pri Kolumbu vera v Eden, ki ga je moč najti in ki je končno najden; sedaj je ta ležal v krščanski

državi. In od zakladov, ki naj bi jih prinesel v bodoče, predvsem po zlatonosni reki Pison, ki se izteka v okolico raja, naj bi po poslednji admiralovi volji opremili zadnjo križarsko vojsko, ki naj bi zavzela zemeljski Jeruzalem. Nakar bi Eden in Kanaan, drevo življenja in gora Zion, ležala skupaj na vrhu krščanstva. Da so bili Eden pozneje samo Antilli, da za kontinent za njim niso prišli beli bogovi, temveč vdrli zločinci kot Cortez in Pizarro, da raj na zemlji v celoti ni fakt, temveč problem upanja in latenca: vse to ne jemlje intenciji, ki jo je zasledoval Kolumbus, ničesar od njenega dostojanstva in moči.

Iz III. dela »Principa upanje«

Ernst Bloch

Le kdor sam hrepeni: Mignon

Občutena tujka ne obstaja sama po sebi, vsaka je samo oddaljena od nečesa. Hrepenenje po tem nečem se meri po njegovi oddaljenosti in lepoti, se veča z njima; njegov Kam mora potem stati sam, kot namesto nečesa. Goethe je ta način prikazal v najbolj oddaljenem, najbolj brezdomovinskem svojih likov, v Mignon. Kot otroka jo je ugrabila družba plesalcev na vrvi, Wilhelm Meister jo je iztrgal principalu te bande, ki jo je kruto trpinčil, pa je ostala tudi še po tej rešitvi čisto subjekt osamljenega, neizpolnjenega hrepenenja. To hrepenenje ne stoji z nobeno nogo na trdnih tleh, torej tudi ni žensko seksualno, kljub videzu pubertete v njeni zmedenosti. Nikjer in nikoli ni to eterično zagonetno bitje ženska; sicer bi ne moglo biti tako brez zveze (beziehunglos). Tudi z Wilhelmom Meistrom je samo dvomljivo povezana, ni njen ljubimec, kljub nagovoru v pesmi, niti ne zaščitnik in oče; je človek kot domovina, v katerem je prvič doživela toplino, in ki ga niti ne ljubi kot človeka, temveč se skozi njega medlo svita (schimmert) in deluje Italija, niti ne kot Italija, temveč tisto — kot »trdna hiša« — zaželeno, kar je onkraj. Njene edine povezave, razen naprave z Wilhelmom, povezave s Feliksom in harfinistom, so vezi tu in tam sorodnega položaja, nič več. Osamljenega otroka med odraslimi vleče k Feliksu, drugemu otroku, naivno bitje (Wesen) k naivni. Osamljeno bitje (Geschöpf), zaznamovano od bolečine, nekaj vleče k osamljenemu, od usode zaznamovanemu starcu, muzikalično bitje h glasbeniku. Ničesar materinskega, ničesar ženskega ni v teh odnosih; Mignon ostane brez społa, popolnoma prosto lebdeč subjekt hrepenenja, celo do čisto vnanje borbe proti spolni določenosti, za deško oblačilo. Da s tem ni mišljeno nič dvojaškega, dvospolnega, temveč da je znamenje odmika od vsake spolne obarvanosti hrepenenja, pokaže Mignonin zadnji spev: »In oni nebeški liki, ti vprašujejo po možu in ženi«. Mignonino hrepenenje tudi ni pasivno, v nasprotju s podjetno ukrepajočim nekega Tassa, Fausta, celo Wilhelma Meistra, kot tako, pasivno, bi lahko obstajalo v dobrem sožitju z ženskim. Temveč je tudi v ljubezenski plasti enako brezimno hrepenenje in zato sploh dispartatno za razmerje mož-žena. Dispartatno, torej ne morda asketsko; zato lahko Mignon propade zaradi neuspeha erotičnega odnosa do Wilhelma. Vendar ne propade iz erotike in zaradi nje, temveč pač spet edino v popolnem lebdenju svojega hrepenenja, v transparentni svoje erotike, zaradi trajne neskončnosti njenega neposredovanja in posedovanja obnem. To stanje nikdar ne pride iz svoje distance, njegov afekt ne more nikdar pristati

na zemlji, ostane neresničen in vedno samo dozdevanje, ne postajenje k biti. Tako reče tudi zdravnik Wilhelmu, tik pred Mignonino smrtjo, ko postavlja diagnozo: »Nenavadna narava otroka... obstoji skoro samo iz globokega hrepenenja; želja, zopet videti svojo domovino, želja po vas, moj prijatelj, je, kot bi skoraj rekel, skoro edino, kar je zemeljskega na njej; oboje posega samo v neko neskončno daljavo, oba predmeta ležita nedosegljivo pred to edino naravo.« Zaradi svojega molka in svoje očarujoče začaranosti, je to hrepenenje kot ves lik Mignon, kakor je malo naravno, vendar nedvomno demonično. Natalija je dobro prepoznala obsedenost v komaj razvitem Mignoninem jazu in jo spominjala Wilhelmu: »Pripovedovala mi je o Mignonini bolezni na sploh, da otroka maloštevilna globoka občutja polagoma izjedajo, da pri veliki razdražljivosti, ki jo skriva v sebi, često in nevarno trpi zaradi krčev svojega ubogega srca... Kadar je ta strahu poln boj končan, se moč narave spet pokaže v močnih utripih in sedaj plaši ubogega otroka s prekomernostjo tam, kjer je prej trpel zaradi pomanjkanja.« Nič bi ne bilo napačneje, kot če bi omejili te vrste demonije na otroke — žene (Kind-Weiber) in na druga vmesna bitja, na Klingsohrjevo deklico s cveticami ali na bezdušno undinko, ki šele išče dušo; nasprotno, saj je Mignon sama duša, in ta se klati v daljave, daleč preko moža. Vedno gre to hrepenenje do brezpogojnega; tako postane subjekt hrepenenja samega kot brezimnega, v nežni sliki Mignon, prosto se dvigajoča prisposoba, iz samega sebe se razvijajoč arhetipski simbol. Pozna razlaga Mignoninega porekla, od strica ex machina, sploh ni razlaga, temveč prelom v koncepciji tega lika, prehod v drug genus; to se pa Mignon itak nič več ne tiče, saj je mrtva. Živi pa arhetip Mignon, najnežnejši utopični, ki je kdajkoli vstal iz mladosti. In ta obkroža, prekosi vse navidezno trdne osebe, entelehije Goethejevega sveta. V »Meistru« stoji izven bohemskega, izven society, socialno ga ni mogoče določiti, ni ga mogoče v nastalem spregledati. Obstoja prepoznani v radikalnemu izkustvu hrepenenja skoro vsakega človeka, predvsem v njegovi mladosti, in obstoji prav tam dispartatno z vsem že oblikovano poznanim, zvedenim. Mignonin arhetip je torej natančno doživeti in eruiran, torej sploh ne romantično prenapet ali celo, kot trdi neizkušenost, tako imenovana ironizacija romantike. (Kaj so potem pesmi Mignon, ki spadajo k najpristnejšim, najlepšim Goethejevim pesmim?) Mignonino iskanje nima vajeniških let ali jih še nima, vendar to ne priča proti temu, zelo obstajajočemu, zelo nežnemu Meneteklu, ki je tudi v Goethejevem delu, ravno v tem, našel svoj prostor, — še ne-nastalo, nepoznano, ki samo namiguje. »Prvi učenec«, tako se konča Wilhelma Meistra pomočniško spričevalo, ki zaključuje njegova »Vajeniška leta«, »se nauči razvijati neznan iz znanega«: seveda, to je Goethejevsko, vendar simbol hrepenenja Mignon in njegova vsebina kažejo, kako obstaja neki ostanek, ki ga vsaj ni mogoče razviti že poznanega, in kako se v to včleni. To je prav tako Goethejevsko, sicer bi brez Mignon ne obstajal niti tako brezprimerno določnejši — Tasso, celo niti nevkoreninjenost (Nicht-Zuhause) Faustova. Če se ta ostanek, »vsak trenutek nezadovoljen«, imenuje na drugih mestih, poln izbruhov in oblikovanja, Tasso, celo Faust, potem se ne imenuje neupravičeno kot tih, v sebi zadržan: Mignon ali tu tako malo eksclerirano hrepenenje par excellence.

Značilno je, da vse na njej zveni, da je torej vlito samo v to obliko. Svoje pesmi poje, redkokdaj jih govori, in še potem samo z »veliko izraza«, kar je vse vsebovano v: »Prisili me k molku in ne k besedi« (prev. Josip Vidmar). Brezpogojnemu hrepenenju je, tako kot ljubezen, odrečeno tudi prijateljstvo, dvogovor v njem: »prisega usta mi tišči / in le nek Bog bi mogel jih odpreti.« (J. Vidmar). V treh pesmih Mignon izpoje eros, ki je začel vse, v čemer končava. »Le kdor sam hrepeni, / ve, kaj je z mano!« — (J. Vidmar) — pekoč občutek in neka sila, ki jo vleče za ljubljanim v daljave, ki jo vleče še veliko dlje in ki je vendar nemočno prikovana na Tu.

Kajti pesem o Italiji, tako konkretna, da človeka prevzame, v prvem verzu opis, ki je sama poezija, fenomen, ki je sam nauk:

»Med temnim listjem žarijo zlate oranže, / nežen veter veje z neba, / tiho stoji mirta in visoko lovor, / tja, tja / bi šla s teboj, o moj ljubljeni.« Vendar je to ravno tako neobstoječa Italija, ki tako obstaja v duši, je état d'âme, pokrajina samega hrepenenja, njen Orplid. Zato ne prepozna samo Mignon Italijo kot to pokrajino, temveč Italija sama, objekt kot subjekt, vidi in prepozna prihajajočo Mignon:

»In marmorne podobe stojijo in me gledajo: / Kaj so ti storili, ti ubogi otrok?« To so sočutni marmorni kipi, takšni, kot da bi bili zaščitniki in očetje in v njih je hrepenenje samo sebi opora. Ne zadnja, kajti v Mignoninem prostoru — Italiji obstoji še drug prostor, »dvorana preteklosti«, v kateri jo pokopljejo, v kateri naj bosta vklesana »življenje in večnost«. Temu drugemu prostoru je namenjena Mignona zadnja pesem:

»Pustite mi torej videz dokler ne postanem, / ne slecite mi bele obleke,«; bela obleka ni nesorodna »eterični obleki« Faustovi, v njegovi zadnji pokrajini želj. Tako Mignonine tri pesmi izpevajo tri stopnjevanja hrepenenja in trikrat stopnjevano sprejemanje njihove lastne, vedno manj odvrnjene vsebine. Vsebina ostane daljna domovina, vanjo so pri Mignon, kot najfinejšem, najčistejšem in najtišjem subjektu Goethejevega hrepenenja, usmerjene vse želje, brez stranskih in svetskih poti velikih Goethejevih figur hrepenenja, titanskih. In kaže se v tem: Goethe ni samo, kot je rekel, za vselej koncepiral idealno v ženski obliki, videl je, ker je brezpogojno hrepenenje Mignon primarno vendar deklica, tudi stremljenje za idealnim v taki obliki. Pri čemer mu pa idealno samo, v svoji privlačnosti, pač nikdar ni taka neseksualna sla, kot mu je Mignonin eros in kot se ta pojavlja za Mignon samo. Na koncu Goethejevi nebeški liki vedno vprašajo po možu in ženi, to se pravi, mogoče ne vprašajo po možu, pač pa mu odgovarjajo — kot slutena Marjetica, kot Helena, kot Pandora — v podobi žene. Mignon, čisti subjekt hrepenenja, ne more pesniku postati objekt hrepenenja, vendar pa marijansko v njem tudi v »Wilhelmu Meistru« izstopa s tisto gracijo, ki izvira iz milosti. Torej nedvomno ne kot Mignon, vendar pa skoraj spet nadomestno za tisto, kar pomeni v njej, v nekom, ki jo razume, namreč v lepi jahalki, ki pomaga Wilhelmu, ko leži na tleh, ranjen od roparjev. »V tem trenutku je živi vtis njene navzočnosti tako čudno deloval na njegove že izčrpane čute, da se mu je nenadoma zdelo, kot da njeno glavo obkroža neki sij in da se čez njeno pojavo počasi širi bleščeča svetloba... Še je videl, kako ji je zdrnil suknjič z ramen, kako je stala, najplemenitejša pojava, pred njim in njegova duša je hitela za izginulo preko skal in skozi gozdove.« Lepotico srečamo in odkrijemo kasneje kot Natalijo, tisto, ki je najprej spoznala prekomerno obsedenost v Mignon in jo opisala, tako kot mir spozna nemir in ga opiše. Po viziji sija spoznamo pobožno, južnonemško umetnino, torej katolicistično, kar so tako naivno zamerili pesniku Faustovega raja. Lahko bi bili to prepoznali že po dolgi, lahki, angelski, beli obleki s krili, v katero se Mignon hoče in mora obleči pred smrtjo. Hrepenenje je kot Goethejeva Mignon dobilo svoj dolgi pogled, svojo postavo, — v Mignon, nuni v trapistovskem samostanu ljubezni.

Prevedla: Doris Kosec

Gibanje human relations in problem humanizacije dela pri nas

Jože Drganc

Razvoj gibanja*

Težnja po socialni reformi v industriji je stara kot industrija sama. V 19. stoletju so probleme dela kritizirali ekonomisti, zgodovinarji, filozofi, antropologi, pravniki, sociologi, politični teoretiki itd. Najradikalnejšo strujo teh kritik predstavljajo utopični socialisti in marksizem. Owen, Blanc, Fourier so proučevali organizacijo dela in vlogo dela ter delavcev v celotni družbi. To delo sta nadaljevala Marx in Engels in sta z radikalno analizo družbenih problemov postavila ne samo znanstvene temelje socializmu, ampak tudi smer razvoja industrijske sociologije. Njuna analiza problemov dela (alienacije itd.) postavi zahtevo po zrušenju kapitalizma, kjer postanejo odnosi pri delu šele v soc. družbi res lahko humanistični.

Po radikalnosti svoje analize so klasiki marksizma presegle okvire in vsebino, ki jih navadno imenujemo human relations. Zato bomo tu kot predhodnike gibanja human relations označili tista socialna prizadevanja v industriji, ki so skušala praktično reševati zapažene probleme v okviru danega družbenega sistema brez revolucionarnih teženj. Prve take reforme so akcije posameznih filantropov, kot Potera, Harrsiona, Le Playa ter naporu posameznih humanistično usmerjenih »socialnih šol«. Ko je postajalo zaradi mednarodne trgovine, vojskovanja in zahtev po politični stabilnosti v posameznih deželah delo v državnem pogledu vedno pomembnejše, se je tudi v državnem merilu postavilo vprašanje: »Kaj otežuje delo in kaj ga boljša? Kako iznajti tako delovno organizacijo, v kateri bi ljudje lahko najboljše in najproduktivnejše delali? Katere vzpodbude, ki jih družba lahko nudi, so najvažnejše za delo?«

Prva v tem smislu širše organizirana akcija na področju človeških problemov pri delu se začne leta 1890, ko Le Playev učenec Cheysson ustanovi v Delftu v Holandiji prvo šolo za socialne inženirje. Med prvimi inženirji, ki so jih zanimali človeški problemu pri delu, navadno naštevajo naslednja imena: E. Roesky (Nemčija), T. Tawne (ZDA), J. Bourcart (Švica). Eden takih nemških inženirjev, Back, je leta 1900 pisal: »Moderna industrija uporablja dve vrsti gradiva, žive ustvarjalce in mrtvo materijo. V naši dobi se vse izobraževanje inženirjev nanaša le na obravnavanje mrtve snovi. Nasprotno pa se posveča zelo malo pozornosti obravnavanju žive materije. Ta okolnost pojasnjuje očitno nespretnost mladih inženirjev v njihovih odnosih do delavcev. Ti tehnikci se večinoma obnašajo, kot da bi delavska vprašanja zanje sploh ne obstajala«. To gibanje je v 19. stoletju znano pod imenom

* Objavljamo poglavje o človeških odnosih iz gradiva za pouk predmeta industrijska sociologija, kot ga je za bralce Problemov priredil avtor (Op. uredništva).

paternalizem. Na določenem stadiju razvoja je začela kapitalistična ideologija označevati, da delodajalec dolguje delavcu več kot le mezdo in da je naloga podjetnika prav tako socialne kot ekonomske narave. Paternalizem je seveda pomenil novo, bolj prikrito obliko izkoriščanja delavcev, ki so zato nanj negativno odgovorili. Paternalizem se je razširil po »liberalističnem obdobju« delovnih odnosov in je zlasti močan v Franciji, Angliji, Nemčiji in na Češkem. Pomeni angažiranje v okviru kapitalizma določene »socialne« akcije ter napore za hkratno ideološko opravičevanje obstoječih razmer.

Logično nadaljevanje paternalizma vodi do »priznanja človeškega faktorja v industriji«. V smislu ideologije *človeškega faktorja* je Henry Ford še leta 1945 pisal: »Progresivna, ustvarjalna industrija mora posvetiti človeškemu faktorju prav tak interes, kakršnega je doslej posvečala strojnemu faktorju. Moderni človek, ki je premagal stroj, lahko premaga tudi težave, ki jih je prinesel stroj«. Tako paternalizem kot politika »človeškega faktorja« opozarja na negativne posledice tehničnega razvoja, ne da bi hkrati upoštevala družbeno-politične okvire, v katerih se ta tehnološki razvoj dogaja.

Odkritju človeškega faktorja v industriji sledi obširnejše gibanje »*human relations*«, ki terja ne le humano obravnavanje človeka, ampak humanizacijo celotnega delovnega procesa. Seveda to gibanje nima revolucionarnih zahtev, prizadeva si le doseči socialne izboljšave v okviru kapitalističnega sistema in sicer tako, da te izboljšave izpopolnjujejo in krepe ta sistem sam. Razvilo se je okrog leta 1930, hkrati z *Mayovimi* proučevanji, ki so postavila teoretične temelje temu gibanju.

V Ameriki živeči avstrijski psihiater Mayo je leta 1927 začel s skupino psihologov, psihiatrov in antropologov v Western Electric Company blizu Chicaga 12 let trajajočo raziskavo o človeških problemih pri delu in s tem usmeril industrijsko sociologijo na pot empirične sociologije. Gibanja *human relations* ne bi mogli razumeti, če ne bi na kratko prikazali teoretičnih prispevkov, kot izvirajo iz te obsežne Mayoove študije. Stara tehnicistična in vulgarno ekonomistična pojmovanja niso bila sposobna pojasniti obnašanje človeka pri delu. Raziskava, ki je zajela preko 20 000 delavcev v omenjenem podjetju, je pokazala, da je važno, kako delavec čuti o delovnem mestu, sodelavcu, nadzorniku, podjetju, kakšne so njegove intimne misli, refleksije, skrbi, katere elemente svojega položaja v podjetju ceni in katerih ne ceni. Da bi dobili ustrezno gradivo za pojasnitev teh vprašanj, se je nekaj pogumnih raziskovalcev odločilo, da gredo neposredno med delavce v njihove delavnice, da bi jim ti sami povedali, kaj je zanje pomembno in kaj ni. S to revolucionarno idejo se je začelo novo gibanje v zgodovini medosebnih odnosov v industriji, ki je vodilo do spremembe konceptov, ki so jih imeli v začetku tudi raziskovalci sami o človeških problemih v industriji.

Mayovo proučevanje predstavlja teoretično osnovo za gibanje *human relations*. Kot Mayoovo prizadevanje, ki ga tu ne moremo natančneje prikazati, je tudi gibanje *human relations* reakcija zoper ekonomistično, racionalistično in tehnicistično ideologijo, ki je prevladovala (in ponekod še prevladuje) v industrijskih odnosih do Maya. Če je Taylor odkril v človeku le roke in priporočal študij gibov in časa, (hotel je vplivati na manipulacijo rok), potem je Mayo odkril v človeku še čustva in srce, ki si ju prizadeva proučevati, in prav tako kot Taylor na roke, vplivati nanje. Vsem šolam *human relations* je tako skupna misel: manipulirajmo ne le s človeškimi rokami, temveč tudi z njegovimi čustvi in srcem, vplivajmo na njegova čustva, da bomo dosegli zaželeno obnašanje.

V zadnjih 15-tih letih opažamo zopet povečano zanimanje za human relations. Nekateri ga imajo za univerzalno zdravilo za reševanje industrijskih bolezni. Takoj po vojni je tisoče evropskih managerjev obiskalo ZDA, da bi spoznali tamkajšnje človeške odnose. Njihov prevladujoči zaključek je, da tiči resnična skrivnost ameriškega uspeha v human relations. Vendar pa, kot opozarja C. Argyris, ti funkcionarji niso o tem vpraševali delavcev ali sindikatov, temveč so se pogovarjali le z ameriški managerji. Po vojni se je zato ameriški pogled na človeške odnose hitro razširil po Evropi. Pa tudi v ZDA se je gibanje nenehno razvijalo. V prvem obdobju se je uveljavilo novo razumevanje človeškega obnašanja v organizacijah. Mayo v tem obdobju proučuje socialne, Henderson pa fiziološke osnove proizvodnosti. Drugo obdobje pa zajame študij širokega področja specifičnih upravnih problemov, ki so povezani z administracijo podjetja. V tem obdobju uvedejo zlasti pouk human relations z namenom, da se poveča znanje o človeških odnosih, zlasti pri tistih ljudeh, ki so ali bodo na položaju upravne odgovornosti v gospodarskih ali drugih organizacijah. V tej drugi fazi prevlada koncept, da je delavec socialno bitje (in ta koncept vpliva ne le na pouk in raziskavo, ampak tudi na poslovno upravo organizacij, šolanje in selekcijo delavcev, plačilni sistem, na razvoj sindikalnih odnosov in kolektivnega pogajanja in vedno bolj se uveljavlja pogled, da je podjetje socialni sistem, ki nima le nalogo proizvajati dobrine, temveč ima tudi nalogo »širiti zadovoljstvo med ljudmi«. (Mayo).

Opredelitev in vsebina gibanja

Gibanje human relations pomeni najprej trditev, da obstoje v podjetju posebni človeški odnosi, ki nastanejo med ljudmi pri delu in da so ti odnosi pomembni za razumevanje človeškega obnašanja. Z izrazom human relations pa označujemo tudi določeno politiko podjetja oz. vsako akcijo znotraj podjetja, ki je sprožena z namenom, da se medosebni odnosi v podjetju izboljšajo. Predvsem pa pomeni gibanje human relations tudi študij človeških odnosov v podjetju, metodično raziskovanje in analizo, ki se navadno nanaša na vprašanja interakcij statusov in vlog in ki je bodisi teoretičen, temelječ na izdelanih psiholoških in socioloških konceptih, ali pa praktičen, ki ima za cilj ugotovitev optimalnih pogojev človekovega zadovoljstva in produktivnosti v podjetju. Gibanje daje poudarek zlasti na uporabne raziskave, ki naj posameznemu podjetju nudijo elemente za rešitev določenih problemov. Rešitev teh problemov nudi osnovo za politiko human relations v podjetju, ki si prizadeva vzpostaviti ugodno »socialno klimo« in veselje do dela. Predmet konkretnega proučevanja v podjetju predstavljajo tako najrazličnejša praktična vprašanja, kot n. pr. zadovoljstvo delavcev, stanje morale, motivacije, psihološka analiza odnosov, percepcije sprememb, reakcija na spremembe, plačilni sistem, problem napredovanja v podjetju, reakcije na spremembo socialne organizacije podjetja, adaptacija posameznika na delovnem mestu in podobno. Proučujejo značilnosti in aktivnosti skupin, ki nastajajo ob delu (njihova narava in zgradba, sistem vrednot, delovanje, razvoj, podoba in sankcije ter vrste konfliktov med skupinami v podjetju), proučujejo razna področja socialnega življenja v podjetju (od delovne skupine preko obrata do kolektiva in celotne ekonomsko-socialne strukture podjetja). V novejšem času so se v tem okviru pojavile tudi študije, ki upoštevajo celotnost faktorjev zunaj podjetja, ki lahko vplivajo na položaj pri delu in na obnašanje posameznikov. V tej zvezi vedno bolj proučujejo karakteristike nacionalnega, regionalnega in lokalnega (mestno in kmetijsko okolje) obnašanja, strukturalne in socialne različnosti, pa tudi religiozno, politično, etnično itd. pripadnost, ki lahko vpliva na delo. Večina raziskav vedno bolj opozarja na pomembno soodvisnost vseh teh elementov v delovni

skupnosti in vseh problemov, ki jih proučevana skupnost poraja. V zadnjih 30-tih letih je bilo na tem področju opravljenih nešteto raziskav v različnih okvirih in o vseh teh vprašanjih obstoji obširna literatura. Nekatere teh študij so znanstvenega značaja, še več pa je neposredno uporabnih in zlasti te zadnje so »finančno determinirane«.

Gibanje human relations smo opredelili kot priznanje, politiko in študij človeških odnosov pri delu. Poleg tega obstoje še številne druge opredelitve. Enim pomenijo vse socialne znanosti (razen ekonomije), ki se nanašajo na razmere pri delu, drugim pa le študij ročnih delavcev v sodobni tovarni. Vsekakor proučuje celotne medčloveške odnose ljudi pri delu in njihov centralni problem naj bi bila socialna in socialno-psihološka stran organizacije dela v moderni družbi. Obstoje pa še druge, manj resne opredelitve. Neki ameriški učbenik definira human relations kot »umetnost ravnanja z ljudmi tako, da se bodo sami želeli obnašati na zaželeni način«. Vsebinsko pa zajema to gibanje naslednja tri večja področja: proizvodno področje, ki se nanaša na ureditev delovnih pogojev in neposrednih delovnih odnosov, področje prizadevanj, ki se nanašajo na izboljšanje poslovanja podjetja ter na področje tistih prizadevanj, ki so povezana s širšimi družbenimi aspekti človekovega dela in njegovega položaja pri delu in v družbi.

V prvo področje sodijo najprej napor za ureditev neposrednega fizičnega okolja dela: higiensko-tehnična varnost, boj zoper umazanost, težavnost dela, nezdrave delovne pogoje, boj zoper prevelik hrup, vlago, za primerno zračenje, temperaturo itd. Ta težnja namerava doseči varnostni minimum, lahko pa je tudi širša, kot npr. težnja po funkcionalnih barvah, funkcionalni glasbi, funkcionalni razsvetljavi, težnja po novi reorganizaciji nalog (kjer je izhodišče profesionalna dejavnost, ne pa tehnični aspekt dela), postavitve odmorov v odvisnosti od utrujenosti, uvajanje okrepevalnih brezalkoholnih pijač med delom, ureditev garderob, kopalnic, prostorov za odmore, za ogrevanje, igrišča itd. Sem sodi tudi prizadevanje po estetski ureditvi in estetskem izgledu delovnega okolja (tehnični razvoj ne omogoča le izdelavo boljših in popolnejših, ampak tudi lepših strojev). Cilj te akcije v neposrednih delovnih pogojih je »obramba človeka« pred materialnim okoljem dela, adaptacija stroja in akcije na človeka, ne pa le obratno, adaptacija človeka na stroje, adaptacija celotnega dela na človeka (human ingeneering), povečana morala, večja integracija povezanost osebja, uvajanje vzajemnih odgovornosti in pravic. V ta okvir sodi tudi organizacija izletov, ekskurzij, skupnih praznovanj v podjetju, skrb za starejše delavce, matere z otroki, organizacija kolonij, stiki z upokojniki podjetja itd., pa tudi skrb za stanovanja delavcev, za prevoz, za hrano na delovnem mestu, prizadevanje za financiranje študija delavskih otrok itd.

Na področje naporov za boljše poslovanje podjetja sodijo naslednja prizadevanja: ureditev načina obveščanja v podjetju, težnja po izobraževanju delovnih kadrov, predelavcev, izobraževanje celotnega osebja (metode hitrega, praktičnega izobraževanja in prekvalifikacij), orientacija in selekcija delovne sile, modernizacija podjetja, racionalizacija delovnega procesa in celotne organizacije podjetja. Sem šteje uvedba raznih specializiranih služb v podjetju, katerih najvažnejša je personalna služba, ki združuje odgovornost za izobraževanje, medicino dela, zaščito pred nezgodami itd. V ta okvir sodi tudi »conselling program« ter program komunikacij znotraj podjetja, kar bomo obravnavali na drugem mestu, pa tudi poseben aplikativen študij strukture delovne skupine. Študij strukture skupin je uvedel ameriški psiholog Moreno. S sociometrijskimi metodami proučuje zgradbo, odnose in komponente malih skupin, kar pozneje omogoča primerno akcijo. S posebnim sociometričnim preskusom skuša odkriti odnose navezanosti in nasprotovanja v

skupini, ki jih kažejo posamezniki drug nasproti drugemu in kot člani skupine, kateri pripadajo. Tako odkriti odnosi skupine so lahko pomembni za izvedbo določene skupne naloge.

Tudi študije Kurta Lewina so v mnogočem obogatile akcijo na področju human relations, zlasti v zvezi z vprašanjem neposrednega vodenja in določanja ciljev znotraj organiziranih delovnih skupin. Ob sistematičnem proučevanju v ta namen posebej organiziranih skupin otrok je ugotovil, da čim strožja je zahtevana disciplina v kaki skupini, čimbolj avtoritarno so bili otroci vodeni, tem večja trenja in napetosti nastajajo v taki skupini in tem hujši so konflikti. Tako je odkril, da način vodenja vpliva na obnašanje ljudi pri delu, ki reagirajo v odvisnosti od sistema oblasti, kateremu se morajo podrediti. Iz tega odkritja izvira postulat po demokratičnih odnosih v neposrednih delovnih skupinah tako glede vodenja kot glede določanja cilja delovne skupine.

V tretjo skupino sodijo tista prizadevanja, ki navadno presegajo okvire podjetij in zato pridobe širši družbeni pomen. Sem štejemo v kapitalističnih državah sklepanje in razširitev kolektivnih pogodb, politiko participacije in integracije delavcev ter »ljudske akcije«. Preko kolektivnih pogodb, sklenjenih med predstavniki sindikatov, delavcev in podjetnikov, na nivoju podjetja, lokalne skupnosti ali države, se skuša urediti poseben pogodbeni režim glede zadev, kot so dopusti, način plačevanja, dodatno socialno zavarovanje, posebno zavarovanje starih in brezposelnih delavcev, režim sprejemanja, napredovanje in odpuščanje delavcev itd. Kolektivne pogodbe postajajo vedno pomembnejše v kapitalističnem svetu, pa tudi v nekaterih socialističnih državah (SZ, Poljska). Težnja po participaciji delavcev pri poslovanju ali rezultatih podjetja sodi med klasične zahteve delavskega gibanja, njen psihološki pomen pa je bil obravnavan šele v novjšem času. Številne države poznajo pravno obvezno participacijo delavcev pri odločanju zlasti v socialnih pa tudi v nekaterih tehničnih problemih podjetja. Tudi obvezna posvetovanja delavcev glede ekonomskega in finančnega vodenja podjetja, ki se pojavljajo v nekaterih državah, gredo v ta okvir. V zadnjem času se na Zahodu mnogo govori »o pravem interesu delavcev« (H. Dubreuil), ki da obstoji v večji proizvodnji, ki naj preko ustreznega plačnega sistema prinese koristi tudi delavcem. Nastop ljudskih akcij (Volksaktion) se je začel v Nemčiji, poznamo pa jih tudi v večjih italijanskih in nekaterih francoskih podjetjih. Namen ljudskih akcij je pritegniti del delavcev med delničarje (lastniki obligacij privatnih podjetij), kar naj pri delavcih vzbudi občutek, da delajo »zase« in pomnoži njihove delovne napore. Seveda pa je konkretna ureditev teh akcij vedno taka, da ne ogrozi pravih akcionarjev, ki dobivajo dobičke od dela drugih brez kakršnihkoli lastnih delovnih vlog.

»Conselling program« in program komunikacij

Ena najpomembnejših in najbolj razširjenih akcij v okviru človeških odnosov je v ZDA znana pod imenom »conselling« (svetovanje). Ta program tudi najbolj direktno izhaja iz Mayovega proučevanja, ki poudarja, da je od nagnjen in emocionalnega stanja posameznega delavca odvisno, kako sprejme v podjetju npr. nižji položaj, se priuči na novo delo in sprejme rutino dela itd. Zato ima program namen pomagati k čustveni urejenosti in odstranitvi vznemirjenosti posamičnih delavcev, da bi se čim laže prilagodili novi situaciji. Operativni funkcionarji v podjetju se nimajo časa in ne znajo ukvarjati s temi problemi. Zato postavijo v podjetja posebne ljudi, conselorje (svetovalci). To so navadno psihologi, ki imajo v upravi podjetja neodvisen status in nimajo nobenega vpliva na reševanje konkretnih

problemov. Doseči morajo popolno zaupanje pri delavcih, da jim bodo svobodno povedali svoje težave in da bodo imeli vedno občutek, da jih morejo komu povedati. Njihovi funkciji pravijo nekateri funkcija laičnega spovednika. Pridobe čimveč informacij, ki jih lahko v povsem brezosebni obliki posredujejo upravi. Delavci so povsem svobodni glede tega, ali se teh svetovalcev poslužujejo ali ne.

Dolžnosti svetovalca so, da se ukvarja s problemi individualnega delavca, z njegovo vznemirjenostjo in skrbmi, ter mu skuša pomagati, rešiti njegov problem. Navadno so blizu delavcem in

1. pomagajo delavcem, ki imajo osebne probleme, nastale zunaj delovne organizacije,
2. pomagajo delavcem, da se prilagode na delovno situacijo in da znajo urejati svoje delovne probleme,
3. komunicirajo razpoloženja in nagnjenja delavcev upravi podjetja,
4. komunicirajo politiko in prakso podjetja delavcem.

Navadno nudijo direkten nasvet ali pomoč v tem smislu, da olajšajo komunikacije med delavcem in ustanovo, ki je pristojna za rešitev določenega vprašanja. Svetovalci si morajo pridobiti splošen vtis o delavci in morajo reševati »problematične primere«. Ne izvršujejo oblasti, temveč le usmerjajo delavce, da v zvezi s svojimi problemi kaj store. Stimulirajo pozitivne akcije in krepe mrežo interpersonalnih odnosov v skupini. Ne nastopajo toliko kot upravni funkcionarji, temveč postanejo v prvi vrsti socialni zgodovinarji delavnice. Neposredno so koristni upravi s tem, da ji nudijo vir informacij in s tem, da njihovo gradivo lahko predstavlja odlično osnovo za proučevanje in razvoj nadzora. Ta akcija pa je problematična v več pogledih. Njen končni cilj je gotovo razrednega značaja: *na individualni ravni si prizadeva ohraniti razne pritožbe in nezadovoljstvo delavcev, ki bi sicer lahko izbruhnili v kolektivnem nastopu*. Pa tudi če bi sprejeli individualno akcijo kot najprimernejšo, je še vedno polno problematičnih vprašanj. S tem ko svetujejo določeno ravnanje in obnašanje, navadno ne odstranijo razloga. Svetujejo, kje je dobiti neko stvar, neki nadaljnji nasvet; če je nasvet vedno primeren in uporaben, ker je dan ob poznavanju le izseka nekega problema, pa je drugo vprašanje. Njihova naloga ni le neprizadeto komunicirati politiko podjetja, ampak jo morajo v celoti pojasniti, jo opravičiti v očeh delavcev in dokazati, da je dobra, ter povedati, zakaj je dobra. To pa je navadno razlog, da se svetovanja delavci ne poslužujejo, ker brani le politiko uprave podjetja. Položaj svetovalca je toliko težavnejši, ker se včasih tudi sam ne strinja s številnimi postopki uprave. Upravi komunicirajo razpoloženja delavcev, ker uprava potrebuje take komunikacije in si želi »tedenskih poročil o morali«, želi vedeti, kako je njena politika sprejeta pri delavcih, kako jo izvajajo delodajci. Zato uporabljajo svetovalce kot poseben komunikacijski kanal. Če se začutijo delavci spriče te funkcije svetovalca ogroženi, lahko razvijejo obrambno tehniko nasproti njemu, kar njegov položaj samo še oteži. Če nima neposrednega nadzornika, ki bi ga ščitil, ga ta naloga večkrat pripelje do frustracij in osebnega zloma.

Svetovanju podobna oblika je *razgovor* (entretien), le da je nasproti delavcu obvezen in tisti, ki ga vodi, ima za cilj, da odkrije čimveč podatkov, da pouči in da spozna. To sredstvo je uvedel ameriški psihiater Rogers in ravno zato, ker je *obvezno*, pomeni nasilni vdor v osebnost delavca in je zato deležno najhujših kritik.

Podobno funkcijo kot svetovanje opravlja tudi *program komunikacij*. Njegove funkcije so:

1. doseči, da delavec čuti, da je del podjetja,
2. povedati delavcu, kako zelo pomembno je njegovo delo za celotno podjetje,
3. pokazati delavcu, da je uprava resno zainteresirana za delavce,

4. informirati delavce o stroških, napakah pri delu in finančnem stanju podjetja,
5. popularizirati pri delavcih pomembnost sistema svobodnih kapitalističnih podjetij,
6. poudariti pri delavcih možnosti za napredovanje.

Iz te vsebine izhaja, da tak program komunikacij bolj zadovoljuje potrebe uprave kot potrebe delavcev. Dopovedati hoče delavcu v kapitalističnem podjetju, da je pomemben del tovarne, ko pa preko vsakodnevnih dejanske izkušnje vidi, da je v resnici zelo majhen del v podjetju (zaradi specializacije dela), z majhno odgovornostjo (zaradi verige ukazov direktivnega vodenja in upravne kontrole) in da je njegova celotna vloga v podjetju neznatna. Tak program lahko še poveča delavčevo nezadovoljstvo (»Koga vlečejo za nos? Sebe ali nas?«). D. Katz opozarja, da porabijo v nekem podjetju letno 140 milijonov dolarjev za ta program, čeprav raziskave odkrivajo, da ni nikake povezave med »čitanjem časopisov in proizvodnostjo«, in da vse to poraja več škode kot koristi, ker komunikacije ne izražajo tistega, kar ljudje žele in te komunikacije, ki pridejo do delavcev le od zgoraj, poudarjajo brezosebnost.

Obe ti akciji, ki tipično izhajata iz Mayovega dela, temeljita na predpostavki, da stanje medosebnih odnosov pri delu vpliva na produktivnost. Zato si prizadevata pomagati delavcem, da bodo imeli občutek pripadnosti malim primarnim grupam, ki jim lahko vrnejo splošno življenjsko stabilnost in ki so sredstvo za doseg kooperacije v industriji. Mayo meni, da je z odpravo starih socialnih struktur, kjer je prevladovala relativno določena razredna in poklicna vloga, človek izgubil svojo orientacijo v družbi in občutek integracije. Zato meni, da je glavna naloga industrije vrniti delavcem občutek pripadnosti in smatra gibanje human relations (zlasti pa program svetovanja in komunikacij) kot glavni ključ za doseg tega cilja. Da bi se v industrijo vrnil izgubljeni občutek pripadnosti ter integracije, določi, da je funkcija uprave v najširših okvirih vzdrževati socialni sistem podjetja in delavnice v stanju ravnotežja. Upravi zato nalaga poleg funkcije, ki zagotavlja skupne ekonomske cilje organizacije, še nalogo vzdrževati socialno ravnotežje organizacije.

Kritika gibanja human relations

Obdobju, ko so navdušeno sprejemali gibanje human relations, ki je bilo zlasti izrazito v ZDA pred II. svetovno vojno in po njej, je sledil odpor do gibanja, kateremu se očita lažna znanstvenost, služenje posebnim interesom kapitala ter naivnost verovanja v izboljšanje industrijskih odnosov. Zajelo je velik del sveta in tudi s tem izgubilo na svoji enotnosti. V tistih kapitalističnih deželah, kjer je socialistično ali delavsko gibanje močnejše in kjer so močni sindikati, je tudi program human relations manj »kapitalističen«, in obratno.

Nekateri naporji v okviru tega gibanja so nesporno pozitivni, predstavljajo določen napredek v smeri humanizacije dela, in pomenijo strokovno urejanje in izboljšanje nekaterih delovnih pogojev. Na svoj način so prispevali, da je danes delo manj težavno kot nekoč, da so delovni pogoji boljši, da je skoraj nemogoče v praktični politiki zanikati pomembnost človeka v proizvodnji. Prispevalo je k razširitvi znanstvenih spoznanj na tem področju in vzpodbuja številne nove raziskave, ki se marsikje tudi v praksi pozitivno odražajo. Raziskave ne bogate le kapitalizma, ampak služijo lahko tudi sindikatom in naprednemu delavskemu gibanju.

Širše težnje gibanja bi seveda naletele na odpor kapitalističnega družbenega sistema. Zato se je v praksi omejevalo na tista vprašanja, ki služijo predvsem interesom kapitalistov. V tem smislu izboljšuje delovne pogoje in prispeva k večji proizvodnosti.

Težavnost delavskih pogojev pa ni le psihološke in tehnološke narave, temveč izvira predvsem iz ekonomskega režima produkcije in iz strukture kapitalistične družbe. Spričo nespremenjenega ekonomskega režima in strukture družbe se je gibanje omejevalo le na manj pomembne akcije. Delavski pogoji v kapitalizmu ostajajo nespremenjeni, ker delavcem ne dajejo ustreznega zadovoljstva (alienacija) in vodijo do prevelike fizične in psihične izrabe delavcev. Brez revolucionarnjših zahtev gibanje ne more odstraniti občutka eksploatacije, ki je specifičen, konstitutiven element »delavskih pogojev« (in ki vodi lahko do revolucionarnih zahtev ali do frustracije) ter odsotnosti občutka varnosti, nestabilnosti zaposlitve, nestabilnosti delavčeve vloge, ob hkratni zavesti o relativni stabilnosti pogojev, ki so delavcem nenaklonjeni. »Napredna« ali »socialna« ekonomija sodobnega kapitalizma pusti delavcu ta občutek in ga še vedno zadržuje v položaju, kjer številne kulturne dobrine družbe niso dostopne delavskemu razredu. Teh širših pogojev življenja delavcev gibanje ne more reševati, s čimer je utesnjeno področje njegove akcije.

Gibanju lahko očitamo vse tiste pomanjkljivosti, ki veljajo za Mayovo raziskavo. Mayo je sicer poudarjal, da pomeni njegovo delo nadaljevanje Durkheimovega in Paretovega sociološkega koncepta, njegovi kritiki pa mu očitajo, da je bolj naslednik individualističnih teorij S. Freuda. Številni raziskovalci, ki jih je Mayo vključil v svoje delo, niso bili sociologi, temveč psihologi in psihiatri, kar je vplivalo na usmerjanje raziskave in njeno interpretacijo.

Mayovi predstavi o delavcih se očita, da je povsem managrska. Kot upravni funkcionarji, si tudi Mayo prizadeva doseči pri delavcih sprejemljivost managrskih ciljev in je izdelal tehniko za manipulacijo delavcev za dosego teh ciljev uprave. Na človeka gleda kot na element, ki je sposoben akcije le tedaj, če se nanj deluje z vzpodbudnimi sredstvi (ki so izdelana zlasti v okviru programa human relations), ne pa kot ustvarjalca, ki sam dosega cilje in si jih sam postavlja. Trajna politična formula, ki izhaja iz Mayovega proučevanja, se glasi: Da bi bili srečni, učinkoviti in voljni sodelovati, morajo biti managerji inteligentni, racionalni in morajo poznati svoje delavce. Ta formula, ki se konkretizira v gibanju human relations, pomeni »institucionalizacijo manipulacij v industriji«. Osnovna Mayova misel je, da čim zadovoljniji in srečnejši bo delavec, tem višje bo vrednotil samega sebe, tem bolj bo zadovoljen s svojim položajem v podjetju in tem učinkovitejši bo pri svojem delu. Praktični zaključek, ki iz tega izvira, pa je: da bi bil delavec pri delu učinkovit, ga napravimo srečnega. To nalogo »osrečanja« delavcev (v okviru danega sistema) sprejme gibanje human relations. Iz te Mayove podobe delavca (ki ni zelo daleč Taylorjevi predstavi ali še predtaylorški predstavi o ekonomskem človeku — homo oeconomicus — le da prva čerja zgolj ekonomske, Mayo pa kompleksnejše vzpodbude in motivacije) se vidi njegova promanagrska ideologija, ki je škodovala svobodnejšemu razvoju raziskovalne misli.

Drug očitek Mayovih kritikov opozarja, da je posvetil premalo pozornosti problemom *industrijskega konflikta* in sredstvom za njegovo reševanje. Ni obravnaval, celo prezrl je obstoj in vzroke za obstoj temeljnega konflikta interesov med delavci in upravo v kapitalistični družbi. S tem ko je prezrl obstoj in razloge konfliktov, se je odrekel proučevanju centralnega problemskega področja industrijskih odnosov. Njegovi naporji za dosego kooperacije v industriji ne vsebujejo nikakih navodil o tem, kako se ta konflikt najbolje uredi. Ker je spregledal ta temeljni problem industrijskih odnosov v kapitalizmu, se je lahko ukvarjal le s površinskim aspektom problemov v industriji.

Tretji in morda najresnejši očitek se nanaša na Mayovo neupoštevanje sindikatov. Tisoče strani publikacij je izšlo iz njegove raziskave, a nobena izmed njih niti ne

omenja sindikatov. Zato mu očitajo, da je sugeriral antisindikalni odnos v svojem proučevanju industrije. S tem ko ignorira sindikate, je napravil usodno napako za teoretične in praktične rezultate raziskave in pokazal svojo promanagersko naklonjenost. Interes uprave je tudi priznati čim manjšo vlogo organiziranemu delu in obravnavati vsakega delavca posebej, na individualnem nivoju. Industrijska realnost pa je taka, da igrajo v življenju delavcev kot posebne družbene kategorije, tako v podjetju kot v globalni družbi, sindikati pomembno vlogo in predstavljajo glavno silo. Sindikati lahko predstavljajo tudi pomembno zdravilo za socialno izolacijo in moralno konfuzijo, na kar je opozoril že Durkheim v svojem pojmu »anomije«. S tem ko zanika vlogo sindikatov, meni, da je reorganizacijo delavcev in industrije — kar je glavni postulat Maya — moč doseči le z akcijo managerjev. Prispevka, ki ga dajejo sindikati za socialne potrebe delavcev — namreč zagotavljajo kooperacijo in lojalnost med delavci — ni upošteval in zato je celotno znanstveno proučevanje sindikatov zaostalo.

Tudi za gibanje human relations je značilno podcenjevanje konfliktnih interesov in zanikanje obstoja konfliktnih ideologij med delodajalci na eni in delavci ali sindikati na drugi strani. To vodi do zgrešene domneve o harmoniji interesov v industriji, do promanagerske usmerjenosti ter k usmeritvi pozornosti na managerski problem oblasti in učinkovitosti. Human relations tako implicitno predpostavljajo, da obstoji v industriji med različnimi kategorijami skladnost ciljev, česar pa niso nikdar empirično preizkusili, ampak je stališče o tem bolj podobno verovanju. To kritizirajo zlasti sindikati, ki očitajo gibanju, da skuša z raziskavami o nadzoru, participaciji, komunikacijah ter z akcijami za prosvetljevanje uprave, napraviti sindikate nepotrebne na sceni industrijskih odnosov. Domnevajo, da je moč izboljšati človeške odnose v industriji ne z odstranitvijo osrednjih pomanjkljivosti (npr. formalna organizacija, direktivno vodenje, upravna kontrola, lastninski problemi), temveč s tem, da se napravi prijetne okolnosti zunaj neposredne delovne situacije (nove toalete, društveni zabavni prostori, šport, skupni izleti, tovarniški časopisi, kulturno obnašanje nadrejenih in podobno). V ameriški industriji se je tako pojavilo tisoče »ekspertov«, ki pa v resnici ne vedo, kaj so osrednji problemi človeških odnosov v industriji.

Zlasti močna je tako imenovana environmentalistična kritika human relations. Očita jim, da so s pretiranim zanimanjem za neposredne medosebne odnose (face to face relations) slepi za zunanje determinante človeških odnosov v delovni skupini, npr. za organizacijsko strukturo podjetja ter socialne, politične in ekonomske pogoje, v katerih ti odnosi nastajajo in imajo svoj smisel. Politika »človeških odnosov« je zgrešena, kadar je usmerjena izključno k vzpostavitvi in poudarjanju pomembnosti vodstva skupine, vzorca komunikacij, načina opravljanja dela, češ da samo to določa obnašanja in reakcije delavca. Pa tudi znotraj tega bazičnega pristopa bi gibanje lahko priznalo in proučevalo pomen sindikatov, pa tega ne dela. Zaradi takega pristopa je treba zlasti dvomiti v ustreznost posplošitev dognanj. Okolje zajema sklep ekonomskih in sociopolitičnih faktorjev, znotraj katerih se vzorci obnašanja strukturirani in razviti in kot taki vplivajo kot zunanji faktor na odnose v skupini ali v podjetju. Problem uniformiranosti in razlik v obnašanju, motivacijah, nagnjenjih in odnosih ljudi pri delu v moderni industrijski družbi bi lahko pojasnili le ob upoštevanju zunanjih različnosti, ki kot eksterno okolje zahtevajo ob analitični mikrokozmos. Raziskave human relations pa ravno izključijo tiste variable, ki dajejo sistematičen značaj pojavom, ki jih mikrokozmično proučujejo. Kritika environmentalistov tako opozarja, da industrijski odnosi ne nasatjajo v vakuumu, temveč nastajajo in se razvijajo v matici fizičnih, ekonomskih, političnih in kulturnih okoliščin. Nanje vpliva soodvisni odnos tradicij iz preteklosti, elementov sedanjosti in anticipacija

prihodnosti. Pojavljajo se kot različna zunanja stanja v različnih družbah in v različnem času, česar pa formulacija teorije human relations ne upošteva.

Faktorji okolja vplivajo na pojave v podjetju kot so »industrijski mir«, način reševanja konfliktov. Odnos do dela, struktura podjetja itd. S tem ko dajejo različne vloge delavcu, delodajalcu in državi pri postavitvi pravil in okrepitvi odnosov, vplivajo na celotno strukturo pravil, ki odločajo odnos delavca do drugega delavca, do podjetja, do proizvodnega sistema, do države. Kadar se proučuje notranje razmere v podjetju, se je zato treba zavedati tistega, kar se dogaja v širši družbeni skupnosti. Uspešna raziskava o človeških problemih pri delu mora zato potekati hkrati na obeh področjih in tako proučevati sovplivanje zunanjih in notranjih okolnosti. Ob proučevanju male skupine, kar se navadno dela v okviru human relations, je zato treba hkrati proučevati tudi široko organizacijo in kompleksnost zunanjega okolja. Večina teh študij pa posveča malo pozornosti zunanjim faktorjem. Kulturne norme, vrednote, in širša socialna organizacija preko ljudi penetrira v delovno situacijo in v njej določa obnašanje človeka in nastanek grupnih norm. Zato je za razumevanje obnašanja posameznika treba razumeti kulturne norme in skupine, katerim posameznik pripada. Za pojasnitev tega obnašanja pa moramo iti preko delovne skupine, preko proizvodne organizacije v skupnost, širšo družbo. Human relations raziskave pa teže bolj k psihologiziranju in študiju malih skupin v socialnem vakuumu. Problemi, ki jih tako proučujejo, so manj sociološko in bolj psihološko konceptualizirani.

Zlasti sindikati (pa tudi nekateri resni socialni znanstveniki) so od vsega začetka geldali na human relations z velikim skepticizmom. Menijo, da je s human relations managerska skupina v proizvodnji posegla na področje, ki pripada kritikom te skupine, namreč sindikatom in objektivni družbeni znanosti. Poudarjajo, da tam, kjer je sindikat močan, delodajalci pritiskajo na akademske kroge in znanstvene institucije, naj izdelajo nove tehnike za obvladovanje odpora delavcev in za izboljšanje kooperacije z delavci, managerjem v prid. Poudarjajo, da se je gibanje human relations začelo na iniciativo managerjev in da predstavlja novo sredstvo kontrole nad ljudmi pri delu. Pri vseh akcijah, ki so sprožene v okviru gibanja, je vedno prisotna grožnja ekonomsko močnejšega. Na ta način human relations pomagajo vzdrževati managersko dominacijo ostale delovne populacije. Zlasti so sindikati nasprotni motivom, ki vodijo managerje pri tej akciji, v kateri vidijo le tehniko za izboljšanje organizacije, zmanjšanje sporov, izboljšanje količine in kakovost dela ter za zmanjšanje proizvodnih stroškov. Managerje tako zanima le utilitarističen aspekt human relations in prizadevajo si celotno gibanje podrediti svojim proizvodnim ciljem.

Razredna determiniranost proučevanj (in akcije) v okviru human relations je vidna zlasti v dveh pogledih: managerska skupina ima odločilno vlogo pri izbiri tem in problemov, ki so predmet proučevanja. Tistih vprašanj, ki jih ta skupina ne želi raziskovati, raziskave human relations niso proučevale. Drug način vplivanja pa je določen po vrednotah raziskovalcev. Njihove osebne vrednote vplivajo na izbiro problemov in včasih na njihovo percepcijo dejstev in s tem na interpretacijo določenih pojavov.

Nekaj o problemih humanizma dela pri nas

V dosedanjem razpravljanju smo podali krajši prikaz teorije in prakse, ki je povezana s prizadevanjem po humanizaciji dela v kapitalizmu. Vse to prizadevanje, kot se je razvilo v kapitalizmu, *v končni liniji služi obranitvi kapitalističnega družbenega reda, čemur služijo pač vse institucije, ki jih razvija in favorizira sistem privatne lastnine. Ideološka kritika gibanja human relations je poleg ožje strokovne*

kritike zato še zlasti upravičena. Lahko jo zreduciramo na zelo enostavno formulo: gibanje human relations si prizadeva na čimbolj izpopolnjen, uglajen, negrob in prikrit način omogočiti še nadaljnjo eksploatacijo delavcev.

V gornjem smislu je gibanje našemu sistemu tuje in nekoristno. Pri nas ni institucij, ki bi v želji po nadaljnjem prikritem izkoriščanju delavskega razreda vzdrževale gibanje z namenom, da zabiše obstoj izkoriščanja in tako prispeva k večji delovni učinkovitosti, ki je predvsem v prid izkoriščajočih.

Vendar ima gibanje tudi svoje pozitivne strani. O njem bi lahko rekli to, kar je dejal Lenin o Taylorjevi »znanstveni organizaciji dela«: predstavlja vrh dosežkov znanosti na tem področju, ki jo uporablja za zverinsko izkoriščanje — vendar pa je naloga socializma, da sprejme znanstvenost tajlorizma, zavrže pa njegove elemente izkoriščanja. To se pravi: kritično je treba proučevati dosežke in teoretične posplošitve, ki so izšle iz gibanja in spoznati tehnike in metode dela, ki jih gibanje uporablja z relativnim uspehom. Nekatere metode bi bilo moč s pridom uporabljati tudi pri nas. Nekateri problemi, s katerimi se na zahodu ukvarja gibanje, so si zelo podobni in na videz celo enaki ne glede na družbenokulturni sistem, v katerem se pojavljajo. Problem dnevnih, neposrednih medtovariških odnošajev pri delu npr. obstoji tudi pri nas.

Birokro dejanske podrejenosti pri delu, togosti formalne organizacije, grobosti birokratičnih prijemov, pojav ozkega, ekonomistično-tehnicističnega gledanja na »delovno silo«, nepriznanje samoupravnosti, slaba »socialna klima«, včasih »nizka delovna morala« itd. itd. — vsi ti problemi niso tuji našemu proizvodnemu sistemu in vsi ti problemi ovirajo krepitev sistema, njegovo proizvodno in družbeno učinkovitost.

Vsi ti problemi so na eni strani družbenopolitične (ali teoretične) narave, na drugi strani pa imajo tudi svojo vsakodnevno neposredno izkustveno podobo. Družbenopolitično reševanje teh problemov, kot jo pri nas nakazujejo politični programi in pravni akti, predstavlja vrh, ki ga je dosegla najnaprednejša sodobna družbenoteoretična misel. Naše najvidnejše praktične institucije te teoretične misli so delavsko samoupravljanje, participacija pri odločanju, postopno odpravljanje delitve dela na umsko in ročno delo, zahteva po izobraževanju neposrednih proizvajalcev itd. Te institucije je omogočila socialistična revolucija in jih razvija socialistični družbeni sistem, katerega sestavni del so. Vseh teh institucij kapitalizem ne dopušča in njihova odsotnost preprečuje najpozitivnejšim elementom gibanja human relations, da bi se sprostili. Naš družbeni red ima v tem pogledu velikanske prednosti, ki pa se nam še ne zde v celoti izrabljene.

Drug aspekt odnosov pri delu je bolj praktične, neposredne narave. Okolnost, da je delavec podrejen, da čuti težo tujih oblastnih odločitev, pri katerih ni sam participiral, je stvar, ki ima tudi psihološke posledice na individualnem nivoju. Dejanski odnosi podrejenosti pri delu (kot v določeni meri v konkretnih delovnih organizacijah lahko še vedno obstoje tudi pri nas) lahko sprožajo tudi v našem sistemu določene konflikte, ker je v naši globalni družbi zahteva po egalitarizmu in demokratičnosti bolj živa kot na zahodu. Pri nas smo za številne probleme našli odlične teoretične rešitve in prav tako je družbenopolitična težnja — dejstvo pa, da v zvezi s tem včasih nismo v dovoljni meri uredili številnih »detajlov« (ki pa so še kako pomembni), preprečuje polno uveljavitev teoretičnih rešitev in povzroči, da vse te rešitve (funkcioniranje specifično naših mehanizmov) niso vedno v polni meri dnevna življenjska izkušnja našega povprečnega delovnega človeka. V tej zvezi se nam zdi gibanje human relations dragoceno in bi ga kazalo »iztrgati kapitalizmu«, ga osvoboditi »kapitalističnih navlak«, in kritično, plodno uporabiti tudi pri nas.

Kljub kritičnosti, ki smo jo spredaj nasproti gibanju izrekli, se nam le zdi, da so posamezne metode, ki jih je razvilo, sposobne rešiti določene probleme na določenem nivoju. Zlasti se nam zde te metode uporabne pri nas v boju zoper vse aspekte kulturne zaostalosti, kot se odraža v medsebojnih odnosih pri delu (npr. odnos delavec-delovodja) in v boju zoper močno razširjen tajlorističen koncept dela, kot se pojavlja v naši verziji, »znanstvene organizacije dela«. Naš družbeni sistem torej omogoča posameznim humanističnim težnjam, ki jih gibanje nesporno ima (zlasti npr. v Franciji), polno uveljavitev in posamezni elementi gibanja bi lahko prispevali k socialistični rešitvi številnih problemov, ki se nam zlasti v zadnjem času dozdevajo kot problemi temeljne važnosti v zvezi z delom.

Praksa, kot izhaja iz posameznih spoznanj gibanja, nam nikakor ni tuja. Marsikaj tistega, kar so na zapadu s težavo uvajali, živi v naših razmerah v popolnejši obliki. Vendar se nam zdi, da so številna naša prizadevanja na tem področju bolj družbenopolitična (že po samem izhodišču) in manj strokovna. Zato predstavljajo ti naporji večkrat trošenje človeških sil in materialnih sredstev. Zdi se nam, da bi k reševanju vseh teh vprašanj morali v večji meri pritegniti našo družbeno znanost, raziskave, sistematična proučevanja, od koder bi izšli strokovni elementi za rešitev posameznih problemov, katerih reševanje pa je nesporno stvar družbenopolitične odločitve. Gre za problem plodnega sodelovanja znanosti in družbene prakse ter za njuno medsebojno bogatenje.

Kritičen in sistematičen študij dosežkov drugod po svetu se nam zdi prvi pomemben korak v tej smeri (ne prvi v tem smislu, da bi hoteli reči, da doslej ni v tej zvezi še nič napravljenega). Določena kulturno-prosvetna akcija med tistimi, ki so v zvezi s problemi pri delu na ključnih položajih (vsi tako imenovani »nadrejeni« pri delu), bi tudi vodila do večje uveljavitve humanizma pri delu. In v to smer pelje tudi vključitev vedno številnejših socialno izobraženih ljudi in »socialnih znanosti« v neposreden delovni proces: industrijskih psihologov, industrijskih sociologov, socialnih delavcev, široko socialno izobraženih ekonomistov, pravnikov, inženirjev.

Ocene in poročila

GOLA FILMSKA AKCIJA

I.

Začetke sodobnega jugoslovanskega filma moramo iskati med narodnoosvobodilnim bojem, ki naj bi nam mimo nikoli do kraja dorazumljene človeške upornosti in organiziranih prizadevanj, nacionalnega dostojanstva in skupnih ofenziv, enkratnih subjektivnih porazov in dialektično razgibane objektivne revolucionarnosti, ki je »v gorah Jugoslavije« zrasla v zavestno opredelitev za ustvarjanje zgodovine ter mimo domačega Breughela, Daumiera, Heineja, Lorce in Petöfija, dal še svojega Eizensteina.

Zal, naša revolucija ni dobila eminentnega filmska ustvarjalca in umetniškega upodobitelja, ki bi o njej in njenih posledicah revolucionarno mislil.

Pa vendar: v času, ko je Hitler zaupno in nedvoumno izjavljal, da je »obramba in okupacija Balkana življenjskega pomena za Reich«; ko je italijanski general Zanussi še upal, da bo lahko izvelkel iz vojaškega telečnjaka za zasluge med minulo vojno na Balkanu maršalsko palico; ko so imeli zahodni zavezniki približno tisoč izurjenih filmskih snemalcev, prav toliko pa tudi nacistično-fašistične ekipe — so imeli partizani med seboj le nekaj snemalcev s kamerami na ozki trak. Toda to je bilo dovolj, da so posneli nekatere pomembne akcije iz časa krepitve revolucionarne zavesti v narodnoosvobodilni vojni. Toda od posnetih dokumentarnih zapisov je ostalo do konca vojne le nekaj sto metrov filmskega traku, drugo je bilo ali izgubljeno ali uničeno ali pa je še danes shranjeno po tujih kinotečnih bunkerjih. Za ilustracijo navedimo nekaj najbolj znanih filmskih dokumentov, za katere vemo, da so bili posneti: Propagandist druge grupe partizanskih odredov na Pohorju je na ozkem traku posnel partizanske akcije. Kaj je snemal, ni znano, ker sta med nemško ofenzivo na Gorenjskem propadli tako kamera kakor posneto gradivo. (Filmologi domnevajo, da je film prišel v roke Nemcem. Hitler je namreč v

pismu z dne 16. februarja 1943 med drugim pisal Mussoliniju: »Lahko vam, Duce, kadar koli pokažem dokumente o tem in za katere osebno jamčim, da so avtentični... Razsežnost Titovih uporniških organizacij vzbuja presenečenje in skrb...« Tudi nacistično glasilo tistega časa »Volkischer Beobachter« piše v številki z dne 20. februarja 1943 »o tolpah, ki se vojskujejo na področju bivše Jugoslavije in Francije o čemer so originalni filmski materiali, ki so jih posneli banditi in so zdaj v rokah nemške vojske.«)

Predvojni igralec in režiser Nikola Popović je našel oktobra 1943. leta pri nekem lekarnarju v Bugojnu kamero za ozki film in dvajset metrov negativa. Popović je posnel več prizorov z drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu, vendar se je film med vojno zgubil.

Sovjetski snemalec Ješurin je isto leto snemal boje črnogorskih brigad. Po njegovi izjavi je bil filmski material zakopan nekje v bližini Nikšića, vendar do danes niso ničesar našli.

Leta 1944 je poslal Vladimir Velebit iz Londona filmsko kamero, vendar brez filmskega traku. Dve kameri za noramlni trak in več sto metrov filma so poslali tudi zahodni zavezniki. Z njimi so naši filmski pionirji posneli drugi kongres USAOJ v Drvarju. Med nemškimi desantom 25. maja 1944 na Drvar pa so bile uničene kamere in posneto gradivo.

Propagandna sekcija pri vrhovnem štabu je 1943 leta sestavila filmsko ekipo, ki je posnela drugo zasedanje AVNOJ. Partizanski snemalci so posneli skoraj 500 metrov najrazličnejših dogodkov o oblikovanju ljudske oblasti ter več partizanskih akcij. Zal je ves material zgorel v letalu, s katerim bi se bil moral Ivo Lola Ribar odpeljati v Italijo, kjer naj bi film razvili.

Mihailo Švabić je posnel na ozkem traku partizanske boje in dve škatlici posnetega gradiva prinesel po vojni v Beograd. Gradivo je propadlo med nestrokovnim razvijanjem naših prvih filmskih laborantov.

Niški fotograf Vasiljević je med vojno posnel pokop fašističnih žrtev. Italijani so v Šibeniku in v Splitu zaplenili skrivaj narejene filme o njihovi okupaciji primorskih mest.

V Sloveniji je R. Omota že 12. marca 1942. leta posnel italijanske vojake, ki so s frančiškanske cerkve v Ljubljani odstranjevali rdečo zastavo, ki so jo prejšnjo noč izobesili aktivisti OF.

Gradivo, ki ga je posnel France Škodlar, so kasneje poslali v SZ, kjer naj bi ga razvili in začasno arhivirali. Direktor Jugoslovanske kinoteke Vladimir Pogačič je izjavil, da so ti jugoslovanski filmski dokumenti vse do danes ostali v zgradbi sovjetske kinoteke.

Razen omenjenih dokumentarnih filmskih zapisov (seznam najbrž ni popoln!) obstaja še dokumentarni film o narodno-osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. Člani britanskega vojaškega odposlanstva so namreč v času od maja 1944 pa do polovice 1945. leta posneli pri nas približno 4500 metrov filma, ki so ga razdelili na krajše dokumentarce, med katerimi so znani »Maršal Tito v Bosni«, »Otok Vis« in »Jugoslovanski partizanski boj in vojna...« Film je še vedno v londonskem Imperial War Museumu.

Omenjeni partizanski filmski zapisi (žal jih je med njimi kaj malo ali skoraj nič ohranjenih), so bili delani z enim samim namenom: ohraniti avtentičnost dogodkov iz revolucionarne zgodovine nastajanja naše socialistične družbe. Medvojne kamere so bile navzoče pri posameznih partizanskih akcijah kot najboljektivnejši očevيدي in pričeh napredne negacije določenega sveta in časa. Ta amaterska, v ustvarjalnem smislu stihijsko in z zavzetostjo, z jezo in s spoštovanjem ustvarjena filmska dejanja, v tehničnem pogledu pa na hitrico in v ilegali, med juriši in s primitivnim obrtniškim znanjem posneti kadri, so tako postali zgodovinski dokumenti trajne vrednosti. Iz njih smo sestavili naš prvi filmski tednik z naslovom »Kinokronika št. 1«, iz njih se je razvil naš dokumentarni film; bila rojena naša povojna kinematografija

Res je, da celovečernega filma še vedno nismo imeli. Zmaga revolucije je na široko odprla vrata umetnosti. Inspiracij ni bilo treba iskati. Vsak človek je bil še del revolucije, pesem zase, tragedija zase, človekova usoda zase.

In vendar smo morali za snemanje prvega celovečernega filma povabiti na pomoč sovjetske režiserje. Povabilu se je odzval

v domovini zelo slavljen režiser Mihail Romm, ki je imel za seboj že več uspešnih filmov, ki jih nekateri prištevajo v zlato dobo sovjetskega filma. Njegov je nemi film »Piška«, posnet po Mauapassantovi noveli »Boule de tuif«. Ta film je bil prvi razmnožen na sovjetskem traku. Drugi njegovi filmi so še »Trinajstotica«, »Lenin v oktobru«, »Lenin 1918. leta«, »Človek št. 217« in »Rusko vprašanje«.

Zato je tem bolj nerazumljivo, da je človek, ki se je v domovini uspešno loteval problemske tematike iz pravkar minule vojne (problem sovjetskih žena, ki so jih Nemci spravljali v koncentracijska taborišča), posnel pri nas film, ki je razočaral. Njegov film »V gorah Jugoslavije«, pri katerem so sodelovali nekateri naši kasnejši filmski delavci, se je z vso togostjo umetniške erudicije oprijemal kot pijanec plota melodramatičnosti in neprikrite patetike, kakršne je moč najti v tako imenovanih sovjetskih »domovinskih filmih«. Tako nam je tujec že ob rojstvu jugoslovanske kinematografije skušal prikriti resnično podobo našega boja, in človeka, ki je v tem boju zmagal — polepšati.

Leto dni po Rommovem filmu se je Vjekoslav Afrić odločil za samostojno snemanje prvega jugoslovanskega filma »Slavica«. Kakor sam trdi, ga je k temu sililo razočaranje nad filmom »V gorah Jugoslavije«. Ljudje, ki so sodelovali pri »Slavici« — film je takrat pomenil pravi nacionalni uspeh — so se nekaj malega o režiji, kadriranju in organizaciji dela naučili od Rommove filmske ekipe.

Od njega in njegovih sodelavcev so povzeli tudi njihovo enostransko gledanje na filmsko umetnost in njegovo vrednotenje. Prva generacija naših filmskih delavcev se dolgo ni mogla znebiti zastarelega odnosa do filma; odnosa, ki zagovarja ideološko-didaktično vlogo filma pri širjenju državne propagande. Negativni vpliv, ki je vzniknil iz prvih tesnejših kontaktov naših filmskih delavcev s sovjetskimi in se kasneje trdovratno zažrl v nepreorano ledino filmskih idej, načrtov in filmov, je imel najmočnejše zaveznike v zagovornikih lažne romantike, ki si je kmalu našla domovinsko pravico na naši filmski fotografiji in je namesto resničnih ljudi iz včerajšnjih bojev in zmag snemala in propagirala kvaziheroje in skušala dezobjektivizirati dejansko stanje. Delno je ta popačena stališča do filma blažila klima delovnega vzuđuša in resnost, s katero so se posamezniki, snemalci in igralci, lotevali filmov, ki so sledili Afrićevemu prevencu.

V letih 1950-1960 smo posneli sto petnajst filmov in se s trinajstimi producentskimi hišami in sedmimi studiji za snemanje filmov uvrstili med tako imenovane srednje razvite filmske dežele, pri čemer smo iz visoke kvantitativne produkcije le s težavo izdvojili dva, tri filme ki se jih nismo sramovali.

Po letu 1948, ko si je Jugoslavija začela samostojno krčiti lastno pot v socializem, je kazalo, da se bo tudi film smejeje in bolj sproščeno loteval aktualnih človekoviš problemov in se tako pridružil literaturi, ki je take ambicije že imela... Toda v letih od 1950 do 1955 smo posneli samo 25 filmov in med njimi niti enega, ki bi v nacionalnem pogledu pomenil kaj več od poskusa približati se resnici o revoluciji in njenih posledicah. Film je svojo vsebinsko mlačnost zagovarjal oziroma skušal zagovarjati z še nezadostno filmsko kulturo domačega občinstva.

V drugi polovici omenjenega desetletja, ko smo dobili svoj filmski festival in tako imeli vsaj na zunaj pregled čez našo enoletno filmsko produkcijo, smo začeli pošiljati filme tudi na tuje mednarodne festivale. Vendar brezuspešno. »Kekec« je sicer pobral priznanje, a to je bila otroška pravljica. Na mednarodnih festivalih je prišlo do izrazitega protislovja: naš kriterij za ocenjevanje domačih filmov je bil za stoosemdeset stopinj drugačen od kriterija mednarodnih filmskih žirij. Kritični pregled čez domače filme je pokazal, da vse do 1960. leta nismo mogli ustvariti svojega nacionalnega stila. Nekateri so krivdo za to skušali iskati v občutnem utilitarizmu domačih vodilnih kulturnih krogov ali v direktivah, s katerimi so nekateri »revolucionarni prenapeteži« hoteli iz amaterskih partizanskih samoukov ali slabo izšolanih in neinventivnih režiserjev čez noč ustvariti — filmske marksiste.

3.

Tisti, ki so mislili, da bo po tako imenovanem »mlačnem« obdobju našega filma prišlo do osvežitve v podajanju problemov, do miselne rekreacije in estetske renesance, kar naj bi se vsaj okvirno ujemalo z uvedbo zakona o delavskem samoupravljanju, so se v tretjem obdobju nacionalne kinematografije znašli v plitvi vodi našega komercializma. Serijska proizvodnja konfekcijskih filmov, ki jo je uvedel film »Ljubezen in moda« naj bi vzbudila pri našem, vojnih filmov naveličanem gledalcu, apetit po domačem filmu na sploh. Tako se je v naši mladi kinematografiji začela uveljavljati poli-

tika producentov, ki so bolj gledali na dinar kot na umetnost, ki so obravnavali film kot industrijsko blago in o umetnosti v filmu sploh niso hoteli niti slišati. Dva, trije filmi so seveda izjema, toda te izjeme — Stigličev »Deveti krog« in Babičeva »Veselica — so zbledele pred novim ciljem filmske proizvodnje — pred dinarjem. Samo po sebi to ni niti tako hudo: človek lahko za delo zahteva pošteno plačilo. Hudo je, kadar postane denar primaren cilj, kadar pohlep po materialnih dobrinah odrine tisti najdragocenejši človeški odnos, tisti ustvarjalni smisel — da delujemo revolucionarno, v razsežnostih revolucije.

Prostor ne dovoljuje, da bi se podrobneje ogledali posamezne filme iz tega tretjega obdobja domače kinematografije. Od približno 150 filmov jih je skoraj sto s partizansko tematiko, od preostalih pa jih je največ iz »komedijantskega vala«.

To neverjetno visoko število partizanskih filmov lahko razdelimo na dve osnovni značilnosti fotografskega podajanja NOV: prvi partizanski filmi so hoteli zajeti celotno revolucijo, povedati o njej čimveč. Finančne dotacije niso bile omejene. Omejeni so bili ljudje, ki so filme ustvarjali.

Zdaj snemamo filme, kjer hočemo v enem celovečernem filmu prikazati en sam samcat, največkrat nepomemben dogodek iz NOV (»Abeceda strahu«, »Iskanje zmaja«). »Kozara« ne spada v to kategorijo. Zanj bi potrebovali posebno kategorijo za najdražje filme s tematiko iz NOV. (Sicer pa o Bulajiću kdaj drugič.)

Malo, malo takih partizanskih filmov smo posneli, ki bi se lahko pridružili družbenemu smislu in idealnemu aktivizmu naše revolucije.

Namesto tega smo dobili izolacionizem in filme z nekakšnimi splošno človeškimi etičnimi in moralnimi problemi, ki naj bi nosili s seboj večne resnice o večnem človeku.

4.

Že lani sta avtorja filmov »Ples v dežju« in »Dva« pokazala očitno naklonjenost filmskim avantgardistom v Franciji (Chabrol, Truffaut, Resnais, Brook), Italiji (Antonioni), Poljskem (Wajda, Kawalero-wicz ali ZDA (newyorška šola). Letošnji puljski festival je še bolj podčrtal nove tendence v naši okosteneli, dolgočasni in kvazirealistični kinematografiji. Premiera amaterskega filma je prinesla s seboj spontano izpovedno silo in pasionirano filmsko strast ter tako nakazala novi veter med filmskimi ustvarjalci. Amaterski film je jasno pokazal na pomanjkljivosti v

zgodovini naše kinematografije, ki jo je treba iskati v FILMSKI ZAVESTI:

naših posrednih ali neposrednih filmskih ustvarjalcev,

naše filmske kritike in publike.

Ta filmska zavest je namreč skupni imenovalec za splošno človeško, humanistično, moralno in ideološko zavest.

V tako kratkem sestavku je nemogoče pregledati celotno dosedanjo filmsko ustvarjalnost in iz nje izluščiti tiste stvaritve, ki morda imajo v sebi poštene intencije ali tiste, ki bi jih lahko z očitki zasuli do vratu in še čez.

Eno pa vseeno lahko rečemo: vsebina naših filmov še vedno leži v goli akciji. Ko bo akcijo zamenjal spopad (umetnost je vedno spopad glede na svojo družbeno poslanstvo, na svojo naravo in na svojo metodologijo), kajti prav v spopadu je na področju umetnosti otepljeno dialektično načelo življenjske dinamike — bo naš film umetniški.

Toda: ali si želimo vsi umetniški film?

Branko Šömen

ZNANSTVENO PROUČEVANJE RELIGIJE NA POLJSKEM

Euhemer, Przeglad religioznawczy. Št. 1 (26). Varšava 1962.

Med značilnosti sodobne poljske družbene znanosti sodi precejšnje zanimanje za probleme religije. To ni slučajno, ampak je tesno povezano s protislovji, ki nastajajo v zavesti ljudi v pogojih, prehodnega obdobja, ko ima religija še vedno določeno vlogo pri oblikovanju pogledov na življenje. To velja zlasti za Poljsko, kjer so verske tradicije precej trdožive, specifične politične okoliščine pa dajejo religiji dostikrat večji pomen kot v drugih socialističnih deželah. Zato so tam že pred nekaj leti začeli bolj sistematično proučevati religiozne fenomene. Rezultate teh proučevanj je v zadnjih petih letih posredovala revija Euhemer, ki je specializirano glasilo poljskega religioznanstva. S prvo številko letošnjega letnika stopa to glasilo v drugo petletje. Ob tej priložnosti objavlja uredništvo načelni uvodnik, v katerem govori o dosedanjih dosežkih in temeljni orientaciji poljskega religioznanstva in nakazuje nekatere prihodnje naloge. Povzemamo nekaj glavnih misli.

V zadnjih petih letih se je poljsko religioznanstvo usmerilo predvsem k prouče-

vanju problemov, ki so izhodiščni za vsako znanstveno proučevanje religije. Največ pozornosti je posvečalo metodološki tematici, pri čemer je zlasti skušalo razjasniti vprašanja kot opredelitev, bistvo, struktura in družbena funkcija religije. Poleg tega so na Poljskem proučevali raziskovalne metode in tehnike, ki jih uporabljajo ali so jih uporabljali različni religiozologi. Med razprave načelne narave, ki jih je v zadnjih petih letih objavil Euhemer, sodijo zlasti naslednje: O glavni potezi pojma religije, Lenin o religiji, Definicija religije in položaj v religioznanstvu, Lenin in religioznanstvo.

Precej pozornosti so poljski religiozologi posvetili tudi zgodovini religioznanstva, pri čemer so zlasti raziskovali vsebinske in metodološke prispevke takšnih teoretikov, kot so Bonč-Brujevič, Cassirer, Durkheim, Plehanov, Wach, Blachowski, Czarnowski, Malinowski, Poniatkowski in drugi.

Pri proučevanju religije se seveda niso mogli izogniti različnim svetovnim religijam. Razpravljali so na primer o religijah Indije, Japonske, Tibeta, Skandinavije, o islamu, med novejšimi religijami pa so obravnavali bahaizem in kaodaizem. Posebno pozornost so posvetili problemom izvora krščanstva in kritiki družbenopolitične in filozofske doktrine katolicizma (to problematiko sta obravnavali na primer razpravi Sodobna družbeno-politična doktrina katoliške cerkve in Problemi stratifikacije in razrednih konfliktov v cerkveni družbeni filozofiji).

Redakcija Euhemerja je tudi spodbujala empirično raziskovanje religioznih pojavov na Poljskem in je objavila več empirično-socioloških razprav (na primer Prispevek k poznavanju strukture svetovnega nazora poljskih ateistov, Svetovnonazorska stališča v dnevnikih kmetov, Religiozna stališča stanovalcev delavskega doma v Gliivicah).

Posebno važno področje religioznanstva predstavlja zgodovina filozofske kritike religije. Tudi tej so poljski sociologi posvetili precej pozornosti. Medtem ko so v nekaterih člankih obravnavali splošno problematiko (Klasifikacija in ocena stališč, ki kritično obravnavajo religijo), pa so večino razmišljanj usmerili k posameznim kritično mislečim filozofom. Obravnavali so marksistično kritiko religije (Misli Marxa in Engelsa o religiji, Lenin o zgodovini ateizma, Plehanov o religiji), antično kritiko religije (Odnos Euhemerja in Aristotela do religije) renesančno kritiko religije (Geordano Bruno), prosvetlensko kritiko religije (Herder) in

kritiko religije 19. in 20. stoletja (Höfding, Dühring, Eucken, Bakunin, Haeckel, Darwin, Nietzsche, Proust, Schopenhauer idr.). Več razprav so posvetili tudi zgodovini filozofske kritike religije na Poljskem (Łyszczynski, Staszic, Kołłątaj, Świętochowski, Dobrowolski idr.).

Zlasti zanimivo je stališče poljskih religiozologov do nemarksističnih proučevanj religije. V nasprotju z dogmatičnimi stališči, ki popolnoma zavračajo kakršenkoli dialog z nemarksistično religijologijo, se poljski teoretiki zavzemajo za znanstveno vestno in poglobljeno spoznavanje vsega, karkoli je na tem področju ustvaril človeški um. Čeprav so prepričani, da so tvorci zgodovinskega materializma z odkritjem objektivnih zakonitosti družbenega razvoja postavili temelj, ki je omogočil, da so postale družbene znanosti, med njimi tudi religioznanstvo, šele znanosti v pravem pomenu besede, gledajo vendarle kritično na dosedanje dosežke marksističnega religioznanstva. »...dosedanji rezultati marksističnega religioznanstva ne ustrezajo niti po količini niti po kakovosti tistim možnostim, kakršne daje uporaba marksistične metodologije na področju religioznanstva«. Za takšno stanje vidijo glavni vzrok v nihilističnem odnosu do zapadnega religioznanstva. Zlasti kritizirajo predstavo, »da si lahko marksisti dovolijo ignoriranje rezultatov buržoazne znanosti«. Euhemer, ki je glasilo poljskega religioznanstvenega društva, se bo priznavajoč, da se religioznanstvo deli na marksistično in nemarksistično — dosledno boril »proti vsem ostankom nekdanjega nihilističnega odnosa do nemarksističnega religioznanstva«. To ne zato, da bi samo iskal črne pege v nemarksističnih pogledih, ampak predvsem zaradi tega, da obogati marksistična spoznanja. V tej zvezi poljske religiozologe v nemarksistični znanosti o religiji zlasti zanimajo: 1. zbrani materiali in dejstva; 2. nove raziskovalne tehnike; 3. nova pojmovna raziskovalna orodja (kategorije); 4. postavljanje novih problemov. Poleg tega ne izključujejo možnosti, da se v delih nemarksističnih religiozologov lahko

najdejo delne posplošitve, ki so znanstveno pravilne. Kar se tiče filozofskih osnov posameznih religiozoloških teorij je potrebno le-te po skrbni analizi odkrivati in jih podvreči marksistični kritiki.

Ali obstaja marksistična religijologija samo v tem, da kot odprta disciplina prevzema določene dosežke nemarksistične znanosti o religiji? Poljski religiozologi odgovarjajo na to vprašanje negativno. Marksistična religijologija ima tudi specifično problematiko, tako na predmetnem kot metodološkem področju.

K takim specifičnim marksističnim problemom religioznanstva naj bi sodili: »problem družbene pogojenosti in objektivnih zakonitosti procesov nastanka, razvoja in preobrazb religije in problem družbenih funkcij religije. Poseben pomen za marksistično religioznanstvo ima problematika objektivnih zakonitosti procesov izginjanja, ugašanja religije ter mesta in vloge aktivne ateistične in laicizacijske dejavnosti v teh procesih.

Euhemer je v petih letih svojega izhajanja uspel pritegniti zelo velik krog sodelavcev, saj je v tem času v njem pisalo okrog 130 poljskih in 9 tujih avtorjev, objavljenih pa je bilo okrog 350 recenzij. Letošnja prva številka s pestro vsebino nadaljuje dosedanje tradicijo. V njej najdemo razprave o problemu historičnosti Jezusa v luči nekrščanskih virov, o verski ločini valdežanov, o K. G. Jungu kot psihologu religije, o encikliki Mater et magistra, o problemih družbene stratifikacije in razrednih konfliktov v družbeni filozofiji katoliške cerkve. Poleg tega nam dajejo zelo koristne informacije v recenzijah, bibliografskih noticah, zlasti pa o tekoči bibliografiji, ki vsebuje širok izbor aktualnih religiozoloških virov. Za vse, ki se zanimajo za znanstveno proučevanje religije, bo zato zelo koristno, če bodo sledili prihodnjim številkam, katere bodo, kot obljublja redakcija, prinesle dolgoročne načrte za religiozološke raziskave na Poljskem.

A. B.

Ogledalo slovenske kulturne ustvarjalnosti

NOVE KNJIGE

Pavle Zidar: *SOHA Z OLTAARJA DOMOVINE* — Zidarjev dosedanji pesniški prispevek v slovensko književnost je opozarjal na trpko življenjsko ozadje in zapleteno emocionalno strukturo mladega pesnika, ne da bi se bila njegova notranja vsebina razkrila v vseh svojih sestavinah. Kaže, da je bila prav potreba po tem razkritju pesnikov vodilni motiv pri zasnovi prvega proznega teksta, izpisanega v kompozicijsko strnjemem nizu petih novel. Zidar se je angažiral kot izpovedovalec lastne usode, lastnih trpkih življenjskih prelomnic in spoznanj (spoznanje bolečih konsekvenc proletarskega socialnega pokreta, spoznanje prežgodnjega sprejemanja velikih odgovornosti in obveznosti v vojni in revoluciji in naposled zrelo spoznanje nemoči, da bi v neposrednem srečanju z »ledino« povojnega življenja ustvarjalno realiziral zastavljene ideale). Osebna motivika je Zidarju adekvatno sredstvo za projekcijo širšega dogajanja, ki s svojimi sociološkimi, psihološkimi in razumskimi vzgibi simbolizira revolucionarne premike našega časa in generacije. Zidarjev pripovedni svet je pristen in doživljajsko bogat in pisanje v vseh svojih poglobitvenih sestavinah funkcionalno. Tekst je skrben in zlasti v poslednjih dveh novelah (Bog daj sreče in Čez devet mesecev in vmes) priča o svežih zasnovah, ustreznih sodobnim stilno-estetskim zahtevam.

Luc Menaše: »Zahodnoevropski slikani portret« (Založba Obzorja, Maribor 1962).

Besedilo predstavlja avtorjevo doktorsko disertacijo, točneje I., II. in V. poglavje njegove razprave: »Zahodnoevropski slikani portret od srede 14. stoletja do konca visoke renesanse in ciklična interpretacija njegovega celotnega razvoja.« Iz »Sklepne besede o interpretaciji« (str. 179) ter zaključnega »Pojasnila in zahvale« je razvidno, da sta v sedanji knjižni obliki izpuščeni poglavji v razpravi zajemali »razgovor z gradivom« prvih dveh poglavij (I. Doba inkunabul, II. Prvi razcvet slikanega portreta). Delo podrobno obravnava 600-letni razvoj »Moderne evropske

skega portreta«. Namenjeno je strokovnemu krogu bralcev. Izhajajoč iz prepričanja, da je umetnost »sublimirana podoba družbe, v kateri nastaja« in na podlagi analiz obsežnega gradiva, se navezuje avtor na zaporedje »rast — zorenje — propadanje« in na posebno področje likovne umetnosti, uvaja nove termine: »Primitivni naturalizem, Tipizacija, Rafinirani naturalizem«. Omenjena terminološka trojica označuje po avtorju najprej tri glavna obdobja celotnega razvoja evropskega portreta: »Antični portret, Srednjeveški portret in portret moderne dobe ali evropski portret«. »Moderni evropski portret.« Vsako glavno obdobje se nadalje deli v tri podobdobja. Tako npr. »Moderni evropski portret« v 1. »podobdobje primitivnega naturalizma«, ki zajema celotno renesanso (1420—1600), 2. podobdobje »tipizacije«, ki obsega celotno sedemnajsto in osemnajsto stoletje ter 3. »najdoslednejši rafinirani naturalizem«, ki živi deloma še danes.

Besedilo spremljajo kvalitetne, enobarvne reprodukcije (103 po številu), ki ob okusni celotni ureditvi in opremi knjige izpričujejo lep odnos založbe do tovrstne literature.

Luc Menaše: »Avtoportret v zahodnem slikarstvu« (Slovenska matica 1962)

Razprava o avtoportretu (ima 280 strani z 220-imi reprodukcijami; nadaljnjih 220 strani pa zavzemajo opombe, kronološki pregled slik, pregled nahajališč lastnikov, povzetek v francoščini itd.) nas uvaja v nastajanje avtoportretnih del s treh vidikov: pobude, zamisli in ostvarjenja. Pri sistematični analizi avtoportretnega gradiva se poslužuje avtor formalnih, ikonografskih in vsebinskih aspektov. Dognanja analiz povzema v tretjem poglavju v sintezo: »portret je razlaga, avtoportret izpoved«. Razen tega daje še posebno kategorizacijo slikanih avtoportretov in sicer po nastanku, po ikonografskih značilnostih in po psihično izpovednem značaju. Med slikovno gradivo svoje obsežne strokovne razprave, je uvrstil avtor precejšnje število jugoslovanskih, predvsem slovenskih slikanih avtoportretov.

Melita Stele-Možina: »Ivan Grohar« (Likovni zvezki, Mladinska knjiga 1962)

Kaže, da je zbirka z izidom tretje knjižice že toliko utečena, da lahko pričakujemo njen nadaljnji normalni razvoj. Program likovnih zvezkov je usmerjen v obravnavo domačega umetnostnega gradiva, ki je bilo doslej le malo poznano širši javnosti. Zdi se, da je zvezek, ki obravnava Ivana Groharja, primer kratke, a dovolj informativne monografije, ki je dostopna, umiljiva ali če hočete »komunikativna« ter zato odgovarja širšim potrebam, ne da bi jim žrtvovalal tako imenovano »strokovno raven«. Izbira reprodukcij (predvsem zgodnjega gradiva pred l. 1903) je pravzaprav edina stvar, o kateri bi lahko začeli razgovor, dvomimo pa, da bi prinesel znatnejše rezultate. Dokler bo izbira ustrezala predvsem ali samo osebnim afinitetam in bo objektivno podprta le s pozitivistično metodo, nimamo kaj pričakovati. Dotlej je razumeti tudi to opozorilo kot ugotovitev »normalnega« stanja in ne kot kritiko.

Smiljan Rozman: *TEDEN IMA SEDEM DNI* — Pronicljiv pogled v stvarno ravnanje ljudi ter ugotavljanje notranjih vzgibov, ki jih vodijo v tem ravnanju, to sta dve poglavitni lastnosti Rozmanovega s humorjem in vselej ustrezno poanto prežetega pisanja. Vse te odlike so se strnile tudi v obširen »moralno-vzgojni učbenik«, ki ga je v obliki izvirne »čitanke« pod naslovom Teden ima sedem dni izdal za mlade bralce. Dociranje, ki je rdeča nit te knjige, se v nekaterih črticah iz življenja otrok na dvoriščih, v šoli, po cestah in po igriščih simpatično skrjuje pod vedrim tonom pripovedovanja, ne uspe pa ta poskus povsod, tako da privzdignjeni prst vzgojnega svarila ponekod le še pogleda na dan — in tu Rozmanova proza zdrkne z ravni.

Janez Švajncer: *PREPOZNO* — Namen, s katerim se je lotil pisanja romana o življenjskem dozorevanju mlade učiteljice na njenem prvem službenem mestu v sodobni slovenjgoriški vasi, razlaga Janez Švajncer takole: »Učiteljica Silva je v prenesenem pomenu simbol vsega novega v okolju, ki se krčevito oklepa ustaljenih navad... Njena vloga je obenem namenjena tudi uresničevanju odpravljanja razlik med mestom in podeželjem...« (Nova obzorja, št. 7—8, letnik 15, stran 379.) Pisatelj se je torej odločil, da razčleni v sodobni slovenski prozi malone »nedotaknjeno« vprašanje družbenih premikov na deželi v formi individualnega romana. Pripoved sama pa namenu ni ustregla. Individualna zgodba je potisnje-

na predaleč v ospredje zavoljo Švajncerjeve pozornosti na celo vrsto momentov, ki s sociološkimi in družbenimi ozadjem niso neposredno zraščeni. Razčlemba družbenih premikov je nepronicijljiva, pogostoma izpisana s šablono in dela zavoljo tega vtis navržnosti, tako da ne pretehta in dobršni meri nezanimive ljubezenske zgodbe. Švajncerjev pripovedni dar se izgublja pod gmoto razvlečenih in za sam izhodiščni pomen popolnoma nebitvenih poglavij.

Nada Matičič: *GOZD JE ONKRAJ HRIBA* — Problem prelamljanja z meščansko dediščino je brez dvoma tema, ki nalaga sodobni literaturi velike obveznosti, saj je v njem srž revolucionarnih premikov našega časa. Iz tega dogajanja je zajta tudi tema romana Nade Matičičeve, zgodba o meščanskem dekletu, ki ob svojem vstopu v življenje preživi vsestransko krizo in ob njej katarzo odločitve, da se izirga vezem starega meščanskega okolja ter začne živeti na novo, v drugih relacijah, z drugačnimi življenjskimi interesi. Tema pa je vendarle ostala samo na najbolj grobem, sentimentalnem površju. Družbeno ozadje je zaradi neizdelane psihološke in sociološke karakterizacije in zavoljo pisateljičnega neavteničnega in nepoglobljenega odnosa do pojavov ostalo nedotaknjeno. Roman je tipičen primer nesmotrne, neprijetne in zastarele sentimentalne variante za snov, ki je po vsem svojem bistvu sociološka.

Branka Jurca: *HIŠICA OB MORJU* — Branka Jurca je z angažiranim mladinskim pisanjem dosegla svoj kvantitativni in kvalitativni vrh prav z deli, ki so izšla letos. V zbirki črtic z naslovom Hišica ob morju je pristni in čudovito sveži ton pravljičice, ki prežema ves otrokov doživljajski svet, našel svojo polno potrditev v koncizni in skrbno pretehtani prozi, katere najlepši lastnosti sta izrazita plastičnost sleherne podobe in ves čas prisotni lirizem.

Jože Smit: *TREPETLIKA* — Nova Smitova zbirka pesnikov lirični svet v svojih najboljših pesniških drobcih zgolj dopolnjuje, ne pa tudi razširja. Pesnikov svet se zgošča v intimno meditacijo o lastni usodi sredi širših časovnih horizontov »tega izmučenega veka«. S Smitom podoživimo resnobno prizadevanje po vsebinsko in izrazno prečiščeni sintezi spoznanja o življenjski perspektivi človeka naših dni. Tu ni velikih odkritij in ne širokih zamahov, pač pa samo intimna izpovedna lirika, koncizna, redkobesedna in v svojih najboljših trenutkih učinkovita kot le malokatera novejša slovenska pesem.

Ludvik Mrzel: *OGRLICA* — Mrzel se v svojem pesniškem snovanju posveča malone v celoti formi pesmi v prozi. Ne zgolj slučajno in ne zgolj formalno. Umirjeni, pa vendarle nezadržani in neposredni izbruh čustvenih nians ne dovoljuje nikakršnih formalnih zadržkov in oblikovne urenjenosti, temveč najbolj spontano izmed vseh pesniških možnosti — ritimizirano meditacijo. Svet, ki ga ta svojska poezija izžareva v slehernem zvoku, je odmaknjen vprašanjem, ki bi kakorkoli presegala pesnikovo duhovno individualnost. Mrzel ostaja sam, izven moralnih in intelektualnih relacij s svetom; okupira ga samo navznoter obrnjeni žar najbolj suverenih pesniških občutij; njihov centralni motiv je izpoved ljubezenskih odtenkov. Mrzelova poezija je daleč od sleherne zunanje afirmacije in ne odpira širših spoznanj.

RAZSTAVE

V septembru je razstavljal v Mali galeriji v Ljubljani slovenski grafik Marjan Pogačnik (roj. 1920). V šestnajstih grafičnih listih (po tehniki jedkance in suhe igle) ohranja tradicijo črnega in belega v grafiki. Od leta 1948, s katerim je datirana prva grafika, »Konjeniki«, do zadnje, »Opustošena gnezda«, ki je nastala 1962, je štirinajst let. Gledalec ima priliko, da spremlja Pogačnika skozi vse faze, preko katerih je šel. Izhaja iz risbe, ki po svojih nostalgicno poetičnih kvalitetah od daleč spominja na vzore iz preteklosti, posebej na romantike nazarence iz začetka preteklega stoletja: presenetljiva oaza miru in asketske poglobljenosti sredi burnega časa (»Deklica s harmoniko«, 1953, »Jutro v predmestju« 1955). Umetnika odlikuje izredno čista poteza in varčnost: grobih učinkov vajeni sodobni človek jih bo ocenil za hladne, kar pa v bistvu niso. Njegov svet je predmestje, narodne pesmi in kmečki pejzaž. Gotovo tudi priroda, tisti njen del, ki je najbolj nežen in kljub vsemu le obsojen na počasen propad. »Osamljenost« in »Oholost« sta prav tako del umetnikovega koncepta, nastali leta 1959. V njih se srečamo s procesom, ki ga v tej ali oni obliki doživljamo pri večini njegovih sodobnikov: tako imenovana realistična, podedovana podoba sveta z vajenimi simboli in figurami se razkrajja in spreminja. Izsek iz vidnega sveta postaja manjši in vedno bolj abstraktni simbol, tako da imamo pri njegovih grafikah nazadnje občutek, da je pred nami razstavljen precizen mehanizem. V poslednjih grafikah je umetnik ponovno odkril ro-

mantično privlačnost zimskih noči in ledenih rož na oknih, to pot v abstrakciji.

Ob razstavi je izšel katalog, ki ga je izdala Mala galerija, uredila Majda Jerman, kot običajno, zelo okusno. Predgovor je napisal Zoran Kržišnik.

Razstava 18 grafičnih listov — po tehniki barvnih lesorezov, barvnih jedkanc in akvatint — avgusta meseca v Mali galeriji v Ljubljani je prva samostojna razstava še, lahko rečemo, mladega, Vladimirja Makuca (roj. leta 1925.). Grafika je pred tem nekajkrat obrnil nase pozornost s svojimi nastopi na III. in IV. grafičnem bienalu v Ljubljani.

Za razliko od tistih svojih kolegov, ki več ali manj uspešno presajajo na naša tla dosežke svojih vzornikov v velikem svetu, hodi Makuc svoja pota. Svet svojega domačega Krasa predstavlja in likovno obdeluje že od leta 1959. Najprej v tehniki barvnega lesoreza (»Istrski pašnik« 1959, »Žena z drvni« 1960) nato pa po študiju pri Friedländerju v Parizu leta 1960 v barvnih jedkancih in akvatintah, ki mu omogočajo mehkejšo in bolj raznoliko obdelavo površine grafičnega lista, (»Cerkev v obzidju« 1960, »Petelin« 1960, »Vol« 1961, »Žena« 1961, »Požgan dom« 1962, »Črni petelin« 1962 itd.). Makuca ne moremo enostavno imenovati samo poetičnega in liričnega, ker je prav tako močna komponenta njegovega pogleda na svet neki prav ljudski, sicer zadržani, čut za humor in grotesko.

Vrsta grafik od leta 1959 kaže nenehen vzpon in napredek v oblikovanju popolnoma svojskega izraza. Lahko pokažemo na nekatere osnove, iz katerih izhaja, ne da bi pri tem zmanjševali njegovo osebno kreativnost: To so naše srednjeveške freske, pri katerih se je učil nekaterih prijemov kompozicije, odnosa do površine in strukture, tu je — močeno nezavedno, sodelujoča tradicija kraškega kamnoseštva s svojimi notranjimi sorazmerji in čutom za umirjenost. Cloveške figure rastejo — tako kot predmeti ali živali — povsem naravno iz kraške zemlje in kamenja, ki jim dajeta nekoliko trpek priokus. V zadnjih grafikah (»Črni petelin«) se je Makuc omejil v motivu in s to zgoščitvijo dosegel nekatere liste izredne grafične napetosti. S svojim nastopom — do nedavna je bil skoraj neznan — je odprl prenekatero vprašanje v sodobni slovenski likovni umetnosti, saj je njegovo delo v diametralnem nasprotju z modnimi podvigi.

Ob razstavi je Mala galerija izdala tradicionalno okusno opremljen katalog s predgovorom M. Steletove.

Brušeno ogledalo

Eseji in kritika

... Prav tako bodo izšli tudi ESEJI Božidarja Borka v redakciji dr. Bratka Krefta...

(Publikacije založbe Obzorja, Knjižni program za leto 1962, — NO, XV, 197)

— In profesor dr. Bratko Kreft je med tistimi, ki presenečajo v obeh pogledih. — Če bi pregledali posamezna področja, bi opazili npr. v dramatikii vzpon, ki z njegovimi dramami karakterizira celoten razvoj naše drame po Cankarju, ali pa v literarni zgodovini prispevke iz ruske književnosti, med katerimi so zlasti izsledki globokega proučevanja Dostojevskega eden od vrhov slovenskih slavističnih študij. — V slovenski kulturi je komaj še kak primer te vrste, le od daleč spominja na osebnost dr. Ivana Prijatelja, ki pa kljub svoji umetniški naravi ni zapustil takih izvirnih stvaritev, kot jih je vse polno v celotnem delu dr. Bratka Krefta. itd.

(Božidar Borko, Povesti Bratka Krefta NR, 25. avg. 1962, str. 312)

Samokritika

— Tako se pred nami odpirata kar dve strani istega problema, obe pa sta takšni, da nalagata današnji slovenski literarni zgodovini nalogo, ki ni lahka, a je za njen pomen in razvoj res važna, če ne kar najvažnejša. To nalogo bi lahko imenovali s preprostim izrazom: prevrednotenje slovenske književne tradicije. — To pa seveda pomeni, da jih je treba najprej rešiti naplavine ustaljenih literarnozgodovinskih razlag, sodb in interpretacij, ki bolj zakrivajo, kot pa odkrivajo njihov pomen za današnje čase, ter jih nato premakniti v luč modernejših raziskav, novih spoznanj in zahtevnejših, filozofsko, sociološko in literarnoteoretsko višjih vidikov.

Sicer pa je vsa ta problematika že tako očitna, da terja marsikje in marsikdaj že popolnoma konkretne in nujne, praktične rešitve. Najboljši primer, ki dokazuje, da se je že jasno zavedamo in ji hkrati iščemo ustreznega izhoda, je v zadnjem času pač sestava beril, ki naj gimnazijam posredujejo izbrano gradivo slovenske književnosti. Če nekoliko pazljiveje pregledamo knjigo Slovenska književnost (Izbrana dela in odlomki, 1. knjiga, Mladinska knjiga 1961), ki jo je uredil Dušan Pirjevec, takoj opazimo, da je bila sestavljena s popolnoma jasno zavestjo, da je za naš čas treba pri izbiranju takšnega gradiva uveljaviti že bolj ali manj daljnosežno prevrednotenje, ker je pač marsičemu treba priznati manjši pomen, marsikaj pa bolj postaviti v ospredje in poudariti. Če pogledamo knjigo natančneje, sprevidimo brez težav, da je urednik opravil svoje delo prav v obeh smereh, ki smo ju poskušali načelno opredeliti itd. (Janko Kos: Funkcije in disfunkcije slovenske literarne zgodovine, Perspektive 18, str. 893—94)

— Cenitev se nanaša na knjigo Slovenska književnost, Izbrana dela in odlomki, 1. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1961. Uredil Dušan Pirjevec s sodelovanjem Staneta Miheliča in Janka Kosa.

Pojasnilo javnosti

Spričo mnenj, objavljenih v Naših razgledih in v Delu, da je bila s preimenovanjem revije Mlada pota v Probleme odvzeta mlademu, doraščajočemu rodu njegova revija in spričo dejstva, da se takšna stališča ponavljajo glede na nasprotna zagotovila, je uredništvo Problemov dolžno dati naslednjo izjavo:

V prvi številki Problemov je bila na ovitku pojasnjena narava sprememb, ki so narekovala preimenovanje Mladih potov v Probleme. Glede na dosledno neupoštevanje tega pojasnila in drugih stališč, ki govorijo v prilog omenjeni spremembi, je uredništvo Problemov prisiljeno pred javnostjo *ponovno* ugotoviti, da so bili obrisi spremenjenega koncepta nakazani že v zadnjem letniku Mladih potov. Revija se slejkoprej obrača predvsem k mladi generaciji in sicer v prepričanju, da njen interes ni omejen zgolj na literaturo in literarna vprašanja. Uredništvo Problemov bo skušalo v reviji zadostiti težnjam mlade generacije, da bi se bila sposobna orientirati v čim širšem problemskem krogu sodobnega sveta in dogajanja v njem. V ta namen je že okoli zadnjega letnika Mladih potov, za razliko od prejšnjih letnikov, strnila širši krog ustvarjalcev, ki se imajo za del te generacije in skušajo izraziti njene probleme, njena hotenja ali pa kot znanstveniki, javni delavci in publicisti problemsko obravnavajo vsa tista področja sodobnega življenja, do katerih mlada generacija ne more in ne sme biti indiferentna. V Problemih bo uredništvo ta krog še razširilo. Razumljivo je, da rojstne letnice tu niso najbolj odločilna stvar. Občutek odgovornosti pred mlado generacijo in pred javnostjo, pogumno in jasno izražena osebna stališča, zlasti pa tudi volja, obravnavati snov stvarno in dostopno, brez samozadovoljnega intelektualističnega sprenevedanja, to naj bi bile odlike sodelavcev nove revije.

V zvezi z orisanim načrtom je uredniški odbor na pobudo posveta sodelavcev in v soglasju z izdajateljem revije, CK LMS, sklenil, naj nove naloge revije izraža tudi naslov. Iz gornjega je razvidno, da Problemi nikakor ne ukinjajo mentorskega koncepta, temveč ga samo razširjajo, kajti nekdanji mentorski koncept Mladih potov po desetih letih izhajanja nujno terja dopolnitve. V tej zvezi je potrebno pojasniti tudi odnos nove revije do literarnega mentorstva.

Uredništvo Problemov je predvsem mnenja, da literarnega mentorstva revija ne more opravljati mimo splošne kulturne naloge, ki si jo je zadala. Literatura, tudi začetniška, ne nastaja izven splošnega življenjskega konteksta in ne more rasti, ne da bi se orientirala v času in družbi. Literarno mentorstvo je ena izmed nalog revije. V skladu z razloženim konceptom je revija povabila k sodelovanju vse, ki sodijo, da je začrtani program revije vsaj bolj ali manj v skladu z njihovimi hotenji. Zlasti je povabila k sodelovanju mlade ustvarjalce in njihove krožke, saj želi, da bi bila revija tudi njihovo glasilo, kokor tudi želi, da bi bila revija glasilo in tribuna vse mlade generacije, da bi jo mlada generacija sprejela kot svojo revijo.

Ali je glede na zgornja zagotovila mogoče trditi, da je bila s preimenovanjem Mladih potov v Probleme mladini odvzeta mentorska revija? To obtožbo so si enostavno izmislili nekateri posamezniki, ki se morda ne strinjajo s konceptom Problemov, niso pa svojih pravih pomislekov pripravljani javno razložiti. Namesto da bi s svojimi kritičnimi prispevki pomagali izoblikovati in dopolnjevati zastavljeni mentorski koncept Problemov, pripisujejo reviji stališča, ki jih ta ni nikoli zagovarjala. Na ta način seveda skušajo javno diskreditirati njena prava stališča in hotenja.

Ce bo prihodnost pokazala, da Problemi zaradi razlogov, ki bodo nastali izven uredništva revije, ne bodo mogli uresničiti zastavljenega koncepta, to ne bo krivda uredništva in sodelavcev.

Uredništvo Problemov

